

borec

3

1969



BOREC ☆ 1969 ☆ XX

REVILJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOV-
NOVA 10 — REVILJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, IVO KRIZNAR, ZVONE
KRŽIŠNIK, VOJKO NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO ROTEK, DRAGO SELIGER, IVE SUBIC,
FRANCE VREG, FRANCE VURNIK

GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER
ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK
TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK
OVITEK: ING. ARH. BRANKO SIMČIČ
LEKTOR: PROF. AVGUSTIN PIRNAT
METER: HERMAN MIKLIC

KAZALO

Dr. Marjan Breclj: Ob 25-letnici prvega zasedanja slovenskega narodnoosvobodilnega sveta	193
Alenka Nedog: Pri obnavljanju komunistične stranke na Slo- venskem	195
Slavko Tiran: Srebrni jubilej partizanskega invalidskega pev- skega zbora	202
Branko Borojevič: Poroštvo za varnost dežele — politična in borbena enotnost ljudstva	212
Mojca Drčar-Murko: Kaj bi se utegnlo zgoditi v letu 1969	224

LITERATURA

Ivan Cimerman: Pismo materi	237
Rumeni nokturno	237
Mati	238
Polnočna sfinga	239
Moj oče	239
Poročna noč	240
Miznost mize	241
Prišel je sin	241
Matevž Hace: Partizanska prekupčevalca	243

SPOMINI, ZAPISI

Spomini Jožeta Dolgana na pokojno hčerko Mileno	255
Andreana Družina-Olga: Če ni, tudi vojska ne vzame	261

KULTURNA PANORAMA

Kajuhove nagrade za 1968. leto	268
Ivo Grahor: Življenje in smrt (S. R.)	269
Slobodan Nešović: Moša Pijade in njegov čas (S. R.)	271
Dve izvirni slovenski noviteti (S. R.)	272

LIKOVNA UMETNOST

Marij Pregelj (Vera Visočnik)	276
---	-----

MED REVILJAMI

»Zelena revolucija« v Indiji	282
Libanonski čudež, ki bi si ga želeli prilastiti mnogi	283
Baski — pojoči narod pod vznožji Pirenejev	285
Bibliografija knjig	288

Rokopise pošiljajte uredništvu revije »Borec«, Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203 —
Telefonska številka uredništva 21-173 — Rokopisov ne vračamo — Enojna številka stane 2 nova
dinarja, dvojna 4 nove dinarje. Letna naročnina je 24 novih dinarjev, polletna 12 novih dinar-
jev. Letna naročnina za inozemstvo je 37.50 novega dinarja (3 USA dolarje) — Naročnino poš-
ljajte na naslov: Zavod »Borec« (za revijo »Borec«), Ljubljana, Beethovnova 10, poštni predal 203
ali na žiro račun pri SDK v Ljubljani 501-3-360/1, naročniki v tujini pa na račun pri Narodni
banki v Ljubljani 502-61806-250-514 — Klišeji, tisk in vezava: Tiskarna Ljudske pravice v Ljubljani.
Uredništvo sprejema sodelavce vsak ponedeljek, sredo in petek od 10. do 12. ure.

Slika na 1. strani: Marij Pregelj: *Nokturno*, 1962, litografija (detajl)

Ob 25-letnici prvega zasedanja slovenskega narodnoosvobodilnega sveta

Dr. Marjan Breclj

V Črnomlju je bilo 19. in 20. februarja 1944. leta prvo zasedanje slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. V zvezi s tem pomembnim dogodkom v slovenski zgodovini smo se obrnili na dr. Marjana Breclja, ki je bil takrat član predsedstva SNOS, z dvema vprašanjema. Tov. Breclj, naprošamo vas, da nam poveste, kakšen je bil pomen tega zasedanja za nadaljnji razvoj in oblikovanje organov ljudske oblasti v Sloveniji?

Zasedanje Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta pomeni v narodnoosvobodilni borbi slovenskega naroda politično dejanje, ki je odločilno vplivalo na razvoj graditve ljudske oblasti in slovenske državnosti. Bilo je to prvo redno zasedanje prvega slovenskega parlamenta, ki je sprejel vrsto odločitev ustavne, zakonodajne in upravno organizacijske narave. Izpeljal je zgodovinske odločitve Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju iz oktobra 1943, ko so bili prvič v zgodovini postavljeni realni temelji nove družbene, politične in državne skupnosti našega naroda. Hkrati pa je uresničil sklepe II. zasedanja AVNOJ glede vključitve Slovenije v demokratično in federativno Jugoslavijo kot državno skupnost enakopravnih jugoslovanskih narodov. Boris Kidrič je označil poglobitveni namen tega zasedanja z besedami: »Čas je nastopil, da začnemo graditi narodno oblast in slovensko državnost v okviru federativne Jugoslavije bolj načrtno, bolj sistematično in s pogledom v daljšo perspektivo, kakor pa so jo do sedaj dovoljevale in zahtevale okoliščine ter potrebe narodnoosvobodilne borbe.«

Slovenski narodnoosvobodilni svet je sprejel deklaracijo o potrditvi dela slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ in s tem slovesno ugotovil, da je odločitev, kakršno je sprejel zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, o združitvi Slovenije z ostalimi našimi narodi v novo Jugoslavijo, uresničena. Ker je bila priključitev Slovenskega Primorja k zedinjeni Sloveniji, ki jo je izvršil Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda 16. septembra 1943. leta, potrjena tudi s strani AVNOJ v obliki državnega akta nove Jugoslavije, je SNOS prenesel na svoje predsedstvo pristojnosti Narodnoosvobodilnega sveta za Slovensko Primorje in s tem tudi v ustavnopravnem pogledu uresničil enotnost slovenskega ozemlja. S posebno izjavo o pravicah in dolžnostih naroda je SNOS proglasil načela zakonitosti in enakopravnosti, ne glede na spol, narodnost in raso, svobodo vesti, besede, tiska, zborovanja in združevanja, nedotakljivosti osebnosti in stanovanja, pravice do dela, oddiha in starostne preskrbe, vse to kot ustavne pravice, ki naj označujejo odnose med ljudmi in odnose do skupnosti v cilju uresničitve novega družbenega reda, nove socialistične skupnosti slovenskega naroda. Najpomembnejša in



najaktualnejša politična naloga, ki jo je SNOS še posebej podčrtal, je bila vključevanje najširših množic v ljudsko oblast. Odlok o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore je imel namen utrditi načela ljudske demokracije v samoupravnih enotah, urediti medsebojne odnose krajevnih, okrajnih in okrožnih narodnoosvobodilnih odborov ter opredeliti pravice volivcev in dolžnosti poslancev.

Potrebno je bilo nadalje odločiti o oblikah in delovnem področju vseh organov in ustanov vrhovnega predstavniškega organa nove oblasti slovenskega naroda. Z odloki, ki so potrdili odločitve predsedstva SNOS v času med Kočevskim zborom in I. zasedanjem SNOS v februarju 1944 in z odloki, ki jih je to zasedanje neposredno izdalo, so bila urejena vprašanja organizacije uprave, vojaških in civilnih sodišč, ustanovljen je bil zakonodajni odbor, komisija za ugotovitev zločinov okupatorjev in njegovih pomagačev, verska komisija, znanstveni inštitut, slovensko narodno gledališče ter druge ustanove na področju gospodarstva, prosvete, kulture in socialne politike. Značilnost tega zasedanja narodnoosvobodilnega sveta je tudi v tem, da je s številnimi odloki, to je z zakoni posegel na skoraj vsa pomembna področja javnega dela, in to od finančnih in davčnih predpisov, o obvezni obdelavi plodne zemlje, o zaščiti gozdov, o upravljanju razlaščene zemlje do odlokov, ki so urejali vprašanja šolstva, prosvete in kulture.

Neposredno po zasedanju SNOS so bile razpisane volitve v krajevne narodnoosvobodilne odbore in v okrajne narodnoosvobodilne skupščine. Ustanovitev odsekov pri predsedstvu SNOS je pomenila sistematično organizacijo republiške uprave v obliki, ki je delovala do postavitve prve slovenske vlade. Ustanovljen je bil Denarni zavod Slovenije, javno tožilstvo in narodna zaščita. Organizacija slovenske ljudske oblasti in javne uprave se je od tedaj dalje še posebej načrtno razvijala, tako da je bil v času osvoboditve v maju 1945 uspešno izveden neposreden prevzem oblasti na celotnem ozemlju Slovenije. To je bil neposreden rezultat zasedanja SNOS — v februarju 1944 in od tod velik pomen tega političnega in revolucionarnega dejanja.

Narodnoosvobodilni odbori pomenijo začetek ljudske oblasti v Sloveniji. Ali nam lahko poveste, kaj pomenijo ti organi oblasti za sodoben proces demokratizacije in širjenja samoupravljanja v naši družbi.

Prvi narodnoosvobodilni odbori so nastali, kakor je znano, spomladi 1942, ko so enote naše partizanske vojske osvobodile posamezne predele na Dolenjskem. V maju mesecu tega leta je Izvršni odbor Osvobodilne fronte slovenskega naroda objavil odlok o postavitvi narodne oblasti na osvobojenem slovenskem ozemlju. Ko se je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda septembra 1941 proglasil za Slovenski narodnoosvobodilni odbor kot vrhovni predstavniški organ nastajajoče nove slovenske oblasti, so bili terenski odbori OF že prisotni kot osnovne celice in neposredni nosilci te oblasti. In v tem je bila njena demokratičnost in revolucionarna vsebina.

Brez take zgodovinske vloge — to se pravi z istočasno borbo proti okupatorjem graditi novo ljudsko oblast — kakor jo je izvršila Osvobodilna fronta pod vodstvom slovenske Komunistične partije, ne bi bilo Kočevskega zbora in SNOS kot vrhovni predstavniški organ slovenskega naroda ne bi mogli izvršiti izgradnje ljudske oblasti do take stopnje, kakršna je bila dosežena prav ob času njegovega prvega zasedanja. Če se danes po 25 letih, z mislimi na prve nosilce naše ljudske oblasti, na terenske odbore OF in na narodno-

osvobodilne odbore na osvobojenem ozemlju, ozremo na današnjo stvarnost, se nam zelo določno pokažejo sadovi prehojene revolucionarne poti prav v osnovnih družbenopolitičnih enotah naše socialistične skupnosti, to je v komunah in v krajevnih skupnostih. Ni odveč spomniti na dejstva, da je že takrat zasnova demokratične ljudske oblasti, kakršna je nastajala v toku narodnoosvobodilne vojne, temeljila na ideji samouprave. V dokumentih iz leta 1942 vidimo, da je v navodilih za izvajanje odloka o postavitvi ljudske oblasti rečeno: »Zlasti pa je treba stremeti za tem, da se vzbudi zavest o potrebi ljudske samouprave kot osnovne politične pravice, ki najučinkoviteje varuje svobodo in oblast ljudstva.«

Z novo ustavo v letu 1963 je Jugoslavija kot federativna država svobodnih in enakopravnih narodov in kot socialistična demokratična skupnost izpeljala načela politične in družbene ureditve, ki so v vsem temeljila na pridobitvah narodnoosvobodilne vojne in ljudske revolucije. Ustave vseh naših socialističnih republik so izvršile isto. To so jasna načela, ki temeljijo na demokratični ljudski oblasti in na samoupravi v delovnih organizacijah, to se pravi v združenem delu na vseh področjih človekovega udejstvovanja in na samoupravi ljudi v osnovnih družbenopolitičnih skupnostih. Če se postavlja vprašanje ocene, kaj pomenijo v razvoju naše socialistične družbe organi oblasti, kakršni so nastali v času narodnoosvobodilne vojne, v sodobnem procesu demokratiizacije in širjenja samoupravljanja, potem smemo reči, da so idejni temelji, kakršni so bili postavljeni takrat, ostali jasna in trdna pobuda celotnemu nadaljnjemu razvoju.

Pri obnavljanju komunistične stranke na Slovenskem

Alenka Nedog

Potem ko so ga izključili z univerze in medtem ko je čakal na dovoljenje za vpis na zagrebško pravno fakulteto, se je Tomšič popolnoma posvetil podtalnemu strankinemu delu, in sicer v slovenskem merilu. Saj je komunistična stranka takrat zelo potrebovala takšne, za vsako delo uporabne in prizadevne delavce, kakor je bil on. Zato ni čudno, če beremo v pismu centralnega komiteja KSJ, ko graja slabo razporeditev dela v pokrajinskem komiteju za Slovenijo, da sta Kos (Boris Kidrič) in Gašper (Tone Tomšič) preobremenjena z različnimi strankimi nalogami in torej v nevarnosti, da ju policija zaloti. Inštruktor centralnega komiteja SKOJ Vlado (Karel Luter), ki se je leta 1934 dalj časa zadrževal v Sloveniji, je poročal, da je bil Gašper ob njegovem prihodu spomladi 1934 hkrati organizacijski sekretar pokrajinskega komiteja SKOJ, predstavnik mladine v pokrajinskem komiteju stranke in obratno, vodja agitpropa v SKOJ ter stranki in član pokrajinskega odbora Rdeče pomoči. V istem času je opravljal še tehnične posle, iskal stanovanja za ilegalce, javke, naslove, zveze in podobno. V listinah iz tega časa zasle-

* Objavljeni odlomek je iz biografije Tone Tomšič, za katero je avtorica prejela Kajuhovo nagrado za leto 1968.

dimo prvič njegovo ilegalno ime Gašper, ki ga je obdržal do kraja svoje revolucionarne poti.

Sprva so ga najbolj potrebovali pri delu v skojevski organizaciji, ki je vse do konca leta 1933 niso obnovili. Skojevcu izpred diktature so namreč v letih 1931 in 1933 predvsem obnavljali stranko samo in zato skojevsko organizacijo zanemarili. Pokrajinsko vodstvo SKOJ so obnovili šele konec leta 1933, izpopolnili pa spomladi 1934 ob prihodu že omenjenega inštruktorja. V novem vodstvu SKOJ so delali Karel Luter, Tone Tomšič, Jože Slak in Karol Gorjan. Tudi pri obnavljanju skojevske organizacije so morali najprej poiskati zveze s preostalimi organizacijami SKOJ, ustanavljati nove in ustanoviti okrožna, rajonska oziroma mestna skojevska vodstva. S pomočjo strankine organizacije so SKOJ hitreje obnavljali. Iz Vladovega poročila je razvidno, da je bilo že sredi leta 1934 v Sloveniji dvaindvajset skojevskih organizacij s sto enim članom, toda od teh jih je bilo triinštirideset v Ljubljani. Zunaj Ljubljane so imeli sprva zveze le z organizacijami v Trbovljah, Zagorju, Ptuj in Mariboru. Do septembra istega leta se je članstvo povečalo za enainpetdeset članov, in sicer v glavnem zunaj Ljubljane. Da bi kar najhitreje in neposredno prišli v stik z mladino, so začeli 1. maja 1934 izdajati ilegalni list *Mladi udarnik* — glasilo delavske in kmečke mladine. Vsebinsko in tehnično ga je s sodelavci pripravil Tomšič, ki je imel že nekaj izkušenj. *Mladega udarnika* so razmnoževali v tehniki, ki so jo uredili v stanovanju Gregorja Bajta na Ljubljanskem gradu. Čeprav je bil ciklostiran, je bil tehnično dokaj dobro urejen in vsebinsko pisan. Zavzemal se je za izboljšanje položaja mladih delavcev, vajencev, kmečkih sinov in hčera ter razkrinkoval režimske mladinske organizacije, ki so imele namen odtegovati mladino od razrednega boja. Toda policija je že po drugi številki tehniko odkrila in njene sodelavce zaprla.*

Tam, kjer so organizacije ponovno zaživele, so skojevci pripravljali tro-silne in napisne akcije, posebno ob pomembnejših dneh. Najbolj množična je bila prvomajska akcija v Mariboru in v Ptuj. Z mariborsko je bil Tomšič, kakor piše v svojih spominih Franjo Fijavž, ki je delal v mariborskem mestnem komiteju SKOJ, neposredno povezan. Najprej jim je poslal iz Ljubljane šifrirana navodila, napisana z nevidno tekočino, potem se je v Mariboru dvakrat sestal z vodstvom tamkajšnje srednješolske komunistične mladine: prvič marca na poti, ki drži iz mestnega parka na Kalvarijo, in drugič aprila v železniškem vagonu na postaji na Teznem. Na drugem sestanku je pripravljaj skojevce na akcijo in jim posredoval tovrstne izkušnje ljubljanskih in trboveljskih komunistov iz prejšnjih let. Akcijo, ki so zanjo skupaj naredili natančen načrt, so izvedli 27. aprila 1934 zvečer. V Melju, v Koroškem predmestju, na Pobrežju, na Teznem, v Studencih, v Magdalenskem predmestju in v železniški koloniji so bili zidovi popisani s komunističnimi znamenji in z gesli, ceste pa posute z letaki. Policija je organizatorje te akcije odkrila in 1. maja 1934 skupaj s strankinima voditeljema Milanom Apihom in Franjem Vrunčem prišla 16 skojevcev, ki so jih 17. januarja 1935 predali sodišču.**

* Ob vdoru v tehniko PK KSJ novembra 1934 je policija odkrila tudi mladinsko tehniko in prišla Gregorja Bajta, Tončka Zerjala, Karla Gorjana, Lada Cvirna in Rudolfa Srimška. Tomšič je bil tedaj že zaprt.

** Na procesu proti skupini komunistov iz Maribora so bili obsojeni: Milan Apih, Franc Vrunč, Marjan Vesenjaj, Draga Nemec, Franc Fijavž, Karel Audič, Cvetko Zagorski, Janko Kanižar, Alojz Gerbec, Miroslav Gerbec, Anton Novak, Miroslav Novak, Josip Babič, Sonja Kukovec in Mileva Sedlaček, tri pa so kmalu po aretaciji izpustili.



Marij Pregelj: Taborišče, 1947, olje

Tomšič si je pri svojem revolucionarnem delu zmeraj prizadeval, da bi bil čim neposredneje povezan z ljudmi, posebno pri delu z mladino. Mica Jančar, članica srednješolskega društva Brazda, v katerem so se zbirali napredni mladinci, se na primer spominja, da jo je Tomšič že pri prvem srečanju povabil, naj se pride kopat na Savo. Seznanil ju je belokranjski komunista Janez Marentič, ko sta se po naključju srečala z njim ob Ljubljani. In dogovorjenega dne je bilo ob Savi lepo število mladih ljudi, vajencev, delavcev in dijakov. Tomšič je prijetno zabavo spretno združil s koristnim, jim pripovedoval o organizaciji komunistične mladine, njenem delu in namenih ter jim dopovedoval, kako potrebno je, da se tudi oni organizirajo.

Sredi maja 1934 je policija aretirala sekretarja PK KSJ za Slovenijo Miha Marinka in organizacijskega sekretarja Vilija Konteja, ker so našli njune osnutke letakov za stavko v tovarni Remec in drug v Duplici. Ob tej priložnosti so 19. maja 1934 brez vzroka prijeli tudi Toneta Tomšiča. Vida Tomšič (Bernotova) se spominja, da so takrat pripravljali neki večji sestanek v okolici Ljubljane. Dopoldne tistega dne bi bila morala prinesiti Tomšiču ilegalno gradivo, ki ga je za ta sestanek potreboval, a mu ga po naključju ni prinesla. Popoldne pa je zvedela, da so ga prijeli. Izpustili so ga že naslednji dan, ker je policija najbrž samo sumila, dokazati mu namreč ni mogla ničesar. Po tem dogodku se je moral Tomšič vseeno nekaj časa skrivati, ker so nato izdali za njim tiralico. Staršev namreč ni takoj obvestil, da ga ne bo domov. Šele čez tri dni jim je sporočil, da morajo policiji, če bi za njim poizvedovala, povedati, da je šel na izlet. Toda mati se je zbalala zanj in odšla na policijo ter zahtevala, naj takoj povedo, kje je njen sin. Tedaj so policijski agenti preiskali stanovanje in razpisali za Tomšičem tiralico.* Ko je to zvedel, je skušal policijo ukaniti tako, da je poslal staršem pismo, v katerem je sporočil, da je odšel z doma zato, ker ga silijo delati v trgovini. Vrnil se bo le, če mu ne bodo branili nadaljevati študija. Sestra Ivica** je odnesla pismo na policijo in tam so ji zagotovili, da se bratu ne bo nič zgodilo, če se takoj vrne domov. Pokrajinski komite je zato vprašal osrednje vodstvo, kaj naj z Gašperjem storijo, ali naj se spet pokaže v javnosti ali naj emigrira. Sami so bili mnenja, da ne sme na ulico, ker je za njim izdana tiralica in ker policija ve za njegovo ilegalno ime. Centralni komite je v pismu junija 1934 prepustil odločitev o tem njim samim, ni pa odklonil Tomšičevega odhoda v tujino. Ves ta čas, do sredine junija 1934, je bival pri Ani Ziherlovi, kajti njen sin Boris je bil takrat v kaznilnici v Mitrovici in je bilo zato njeno stanovanje »varno«. Iz skrivnega bivališča je prek Vide Bernotove vzdrževal stike s pokrajinskim, mestnim in univerzitetnim komitejem KSJ in z Zdenko Armičevo (Kidričevo) za Rdečo pomoč.

Brž ko je minila glavna nevarnost, se je Tomšič vrnil na delo, čeprav je bil pod stalnim policijskim nadzorstvom. Pokrajinski komite je takrat poročal centralnemu komiteju, da bodo morali Gašperja verjetno za nekaj časa odstraniti z dela, »ker ima za seboj vedno privesek«. Pohvalili so njegovo iznajdljivost in delavnost, a hkrati grajali njegovo nekonspirativnost. Vendar je to, kar so imeli za nekonspirativnost, bila pravzaprav le silovita neučakanost in drznost, ki je včasih mejila že na pravo brezskrbnost. Tomšič se je namreč dobro zavedal, da ga lahko primejo in nato obtožijo samo na osnovi obremenilnega gradiva ali izpovedi prič. Zato je zakone in predpise, ki jih je temeljito poznal, nenehno ukanjal tako, da je zmeraj natanko pazil, da ni imel pri sebi ničesar, kar bi ga moglo obremeniti, in da se je skliceval na zakonitost svojega dejanja, če so ga prijeli brez dokazov. Čeprav mu je bilo znano, da policija

* V zaupnem dnevniku uprave policije v Ljubljani se je pod številko 338 ohranil o tem tale zanimivi zapis: »Tomšič Anton, znani komunist (sledе splošni osebni podatki), je dne 4. julija 1934 ob 15.30 neznano kam odšel od doma ter se še do danes ni povrnil. Navedenec je 183 cm visok, šibak, podolgovatega obraza, temnih las, visokega čela, modrih oči, kostanjevih obrvi; oblečen v temno obleko, sivo športno čepico in sivo odprto letno srajco brez kravate. Domneva se, da bo skušal pobegniti iz naše države, ni pa izključen samomor.«

** Ivica Tomšič, kasneje poročena Lalević (1922–1960), je bila Tonetova najstarejša sestra. Poleg nje je imel še dve sestri Vero in Ančko. Vse tri so se rodile že po preseelitvi Tomšičevih v Ljubljano, medtem ko je bil brat Polde rojen še v Trstu.

ve, kaj dela, je hodil okrog sproščeno in brezskrbno.* Skrival se je samo tedaj, kadar bi bil lahko koga od tovarišev s svojo prisotnostjo spravil v nevarnost. Pri vsej drznosti je bil previden in je natanko čutil, do kod sme. Na tem spoznanju je gradil svoj način podtalnega delovanja. Zato tudi potem, ko se je posvetil samo delu za komunistično stranko, ni bil tiste vrste ilegalec, da bi se zmeraj skrival in živel kot samotar, zaprt vase. Kakor prej v dijaških in študentovskih letih je bil tudi zdaj družaben in vesel, zabaven in vedno dobre volje, zraven pa seveda previden in premišljeno drzen. Tudi svojih priljubljenih izletov ni opustil, kolikor mu je to dopuščal čas, in užival je, če je igral na flavto.

V tem času je rasel v revolucionarja večjih razsežnosti in si pridobil lastnosti, ki so bile zanj tako značilne v vsem poznejšem delovanju: v doslednega, odločnega, vztrajnega, izredno delavnega človeka, ki ni sebi nikoli prizanašal in ki je bil zmeraj pripravljen odpovedati se slehernemu osebnemu ugodju. Vse bolj so se kazale tudi njegove organizacijske sposobnosti, zlasti vrednost njegovih stikov z ljudmi, s sodelavci, ki jim je zmeraj, kadar je kaj od njih zahteval, tudi pomagal. Mihi Marinku je ostalo v živem spominu njuno prvo srečanje konec leta 1933: »Najin prvi leteči sestanek je bil na ulici, ki smo jo v našem podtalnem žargonu imenovali 'Za turškim gričem', to je v današnji Parmovi ulici. Takrat ga sicer zaradi konspiracije nisem poznal po imenu, kakor tudi on ne mene, toda že prvi razgovor z njim je napravil name vtis popolne zanesljivosti, vtis, da imam opraviti s človekom, brezmejno vdanim stvari partije, stvari delovnega ljudstva. Takšen vtis je napravil na vsakogar. Odtlej se je najino tovarštvo naglo oblikovalo v iskreno, toplo prijateljstvo.«

Zelo prizadeven je bil Tone Tomšič tudi v Rdeči pomoči, pollegalni organizaciji za pomoč žrtvam nasilja, prek katere si je stranka pridobivala somišljenike. Toda bolj kakor dolžnost do stranke, sta ga k temu gnala človečnost in že prirojeni odpor proti trinoštvu, predvsem pa izostreni čut za zaprte tovariše, ki je zanje nesebično skrbel prav tako potem, ko je bil sam že na prostosti. Njegova mati se na primer spominja, da je prišel iz kaznilnice samo s tistim, kar je imel na sebi, ker je vse, kar mu je poslala, pustil tovarišem. In ko je bil doma, jim je pošiljal obleko in perilo iz njene trgovine, ker sicer ne bi bila imela miru pred njim. Pri tem delu je spoznal tudi svojo bodočo ženo, študentko zgodovine, pozneje študentko prava, Vido Bernotovo,** ki je že leta 1933 nosila v ljubljanske sodne zapore hrano svojemu bratrancu Romanu Potočniku in njegovim tovarišem, zaprtim zaradi komunizma. Kmalu zatem se je vključila najprej v Rdečo pomoč in nato jo je Fedor Kovačič vpeljal še v strankino delo.

* Iz pisмениh in ustnih pričevanj se mi je posrečilo ugotoviti, da so ga od leta 1929 do aprila 1941 aretirali dvanaajstkrat. Vendar je verjetno, da to niso vse aretacije. Obsojen pa je bil le dvakrat. Značilna je tudi izjava Antona Vrečarja, nekdanjega agenta političnega oddelka uprave ljubljanske policije, da so dobro vedeli za Tomšičevo delo, a so mu težko prišli do živega, ker je navadno primanjkovalo obtežilnega gradiva, saj se je zmeraj spretno zagovarjal, in so že vnaprej računali s tem, da iz njega o organizaciji ne bodo nikdar ničesar izveleli.

** Bežno sta se sicer srečala že v društvu Jadran, v katerega je Vida stopila po vpisu na univerzo jeseni 1931. Tone je poslušal v društvu tudi njeno predavanje o Sovjetski zvezi in ruski revoluciji in jo med njenim izvajanjem podpiral. Vendar so ga, kot vemo, kmalu zatem zaprli.

Od konca junija 1934 je Tomšič v pokrajinskem oziroma oblastnem komiteju KSJ, kakor so mu tedaj rekli, odgovarjal za organizacijske naloge. Razen njega so takrat delali v pokrajinskem vodstvu Levč — Edvard Kardelj, Kos — Boris Kidrič,* Piškur — Rudi Rojc, Baraga — Jože Brilej, Stritar — Oskar Kovačič in Vlado, Bratec — Karel Luter kot inštruktor. Tiste čase je bilo v Sloveniji v stranki že okrog 440 članov, vendar med njimi le 125 delavcev. To je bila hudo šibka točka takratne organizacije. Delovalo je že pet okrožnih in devet mestnih komitejev ter trije rajonski. Z nekaterimi je imelo pokrajinsko vodstvo redne in učinkovite stike, a z drugimi, kakor na primer z organizacijami v Šaleški dolini, na Koroškem, v Kamniku in tudi v Mariboru po aretacijah, so bili ti stiki še rahli ali jih sploh ni bilo. Zato so si jih prizadevali utrditi in okrepiti strankine organizacije, ker bi le tako lahko postopoma razvili množično revolucionarno gibanje. S tem namenom so članstvo iz uličnih in terenskih celic usmerjali v proizvodnjo, to je v celice po tovarnah, ustanovah in tudi po društvih, torej tja, kjer so mogli komunisti delati tako, kakor je ustrezalo potrebam, želim in zahtevam množic.

To pa je terjalo hudih naporov in člani pokrajinskega vodstva so pogosto in načrtno obiskovali organizacije na terenu, zlasti v delavskih krajih, ter tam izgrajevali strankina oporišča. Tomšič je bil na primer samo julija 1934 dvakrat v Mariboru in se nato zadržal precej časa na Štajerskem ter obiskal organizacije v Celju, Savinjski dolini, Ptuj, Rogaški Slatini, v Guštanju in v Trbovljah. Iz ohranjenih poročil in navodil lahko sklepamo, da se je to napeto delo v organizacijah skladalo hkrati s pripravami na četrto državno konferenco KSJ, ki so se v Sloveniji, kjer so jih načrtno izpeljali po vseh okrožjih in z dokaj pisano vsebino, začele po julijskem direktivnem pismu centralnega komiteja. Pokrajinski komite je poslal vsem organizacijam vprašalnike, ki so terjali odgovore ne le glede organizacije same, temveč tudi glede političnih in gospodarskih vprašanj na njihovem področju. To je bilo obenem gradivo za okrožne konference in za vsebinsko pripravo pokrajinske konference, ki je morala kritično pretresti dobo od diktature naprej, ugotoviti pomanjkljivosti in na temelju izkušenj začrtati naloge komunistov v prihodnosti.

Hkrati z organizacijsko dejavnostjo je pokrajinsko vodstvo razvilo tudi plodno publicistično delo. Kajti komunistom takrat ni manjkalo revolucionarne navdušenosti, ampak globljega teoretičnega znanja. Zato so se lotili osvetljevanja sodobnih gospodarskih, političnih in kulturnih vprašanj z marksističnega stališča. Da bi lahko nemoteno in načrtno izdajali klasična dela marksizma, so ustanovili zakonito knjižno založbo *Ekonomsko enoto* — ENKO. Ta založba je izdajala tudi Malo biblioteko, to je knjižice, ki so poljudno pojasnjevale takrat najpomembnejša politična vprašanja. Komunisti so imeli v letih 1932—1935 tudi svojo legalno revijo *Književnost*, ki je z marksističnega stališča obravnavala žgoča politična, narodna in gospodarska vprašanja.

S takšno usmeritvijo in s takšnim načinom dela so si komunisti znova pridobivali vpliv in zaupanje ne le med delavstvom, temveč med slovenskim delovnim ljudstvom sploh in se bojevali za svoj prostor v slovenskem političnem življenju.

* Poročilo, iz katerega so omenjeni podatki o sestavi PK KSJ, Kosa sicer ne omenja, to pa zato ne, ker je bil poleti 1934 mesec dni hudo bolan in ni mogel delati. Mihi Marinku-Poldiju so potem, ko so ga izpustili iz zapora, omejili bivanje na domači kraj, na Trbovlje, a Vili Konte se je kmalu po prihodu iz zapora ponovno vključil v delo PK.



Vili Pregelj: Upor, 1965, litografija

Srebrni jubilej Partizanskega invalidskega pevskega zbora

Slavko Tiran

V trdem času med drugo svetovno vojno, ko je morala zaradi okupatorjevega pritiska utihniti naša narodna in umetna pesem, je nastajala v žariščih narodno-osvobodilnega boja, v gozdovih in domovih nova pesem, kakršne naši ljudje do tedaj še niso imeli. To je bila borbena partizanska pesem. Narodni in umetni se je pridružila nova pesem, ki je pozivala našega zatiranega in brezpravnega človeka k upor. Vračala mu je ponos, vlivala pogum za oboroženo borbo, klicala na maščevanje za storjena grozodejstva, spremljala oborožene akcije! Ta pesem, ki je jokala ob izgubah in vriskala ob uspehih, je bila neločljivo povezana z vsem dogajanjem v borbi za obstanek na smrt obsojenega majhnega naroda. In prav zato, ker je bila sestavni del borbe in ljudske revolucije, je imela moč in je zajela ves naš narod in druge jugoslovanske narode ter je tako pomagala izvojevati zmago in končno osvoboditev. Nič čudnega ni, da se je na mah razširila in da so pri njeni ustvaritvi sodelovali ne samo stari španski borci, borci partizanskih enot in napredni kulturniki, temveč tudi naši borbi naklonjeno prebivalstvo. Zato je bila prva partizanska pesem preprosta, in če jo sodimo z očmi glasbenega strokovnjaka, dokaj enostavna, včasih le več ali manj spretna priredba narodne pesmi na partizansko tematiko. Včasih je celo prenesena iz daljnih kontinentov in prilagojena našim razmeram. V zadnji stopnji svojega razvoja pa je to vsem pesniškim in kompozicijskim predpisom ustrezajoča umetna skladba, vendar v taki obliki, da jo lahko imenujemo novo narodno pesem, saj se po svoji melodiki, harmoniji in celotnem kompozicijskem slogu bistveno ne oddaljuje od narodne pesmi. To ji je tudi pripomoglo, da so mnoge danes že skoraj ponarodele.

Partizanska pesem je pomenila borcem toliko kot orožje, včasih še več, saj se je nemalokrat zgodilo, da so partizani z golimi rokami napadli premočnega sovražnika. Premagali so ga, ker jih je borbena pesem navdušila in podeseterila njihove moči in njihov pogum. Če se spomnimo prvih začetkov, ko so se začeli zbirati prvi partizani v čete in bataljone, je bilo še malo pesmi. Ti borci so peli tiste, ki so jih predvojni revolucionarji in borci za pravice delovnega ljudstva prepevali na prvomajskih proslavah in v političnih zaporih: »Bilečanko«, »Nabrusimo kose«, »Kovači smo«, »Mitrovčanko«, »Kosec koso brusi«, »Čapajevko«, »Le naprej brez miru«, »Na oknu glej obrazek bled« itd. Prvi partizani so peli tudi slovenske narodne pesmi. Znani melodiji so dodali borbena besedilo, ki je ustrezalo njihovim željam in potrebam: »Stoji tam v gori partizan«, »Tam na Pugled gori«, »Pobič sem star šele 18 let«, »Sivala je deklica zvezdo«, »V gori zeleni«, »V ranem jutru«, »Za vasjo je čredo pasla« itd!

Partizan je pel vedno in povsod, čeprav ne vsakokrat ubrano in zvonko. Borci naših brigad so peli v juriših in na pohodih, pri umikih in ob žrtvah, prezeble in lačne bataljone je pesem mnogokrat pognala v nezadržan in strašen napad. Zmage je proslavljal partizan s ponosno pesmijo, v krvi rojeno, s pogumom prežeto. Naši ranjenci so peli na položajih, na vozovih in na nosilih, peli so v bolnišnicah v temnih kotanjah gozdov. Ljudstvo je pelo z njimi, opevalo je junaštvo svojih sinov in hčera. Vedno bolj pa si je želelo tudi ubranega petja, ki naj bi ga vodila večča roka.

Pozneje so prišli v partizansko Belo krajino slovenski skladatelji, ki so se zavedali, da njihovo mesto med narodnoosvobodilnim bojem ne more biti nikjer

druge kot v partizanih. To so bili: Karel Pahor, Marjan Kozina, Maks Pirnik, Pavel Šivic, Drago in Ciril Cvetko, Janez Kuhar, Drago Korošec, Anton Lavrin, Bojan Adamič, Rado Simoniti, Sveto Marolt-Špik, Franci Šturm in Viktor Mihelčič. In kako so se znašli naši skladatelji, ki niso bili vajeni vsakodnevnih hudih naporov, hajk, bojov, spanja pod milim nebom, burje, dežja in snežnega meteža? Kako so ustvarjali, saj večkrat niso imeli niti notnega papirja, včasih še svinčnika ne, razen razglašene četne harmonike pa nobenega instrumenta? Skladatelj Karel Pahor piše o tistem času:

»Kako so nastale moje partizanske pesmi? Največkrat so nastale na dolgih pohodih, ko smo se prebijali iz sovražnikovih obročev lačni, slabo oblečeni in obuti, neprespani, v pripeki, v dežju in snegu, podnevi in ponoči, v smrekovem ali bukovem gozdu, ko smo se vzpenjali po strmih klancih ali taval po globokih, od hudournikov razoranih grapah. Le redko smo pisali v prijetni kmečki izbi, ki nam jo je gostoljubno nudil prijazen belokranjski kmet. Pesmi so nastajale tudi na kakšni partizanski bazi, nekje globoko v kočevskih in belokranjskih gozdovih pa tudi v zapuščeni dolenjski zidanici. Iskreno moram povedati, da nisem napisal niti ene borbene pesmi, ki ne bi nastala ob vtisih kakšnega močnejšega dogodka v neposredni okolici, kjer sem se mudil. Skoraj bi lahko dejal, da so vsebino mojih partizanskih pesmi ustvarjali pravzaprav borci-partizani in da sem bil le zapisovalec in oblikovalec.

Nastanek pesmi o ‚Komandantu Stanetu‘ pa mi je še zdaj tako živo v spominu, kakor bi bilo to včeraj. Bilo je nekako ob koncu februarja 1944. leta, ko nas je zametel velik sneg. Skoraj vsi člani baze smo bili dodeljeni glavnemu štabu, ki je bil takrat nekje v Beli krajini. Do tja je bilo navadno več ko dvanajst ur hoda. Bilo je že meter snega in še vedno je snežilo. S težavo smo se prebili po dvodnevem pohodu v Črnomelj. Takrat sem dobil besedilo pesmi ‚Komandant Stane‘ z naročilom, naj jo čimprej uglasbim. Komandanta Staneta, glavnega poveljnika partizanskih enot v Sloveniji, smo imeli vsi borci zelo radi. Zato sem pesem komponiral z velikim veseljem in s ponosom. Še isti večer se mi je porodila melodija. Napisane še nisem imel nobene note, ko sem kakor nalašč srečal pred Črnomljem komandanta Staneta. Dolgo sva se pogovarjala, vendar se mu skrivnosti, ki sem jo nosil v sebi, nisem upal razodeti. Vedel sem, da je skromen. Morda mi je šele pogovor z njim dal potreben navdih in idejo, kajti takoj potem, ko sva se ločila, sem stopil v bližnjo hišo in pesem je bila v trenutku na papirju. Zvečer so jo člani Slovenskega narodnega gledališča že peli na neki proslavi v Črnomlju.«

V podobnih okoliščinah so nastajale tudi druge pesmi drugih partizanskih skladateljev. Najraje so prepevali te pesmi prvi partizani v četah in bataljonih, pozneje pa pravi partizanski pevski zbori, med katerimi je bil najbolj slaven in letos srebrni jubilar — Partizanski invalidski pevski zbor!

Ustanovitev Partizanskega invalidskega pevskega zbora spomladi leta 1944 ni bila kdo ve kako presenetljiva novica, saj je glavni štab NOV in PO Slovenije že večkrat razpravljal o potrebi stalne propagandne skupine, ki naj bi bila sposobna prenašati kulturne dobrine revolucije, izražene v revolucionarnih pesmih, predvsem ljudem na osvobojenem ozemlju in brigadam na položajih. Pobudo za ustanovitev zbora je dal komisar glavnega štaba, pokojni Boris Kidrič. Za uresničitev pa je bil odgovoren šef propagandnega oddelka Ante Novak. Glasbenik Karel Pahor je dobil nalogo zbrati potrebno število pevcev in jih v čim krajšem času usposobiti za javni nastop. Naloga vsekakor ni bila lahka, saj Karel Pahor sploh ni vedel, kakšne pevce bo dobil v partizanski bolnišnici Planina, kamor so ga napotili. Med zdravimi borci ni smel izbirati, kajti ti so bili na položajih potrebnejši. V tem primeru

njegova naloga ne bi bila težka, saj je bilo med slovenskimi partizani malo fantov, ki niso znali peti. Da je v bolnišnicah malo izbire, je vedel iz izkušnje, ker jo partizani po ozdravljenju čim hitreje spet mahnejo nazaj v svoje enote.

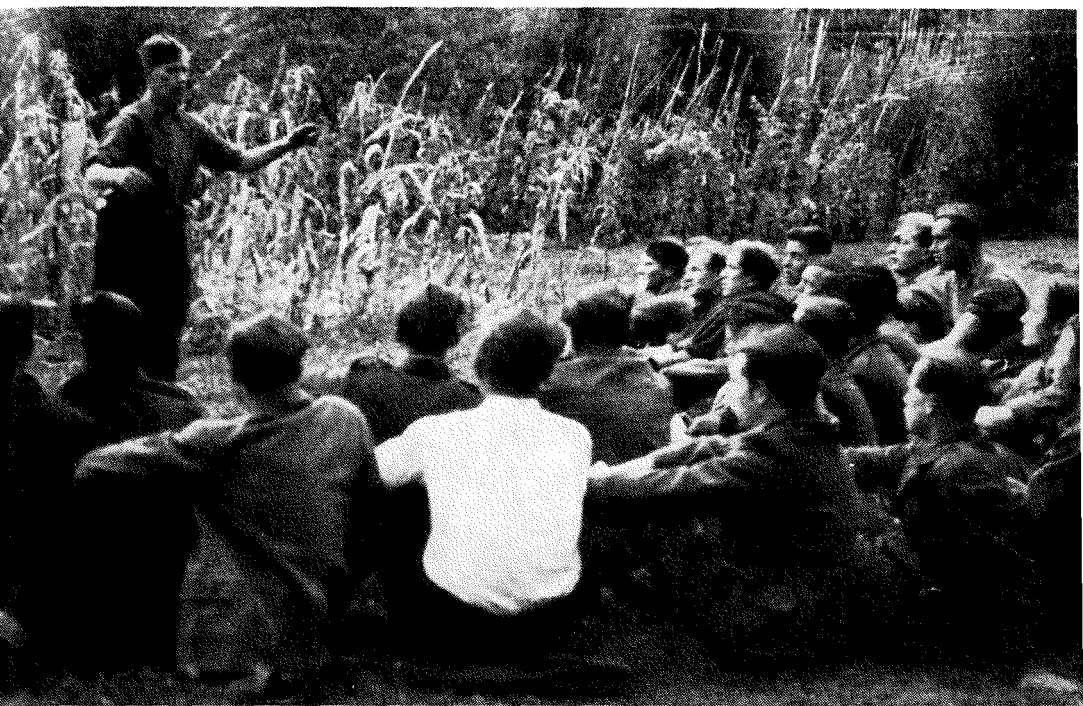
V partizanski bolnišnici Planina, ki je bila v majhni na pol porušeni kočevski vasi ob vznožju Mirne gore, je Pahor začel izbirati. Preveč izbirčen ni smel biti, ker marsikdo izmed maloštevilnih ranjencev sploh ni hotel slišati o nekakšnem pevskem zboru. Vsi so hoteli nazaj v brigade. Pahor si je pomagal z vso sposobnostjo, ki se jo je naučil od komisarjev in nazadnje mu je uspelo prepričati 17 ranjencev, da bodo »nekaj časa« ostali v zboru.

Kaj je pomenila partizanska pesem in kakšno moč je imela nad ranjenci — invalidi! O tem piše eden najstarejših pevcev-invalidov član PIPZ, Bogomil Blaško v svojih spominih:

Moj prihod v zbor sega v sam začetek delovanja PIPZ. Naj povem, da sem že kot otrok ljubil in prepeval slovenske pesmi. Večkrat smo morali fantje na vasi, ko smo prepevali slovenske pesmi, bežati, ker so nas zaradi tega preganjali italijanski karabinjerji. Toda bilo je le petje vaških fantov, v zboru pa nisem prej nikoli pel. V PIPZ sem prišel, potem ko sem skoraj šest mesecev nepremično ležal v partizanski bolnišnici Vinica. Pravzaprav je bila to lesena baraka v gozdni globeli roškega gozda, kamor so se le redkokdaj prebili sončni žarki skozi goste smrekove krošnje.



*Partizanski invalidski pevski zbor na pogrebu Staneta Rozmana v Črnomlju
8. XI. 1944*



Partizanski invalidski pevski zbor na vaji poleti 1944. leta

Dokaj natančno pa mi je ostal v spominu pohod iz bolnišnice Vinica proti Planini, prijazni kočevski vasici na južnem robu roškega gozda. S Planine se mi je odprl razgled po sončni Beli krajini in dalje na hrvaško stran. Pot je bila dolga in zelo naporna za človeka, ki je imel za seboj šestmesečno ležanje, slabo zaraščene kosti in še nezaceljeno rano. Kar verjeti nisem mogel svojim očem, ki so doslej gledale le košček modrega neba iz roških globeli in sedaj uzrle Belo krajino v vsej njeni lepoti, v pomladnem brstenju. Nikakor se nisem mogel navaditi glasnega govorjenja, saj smo v Rogu smeli le šepetati. Ne spominjam se točno, ali je tovariš Pahor še isti dan, ko sem prišel na Planino, preizkusil moje pevske sposobnosti. Naročil mi je, naj pridem na pevsko vajo. Vem, da sem avdicijo opravil kar v postelji, pravzaprav na pogradu. Priznati moram, da takrat nisem bil posebno navdušen, da bi postal pevec. Nikakor se namreč nisem mogel sprijazniti s tem, da ne bom šel več v brigado. Pa tudi domotožje me je mučilo. Mislil sem si, če bi se vrnil v operativno enoto, bi imel več možnosti približati se rodnemu kraju, k svojim, o katerih že dolgo nisem imel nobenega poročila. Nisem se mogel sprijazniti s prepričevanjem, da bom tudi s sodelovanjem v zboru veliko pripomogel k osvoboditvi domovine. S partizanskim »troštanjem« pa sem imel dragocene izkušnje: »kratki marši«, ki so v resnici trajali vso noč in še več, »skorajšni konec vojne« in podobno. Ko sem bil ranjen, me je na primer zdravnik tolažil, da se bom prav kmalu spet vrnil v brigado. Rekel mi je: »Tri, največ štiri tedne...« To se mi je zdela cela večnost. Priznam, da so imela taka »troštanja« takrat pozitivno vlogo.

Podcenjevalni odnos do zbora sem povsem spremenil po našem prvem večjem koncertu v Semiču. Tu so bili tudi borci neke brigade. Še danes se živo spominjam, kako so ti borci podzvestno planili na noge, še preden smo odpeli Pahorjevo: »Na juriš!« Navdušenje brez primere.

In tako navdušenje poslušalcev nas je bodrilo in pomagalo premagovati hude napore na naših turnejah. Takrat ni bilo vlakov ali avtobusov, največkrat še volovske vprege ne. Hoditi smo morali peš in nezaceljene rane so še kako bolele. Dirigenta tovariša Pahorja smo v trenutku vsi vzljubili. Ni bil le pevovodja, temveč tudi nadvse dober tovariš, poln razumevanja za naše telesne hibe in težave. Bili smo res prava družina.

Le enkrat je »pozabil«, da ima v zboru ranjence — invalide. Bilo je jeseni 1944. leta v mali vasi Črešnjevce. Zbor se je vračal s koncerta v Metliki. V vasi smo počivali. Pahor je zvedel, da se tam zdravijo ranjeni partizani.

»Zapeti jim moramo!«

Ker ranjencev, ki so ležali v hišah, ni bilo mogoče prenesti na skupno mesto, je dirigent Pahor od nas neusmiljeno zahteval, da priredimo koncert v vsaki hiši, kjer so ležali. Po tolikšnih koncertih smo bili že hripavi in pošteno utrujeni. Pahor pa ni odnehal. Vodil nas je naprej, od hiše do hiše in zagnano dirigiral. Dejal je: »Fantje, pojte ranjencem, vzdržite!«

In smo vzdržali!

Tudi spomini Dušana Permeta, ki prav tako opisuje, kako je postal član Partizanskega invalidskega zbora, potrjujejo moralno moč partizanske pesmi:

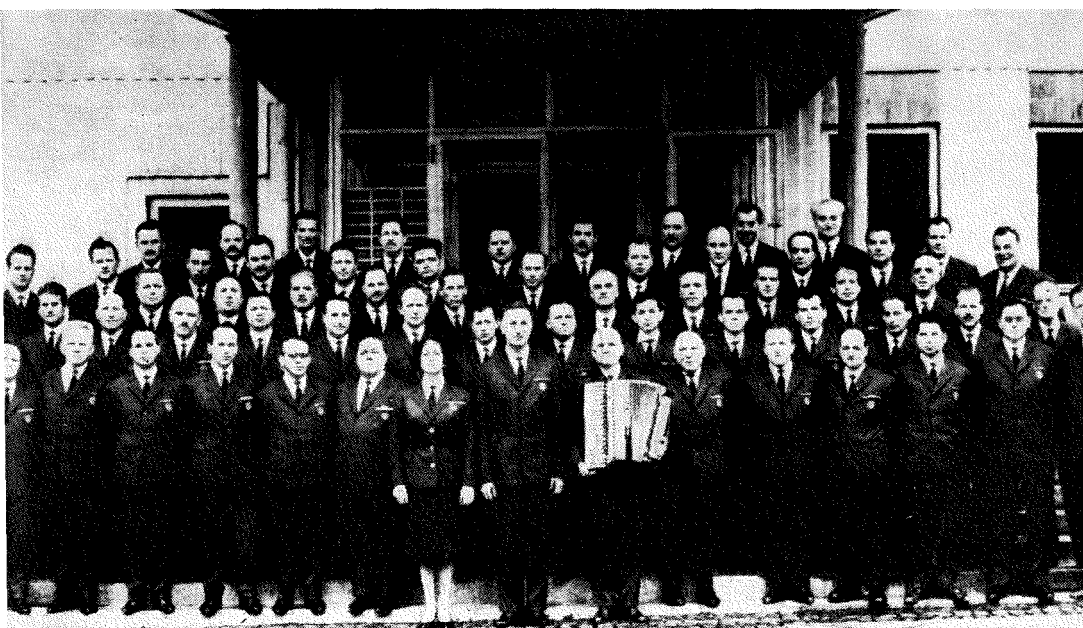
»Bilo je spomladi leta 1944. Bil sem ranjen in zdravil sem se v žumberaški partizanski bolnišnici. Vsi smo želeli, da bi čimprej okrevali. Toda rane so se prepočasi celile in puščale invalidne posledice. V pričakovanju in želji, da bi se čimprej vrnil v brigado, me je doletelo obvestilo propagandnega oddelka glavnega štaba NOV Slovenije, da se moram javiti v vasi Selo pri Črnomlju, dirigentu Pahorju. Tja je prišla prav takrat skupina 17 invalidov, ki je bila jedro Partizanskega invalidskega zbora.

S še ne docela zaceljenimi ranami in težkim občutkom, da sem postal invalid in nesposoben za borbo, sem se odpravil na pot. Ker me noge še niso povsem dobro nosile, je bila zame pot prav dolga in naporna. Tu in tam so me prehitevale skupine partizanov. Le kratek pozdrav in šli so dalje. Jaz sem le počasi za njimi meril negotove korake s tesnobo v srcu. Ko sem se zatopljen v grenke misli spuščal med vinogradi proti Semiču, sem zaslišal petje partizanske pesmi ob spremljavi harmonike. Pojoča četa z zastavo in harmoniko na čelu me je kmalu dohitela. Nevede sem pospešil korak, ne da bi čutil bolečine v nogah in korakal z njimi z občutkom, da sem spet med svojimi bojnimi tovariši. Vendar jim dolgo nisem mogel slediti. Ko so se partizani izgubili za ovinkom in je utihnilo njih petje, se je v meni nekaj trgalo. Imel sem občutek, da sem zdaj invalid in nepotreben nadaljnji borbi. Dolgo sem premišljal in morda mi je prav ta pojoča četa partizanov dala novega poguma in me prepričala, da se je moč boriti s sovražnikom tudi s pesmijo, da je partizanska pesem tista, ki daje novih moči, blaži bolečine in trpljenje, bodri v ljubezni in sovraštvu. Imel sem občutek, da sem postal iz invalida — invalid borec.

V takem premišljevanju sem prišel do vasi, kamor sem bil namenjen. Že od daleč sem zaslišal ubrane glasove pevcev. Njihovo petje je bilo vse močnejše. Obstal sem in jih dolgo poslušal. Ko so izveneli zadnji akordi pesmi »Na juriš«, sem se končno le znašel pred dirigentom Karlom Pahorjem. Avdicija je bila kratka, toda zame dokaj nenavadna. Pahor je izza škornjev potegnil žlico. Ko sem mu že hotel



Pred spomenikom umrlih Židov v Amsterdamu 1962. leta



Partizanski invalidski pevski zbor z dirigentom prof. Radovanom Gobcem in prof. Janezom Kuharjem

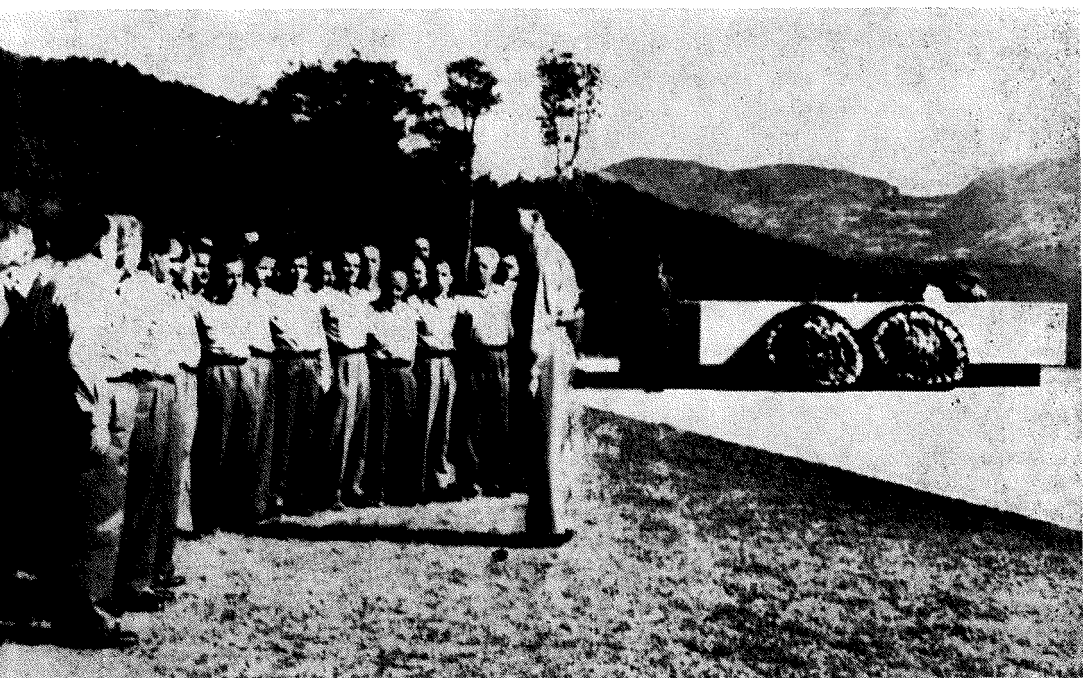
reči, da žlico imam in da sem resnično lačen, kajti suho hrano sem pojedel že do pol poti, je udaril po svoji žlici in dejal, naj ponovim ton. To je bil namreč edini glasbeni instrument, ki ga je premogel. Žlica, pa kot sem pozneje ugotovil, je imela ton »A«. Zapel sem še nekaj taktov in tako postal član Partizanskega invalidskega pevskega zbora.«

Dirigent prof. Karol Pahor je bil temperamenten Tržačan. Z zborom je zaživel in bil glavna sila. Učil jih je petja in z njimi vred prenašal vse težave, posebno kadar ni bilo tobaka. Mnogo je prispeval pri politični vzgoji, utrjevanju socialistične misli in širjenju splošnega znanja članov zbora. K temu je pripomogel s predavanji in razlagami med rednim delom pri vajah. Marsikdaj je bilo treba vlitii pevcem vedrine in smeha, da so pozabili na svoje bolečine in težave in spet z radostjo in optimizmom zrl bližajoči se svobodi nasproti. Ob takih prilikah je prav partizanska pesem tudi v borbenih enotah opravila veliko delo. Borci, utrujeni od borb, lačni in prezebli, so se s pesmijo na ustih prebijali skozi vsa trda obdobja partizanskega življenja. Če smemo komu izraziti priznanje za širjenje partizanske pesmi, tedaj zasluži to priznanje prvi partizanski dirigent invalidskega zbora Karol Pahor.

Na vajah je imel Pahor velike težave. Med vsemi pevci so morda le trije poznali note, popolnoma brati pa jih ni znal nihče. Sprva ni vedel, kje naj začne. Ali naj začne učiti teorijo ali naj uči kar na pamet, kajti njegova naloga je bila čimprej pripraviti zbor za nastope. Odločil se je, da bo svoje pevce učil teorijo pozneje. Začel jih je učiti peti na pamet. Delo z zborom pa je hitro napredovalo, čeprav nekaterim pevcem ni bilo razumljivo, kaj hoče »Stari« s tisto nenehno pripombo: »Pazite na poltone!«

Zbor je vadil v kmečki hiši, ki se je zdela takrat precej velika, čeprav za več kot 17 pevcev najbrž ne bi bilo prostora. Intonacijo je dajal Pahor kar z žlico, ki je po naključju dajala ton »A«. Vsakemu glasu posebej je nato zapel njegovo melodijo, in sicer tolikokrat, dokler ni pesem obtičala v ušesih. Tak način učenja pa je Pahorju včasih odvzel celo govor, saj mnogokrat po štirih urah vaj ni mogel več govoriti. Pevci pa so kmalu staknili star harmonij, ki je resda neznansko hreščal, bil pa je v tistih časih pravi čudež in nadvse idealen pripomoček. Vaje so bile naporne, kajti Pahor ni poznal počitka. Zbor je vadil od jutra do večera in razen tega je opravljal tudi druge vojaške naloge. Fantje so hodili dežurat, čistili so svoje orožje, imeli politične ure in še marsikaj. Prvič je zbor nastopil 27. aprila 1944. leta ob proslavi obletnice ustanovitve Osvobodilne fronte. Pel je v dvorani bolnišnice na Planini. Ranjenci, bolničarji in bolničarke, vodstvo bolnišnice in vsi, ki so poslušali prvi nastop, so bili iskreno navdušeni. Tudi pevci so bili zadovoljni s svojim ognjenim krstom. Pahorju je »odleglo«, saj je bil pred koncertom tako razburjen, da mu še tobak ni teknil. Ko je zbor proslavljal deseto obletnico svojega petja, je prišel seveda na Planino, da si spet ogleda svoj rojstni kraj. Pevci so iskali tisto »velikansko« dvorano, kjer so prvič nastopili. Kje neki je, da je niso podrli? Na tistem mestu je stala majhna ropotarnica polna različne krame. Vprašali so nekega kmeta, če so tisto dvorano podrli. »Nič nismo podrli, zakaj pa naj bi, kaj niso Švabi zadosti? Peli ste prav tamle, v tistile ropotarnici. Ja, ja, nič ne zmigujte!« Pevcem pa ni šlo v glavo. Včasih sem jim je zdela tako lepa in velika.

Prvi, pravi javni nastop je imel zbor 21. maja 1944. leta v Semiču, ko je pel na komemorativni prireditvi v spomin padlih med bojem. Zbor je številčno naraščal, saj so prihajali novi borci iz bolnišnic po naročilu propagandnega oddelka glavnega štaba. Večalo pa se je tudi število naštudiranih pesmi. Proti koncu julija 1944 je imel zbor že 32 pevcev. Spoprijel se je že z umetnimi skladbami, ki so



Partizanski invalidski pevski zbor pred partizansko grobnico na Sutjeski

zahtevale od njega še mnogo več truda. Zbor je prirejal koncerte tudi na tedaj še neosvojenem ozemlju. V avgustu 1944 je priredil koncert v Dolenjskih Toplicah, kjer so ga ljudje sprejeli z velikim navdušenjem.

Ob koncu leta 1944 je dirigent Karol Pahor dobil poziv, da mora nastopiti novo dolžnost v SNOS. Nič kaj rad ni zapustil svojega zbora, ki ga je s tolikim trudom postavil na noge. Proti koncu januarja 1945 se je poslovil, zbor pa je prevzel prof. Pavel Šivic.

Prva turneja v tujino je bila 24. marca 1945. Z letališča iz Podzemlja je zbor odletel v Italijo, kjer je pel našim borcem-ranjencem v raznih bolnišnicah in taboriščih. Med ranjenci je zavladovalo veliko navdušenje, ki ga ni moč popisati. Naši ranjenci že dolge mesece niso slišali partizanske in narodne pesmi, saj so bili predač od doma. Italijanska turneja je bila zelo naporna. Včasih je imel zbor v enem dnevu več koncertov. Pel je v Altamuri, Gravini, Barletti, Traniju, Monopoliu, v Andriji, Bariju in še marsikaterem majhnem mestu južne Italije. Veliko presenečenje so zboru pripravili ranjeni borci v Traniju. Po koncertu, ki ga je zbor odpel v vsaki sobi posebej, so se mu hoteli zahvaliti. Povabili so ga, da si ogledajo darilo: trije velikanski zaboji cigaret, mila, zobne paste, čokolade in perila. Na zaboje, katerih seveda niso mogli nositi, so napisali naslove slovenskih brigad, spomnili pa so se tudi svojih glasbenih tovarišev pri godbi na pihala v Črnomlju in prejšnjega dirigenta prof. Karla Pahorja.

Prišla je osvoboditev — maj 1945. Spet se je ponovilo vse tisto, kar se je zgodilo že v Beli krajini, v Italiji, v Splitu in na vsej poti do Ljubljane. Zbor je nenehno

pel, vsak dan, vsak večer, nastopal v radiu, snemal pesmi za plošče, proslavljal zmago in tisoč praznikov. Pel je v vseh dvoranah, kar jih je takrat premogla Ljubljana. Nikomur ni odrekel sodelovanja. Na proslavah terenov in organizacij je vedno pel Partizanski invalidski pevski zbor. Toda navdušenje se je poglelo in ljudje so prišli za delo. Tudi člani zbora so se hoteli pridružiti graditeljem. Prišel je čas, ko so si bojni in pevski tovariši podali roke v slovo. Zadnji, poslovilni koncert je bil 6. junija 1945 v Filharmoniji. Kazalo je, da je delo dirigentov Pahorja, Šivica, Kuharja in Cvetka končano. Pevci so odšli na svoje domove, nekateri so ostali v armadi, drugi so se zaposlili. Pevskih vaj sprva ni bilo, čeprav je v Ljubljani ostalo več ko 20 članov. Toda, da bi se pevci razšli? Prepozno! Ljubljana je zbor spoznala in ga vzljubila. Vsepovsod, kjer je zbor pel, so ga hoteli spet slišati.

Leta 1947 je prof. Pavel Šivic s pomočjo prof. Janeza Kuharja spet zbral zbor. Še isto leto je nastopil na velikih invalidskih proslavah v Mariboru, Metliki, Novem mestu, Vipavi, Ajdovščini in Podragi. V naslednjih letih pa je spet nastopal na različnih praznovanjih po številnih krajih Slovenije.

In zbor je obstal in se celo pomnožil. Pristopili so še drugi borci in v zadnjem času prihajajo v zbor tudi sinovi borcev in aktivistov. Vendar pa je treba povedati, da je zbor ponesel partizansko borbeno pesem tudi v mnoge države po Evropi. Nastopil je v Romuniji, Italiji, Nemški demokratični republiki, na Nizozemskem, v Bolgariji. V nekaterih državah celo večkrat. Več ko 1500 koncertov doma in v tujini. Skupaj z zborom praznujejo jubilej tudi nekateri člani tega zbora. To so pevci, ki so v zboru od vsega začetka: Lojze Intihar, Slavko Repe, Bogomil Blaško, Dušan Perme, Janez Černe, Franci Štajnar, Dore Kerševan, Franc Lončarič, Dušan Ropič, Stane Lavrič in seveda prof. Janez Kuhar, ki je s svojo harmoniko stalno spremljal zbor na vseh koncertih.

Povsod, kjer je zbor nastopal, je častno zastopal jugoslovansko partizansko pesem, ki jo naši zbori, žal, premalo goje. Nič ne pretiravamo, če rečemo, da si je Partizanski invalidski pevski zbor v 25 letih priboril sloves najboljšega interpreta borbenih pesmi.

Od ustanovitve do danes je zbor vodilo pet dirigentov in partizanskih skladateljev. Ledino je zaoral prof. Karel Pahor, ki je s svojim težaškim delom ustvaril trden temelj za napredek. Njegovo delo so nadaljevali profesorji Pavel Šivic, Janez Kuhar in Ciril Cvetko. Od proslave brigad v Toplicah se z zborom trudi in ga dviga na vedno višjo raven neumorni in nadvse delavni partizanski skladatelj in dirigent prof. Radovan Gobec. Vsak dirigent je zboru vtisnil del svoje osebnosti, vsak izmed njih je prispeval k njegovi pevski ravni in k njegovi priljubljenosti. Od prvih nastopov, ko je zbor prepeval zvočno nezapletena dela, so vsi dirigenti vodili zbor vztrajno navzgor. Pod vodstvom Radovana Gobca se zbor že spoprijema z zahtevnejšimi deli moderne pevske literature, vendar tudi v tej zvrsti izbira največ borbeno in partizansko tematiko, ki je duhu pevcev najbližja. Po zaslugi Partizanskega invalidskega pevskega zbora se je partizanska borbeno pesem uvrstila med tiste dokumente naše revolucije, ki jih mora naše ljudstvo ohraniti poznim rodovom.

Pred pevci so še velike naloge. Dosedanji uspehi in vztrajnost članov in vodstva zbora so zagotovilo, da bo Partizanski invalidski pevski zbor tudi v prihodnje opravljal svojo pomembno nalogo pri ohranjanju in širjenju prave partizanske pesmi. Partizanska pesem bo navduševala naše bodoče generacije, pripovedovala jim bo o junaštvih našega ljudstva in jih učila braniti in ljubiti domovino. To delo pa naj bi še dolgo opravljal Partizanski invalidski pevski zbor!



Marij Pregelj: Zavezane oči, 1966, litografija

Poroštvo za varnost dežele — politična in borbena enotnost ljudstva

Vprašanje: Kakšna so po vašem mnenju, general Borojević, poleg čisto vojaških, trajnejša poroštva za varnost dežele? Kaj niso ta jamstva široka demokratizacija brez konservativnih in šovinističnih elementov? Nazadnjaški, konservativni in šovinistični elementi bi utegnili podpreti okupacijsko vojsko ali kakšno drugo agresijo.

Odgovor: Očitno so zdaj, po zgodovinskih skušnjah trajnejša poroštva za varnost majhnih držav, kakršna je Jugoslavija, drugačna, kot pa to navadno mislimo. To niso bloki, to ni vnaprej ustvarjeno vojaško zavezništvo, to niso ekonomsko-tehnične oblike tuje pomoči. Trajnejša poroštva so lahko lastne sile, lastni viri in temelji obrambe pred napadom. Kaj je to? Naše skušnje kažejo, da sta to predvsem politična in borbena enotnost ljudstva, pripravljenega, da za ceno človeških življenj brani svojo svobodo in neodvisnost, pripravljenega na dolgotrajno obračunavanje z napadalcem. To pa lahko zagotovita: družbeni sistem, v katerem uresničujejo ljudje vse svoje politične in ekonomske pravice ter enakopravnost narodov in narodnosti, v katerem delavski razred in delovni ljudje razvijajo socialistične odnose in vidijo možnost nenehnega napredovanja. To ustvari občutek privrženosti in občutek dolžnosti, da moramo varovati obstoječe tudi za ceno človeških žrtev. Za večino delovnih ljudi naše dežele je to naš samoupravni demokratični socializem. S svojo enotnostjo in s svojo močjo lahko onеспособijo notranje sovražno delovanje. V stari Jugoslaviji na primer ljudje niso čutili potrebe za takšne žrtve. V oblikovanju takšnega prepričanja pa imajo pomembno vlogo družbeno politični dejavniki, predvsem pa Zveza komunistov, ki se mora še bolj posvetiti idejnim in političnim vprašanjem vseljudske obrambe.

Kot trajna komponenta so važni tudi vojaški cilji. Če se kakšna dežela, ne glede na to, kolikšna je, spusti v nepravilno vojno, potem bodo delovne množice in narodi te dežele prej ali kasneje proti takšni vojni ne glede na začetne vojaške uspehe. Nepravilčen namen vojne, velike človeške žrtve, odgovornost pred človeštvom, vse to ne more biti trajna komponenta varnosti države. Za našo državo in druge dežele, ki jim ni do osvajanja tujega, ki so proti vojni v reševanju mednarodnih sporov in jim je vojna le sredstvo za samoobrambo in varstvo, saj je to njihova neodtujljiva pravica, so to tudi trajna komponenta njihove moči in varnosti. To so osnovni viri in poroštva neuničljivosti in nepremagljivosti. Pokazalo se je, da velike države, tudi če se spuste v dolgotrajno vojno, ne morejo pokoriti naroda, s katerim se vojskujejo. Torej njihova oborožena moč in tehnična premoč nista poroštvo za vojaško zmago. Pa še nekaj, pravičen boj proti napadalcu, organiziranje naroda za notranji boj, vse to ustvarja prostor in čas za široko moralno politično podporo drugih narodov na svetu. Takó se pojavi svojevrstna zavezniška podpora in pomoč. Če tisti, ki pomaga, ne zahteva, da se mu napadena država podredi, tudi vse to okrepi obrambno moč majhne dežele.

Vprašanje: Očitno je zadovoljno ljudstvo največje poroštvo obrambe. Toda ljudje ne bodo zadovoljni, če bodo obremenjeni z različnimi velikimi obveznostmi, davščinami in ne bodo čutili, da lahko uveljavljajo, uresničujejo svoje nacionalne

* Z dovoljenjem avtorja objavljamo razgovor, ki je bil objavljen v 7. številki revije »Encyclopaedia moderna«.

želje. Svobodno ljudstvo je največji nosilec in največje poroštvo svobode in obrambe domovine.

Odgovor: Res je svobodno in zadovoljno ljudstvo glavna moč vsakega sistema in ljudske obrambe. Toda v zvezi z drugim delom vprašanja je treba razjasniti nekatere pojave. Ni velike in ne male dežele na svetu, ki bi lahko zadovoljstvo ljudstva in njegov odnos do ureditve merila samo po tem, koliko dolžnosti mu je naloženih. Našim ljudem ni treba prispevati zgolj za narodno obrambo, temveč tudi za splošen standard, za vsestranski razvoj socialistične skupnosti, prispevajo v sklad solidarnosti za razvoj nerazvitih krajev, za pomoč ogroženim, nezaposlenim in podobno. Torej je treba v množicah ustvariti prepričanje, da je nevzdržen kakršenkoli egoističen odnos in skrb samó za interes posameznika, ki bi bil brez nujnih družbenih obveznosti. Svobodo je tudi dialektično gledano treba vzeti kot sprejemanje obveznosti in odgovornosti. Vprašanje je le, koliko so takšne davščine ali družbene obveznosti za splošne potrebe smotrno uporabljene, racionalne, omejene na najnujnejše. V zvezi s tem bi želel povedati, da je bilo tudi pri nas nekaj časa razširjeno mnenje, da je naša družba preveč obremenjena z izdatki za narodno obrambo. V zadnjem času pa prevladuje spoznanje, da smo kljub zaostrenim mednarodnim odnosom med deželami z razmeroma najmanjšim odstotkom narodnega dohodka, nekaj več kot 6 %, ki ga porabimo za narodno obrambo. Na prebivalca porabimo pri nas za to okrog 27 dolarjev, na Švedskem 125, v ZDA 367 dolarjev itd. Znano pa je, da gre v mnogih državah tudi do 23 % narodnega dohodka za oborožitev, da gre za to skupaj več kot 180 milijard dolarjev na leto.

Menim, da te obveznosti v prihodnje ne bodo manjše, pač pa po svoje še večje. To je zaradi mednarodnih odnosov, kakršni so, in zato, ker je treba vsestransko krepiti in razvijati vseljidsko obrambo. Načelo vseljidske obrambe terja operativno armado ter organizacijo in opremo enot teritorialne obrambe. Zato morajo tudi delovne organizacije in družbenopolitične skupnosti upoštevati izdatke za takšne enote, za civilno zaščito, za prehod podjetja iz mirnodobnega v bojno stanje in za druge ukrepe, ki naj zagotove delovanje sistema obrambe v vojnih razmerah. Zato menim, da mora biti za državljana, za vsako delovno organizacijo in vse družbenopolitične dejavnike izpolnjevanje ustavnih obveznosti dolžnost, spoznati morajo, da je to v interesu vseh narodov in narodnosti Jugoslavije.

Vprašanje: Obveznost do armade, ko gre za obrambo dežele, torej ni le obveznost do armade kot organizacije.

Odgovor: Ne, to je dolžnost do samega sebe, do samoobrambe, do samozaščite, do svojega obstoja. Če tega ne bi bilo, če ne bi imeli vojske, če bi nas zapeljala misel, da ne potrebujemo moderne armade, da nam je dovolj, recimo, samó milica, bi se utegnilo zgoditi, da bi nekega dne »zašla« k nam kakšna operativna enota, ki bi v povezavi s kakšnimi diverzantskimi skupinami prav lahko začela uničevati vse tisto, kar danes uživamo kot svobodni državljani Jugoslavije. Potemtakem je to dolžnost do samega sebe, do družbe, do narodov in narodnosti, ne pa do vojaške organizacije, ki povzroča stroške.

Vprašanje: Ko že govorimo o obrambi in stroških, verjetno je še kaj drugega, za kar bi bilo potrebno poskrbeti, na primer za civilno zaščito, teritorialne enote in drugo.

Odgovor: Da. To izhaja iz zamisli, po kateri je poleg armade tudi oboroženo ljudstvo, teritorialna organizacija obrambe.

Vprašanje: Pogosto iz vojaških vzrokov zagovarjajo neodvisnost jugoslovanskega gospodarstva in družbe. Toda ekonomično gospodarstvo lahko ustvarimo le

ob sodelovanju z Evropo in vso svetovno skupnostjo. Dandanes je, tako vsaj mislimo, nujno potrebno širše sodelovanje sveta. To nedvomno pomeni skupna podjetja in večjo blagovno menjavo ter menjavo znanstveno-tehničnih dosežkov. Kako uskladiti to mednarodno gospodarsko sodelovanje z nekakšnimi, morda zastarelimi avtarhičnimi zahtevami vojske.

Odgovor: V tem vidim tri stvari. Če gre za znanstveno-tehnične podatke, za izmenjavo znanstvenih izkušenj tudi na področju opreme in oborožitve, potem se mi zdi, da gre za nekaj podobnega, kot je sodelovanje na drugih znanstvenih področjih, seveda če ne gre za stvari, ki so pod posebnim embargom, kot so na primer biološko, raketno in jedrsko orožje. Možne so tudi licence, ne le menjava znanstvene in tehnične dokumentacije.

Drugo je oskrba, trgovina, kupovanje stvari, ki so potrebne za ljudsko obrambo. To je vprašanje splošne in vojaške politike. Za majhno državo je pomembno tole: če že ne more sama izdelovati vseh najmodernejših vrst orožja, naj vsaj prosto razpolaga s svojim denarjem in posojili, da kupuje tam, kjer so ponudbe najbolj ugodne, da lahko sama oceni, kje ji to ustreza in kje ne. Na majhne države vedno poskušajo vplivati, naj kupujejo pri enem bloku, pri eni državi. Toda izkazalo se je, da gredo celó blokovske dežele prek tega, tudi če je to posebej prepovedano. Gredo prek tega, ker imajo denar in lahko trgujejo, s komer hočejo.

Ostanejo še takó imenovani vojaški razlogi in njihovi odnosi do gospodarstva. Dejal bi, da so pri tem pogosto važnejši politični vzroki. Najprej lahko majhna država, kot je Jugoslavija, če se industrijsko uspešno razvija, načelno tudi sama več izdeluje za kritje osnovnih potreb vojaške opreme in oborožitve armade. Naša država lahko v proizvodnji osnovne oborožitve stori še mnogo. Če pa gre za kupovanje druge, potem je iz političnih in tehničnih vzrokov pomembno kupovati predvsem pri državah, ki zagovarjajo miroljubno politiko in ne ogrožajo naše neodvisnosti in suverenosti. Dobro veste, da gospodarska avtarhija ni stvar, ki si jo žele male dežele. Velike države uveljavljajo prepovedi za trgovanje z nekaterimi surovinami, velike države razvijajo obsežne industrijske zmogljivosti za vojaške potrebe in varujejo skrivnosti dandanes najbolj strašnega rušilnega orožja, majhne dežele pri tem ne morejo storiti ničesar. Jugoslaviji, kot odprti deželi, z dinamičnim gospodarstvom in zunanjo trgovino ne ustreza nobena avtarhija. Kolikor vem, samostojna vojaška proizvodnja našemu gospodarstvu ni vsilila avtarhičnih odnosov.

Vprašanje: Jugoslavija je razmeroma majhna evropska država, ki leži med dvema blokovskima svetoma. Poleg Jugoslavije so v takšnem položaju še nekatere druge majhne evropske dežele. Kaj mislite, se ne bi mogli združiti vsaj manjši evropski narodi, ustvariti kolektivni sistem varnosti? In kaj bi bilo, če je to mogoče, treba storiti? Vsaj v perspektivi ali vsaj teoretično.

Odgovor: Mislim, da je na to odgovorila politika koeksistence, miroljubna politika, prizadevanje za sodelovanje z vsemi državami, z raznimi sistemi, neblokvska politika, politika neuvrščanja. Noben vojaški vzrok ne zahteva od Jugoslavije, da bi morala iskati kakšen tretji vojaški sistem in se tako izogniti vključitvi v ta ali drugi blok. V ustanovni listini ZN res piše o temeljih kolektivne varnosti, ki lahko zadovolji vse miroljubne dežele, toda na žalost ni bilo prav nič storjenega za nadaljnjo obdelavo tega načela. Tisto, kar bi morda želeli osvetliti s takšnim vprašanjem, je, ali bi lahko s kakšno podrobnejšo pogodbo, zavezniško ali drugačno, dobili poroštvo več za svojo varnost. Kot smo rekli, tega ne iščemo. Naravni razvoj



Marij Pregelj: Sutjeska (detajl), 1962, mozaik v palači Zveznega izvršnega sveta v Beogradu

dogodkov, to, da se bomo v primeru agresije borili, da ne bomo nikogar napadali, da bomo pripravljeni na dolgotrajno vojno, vse to bo s povezovanjem vseh sil ustvarilo protisilo agresiji. Agresor, ki bo zakoračil po Evropi, ne bo ogrozil samo Jugoslavije. Tudi Hitler ni ogrozil samo Francije ali Poljske, temveč vso Evropo. Že s tem bo imel agresor proti sebi množico držav, majhnih in srednjih, pa naj si pride od koderkoli. To bo poročstvo več tudi za našo varnost.

Vprašanje: Skušnje partizanske vojne so pokazale, da je bila na naših tleh po drugi svetovni vojni zelo učinkovito organizirana obramba po nacionalnem ozemlju. Takrat, med narodnoosvobodilnim bojem, smo imeli glavne štabe posameznih narodov, ki so pripravljali akcije v sodelovanju z vrhovnim štabom. Kaj ne bi morda vrnitev k takšni organizaciji bolj ustrezala zahtevam vseljudske vojne, vseljudske obrambe v primeru agresije?

Odgovor: Mislim, da je vprašanje na mestu, terja pa majhno pojasnilo. Res je naša narodnoosvobodilna vojna to komponento poudarila kot zelo pomembno. Šlo je za mobilizacijo vseh sil in posebnosti po pokrajinah ter narodnostnem sestavu dežele. Pri tem bi želel povedati, da smo že prej, ko smo se pripravljali na najhujše, prav takó ustvarili sistem partizanskih glavnih štabov in nižjih štabov po pokrajinah, današnjih republikah, pa tudi po območjih. Ker je sodilo to med bolj tajne priprave, ni bilo toliko poznano. Zdaj vse to še bolj vsestransko obdelujemo. Zakon o narodni obrambi še bolj konkretno obravnava takšna načela, v praksi pa gre za ugotavljanje enot teritorialne obrambe. Glavni štabi teritorialne obrambe bodo v vseh naših republikah, marsikje imajo v načrtu štabe po območjih, bodo pa tudi v komunah. Takó se bo v novih razmerah pokazalo tisto, kar je že v naši vojni dokazalo svojo učinkovitost. Ti vojaški štabi bi se zrasli z družbenopolitičnimi dejavniki in bi bili bliže osnovnim virom mobilizacije in aktiviranja človeških in materialnih sil. To je že sklenjeno. To so z naklonjenostjo sprejeli v vseh republikah, sankcionirano pa bo tudi z zakonom o narodni obrambi.

* *Vprašanje:* Torej bi imela JLA nekako predvsem strokovno vojaško vlogo?

Odgovor: V tem sklopu je vse oborožena sila, tako JLA kot teritorialna obramba. Tudi v teritorialnih štabih bi bili strokovnjaki častniki, morda nekateri iz aktivne službe, tisti, ki so že delali v njej, tisti, ki poznajo problematiko organiziranja vseljudske obrambe, teritorialnih enot. Vedno pa bi bili na voljo tudi strokovnjaki iz armade, takó za taktiko kot za urjenje z orožjem, za vzdrževanje tehnike itd.

Vprašanje: Kako je zamišljena koordinacija vseh dejavnikov oboroženega boja in vloga vrhovnega štaba?

Odgovor: Predvsem je oboroženi boj nedeljiva celota. Ko gre za obrambo Jugoslavije, uporaba operativne armade ni odvisna od nacionalne pripadnosti, teritorialnih in podobnih zahtev. Če je potrebno, gredo na primer enote iz Slovenije v Makedonijo ali druge kraje, da tam okrepe fronto. Mogoča je celo prerazporeditev partizanskih in teritorialnih enot. Med NOB so se tudi partizanske divizije iz Dalmacije in Banije borile na Sutjeski. Vemo pa tudi, da je mnogo enot narodnoosvobodilne vojske iz raznih krajev Jugoslavije sodelovalo pri osvobajanju Beograda. Torej je lahko tudi tako, čeprav so enote teritorialne obrambe namenjene res predvsem delovanju na območjih in na ozemlju, ki je pod poveljstvom njihovih teritorialnih štabov. Enote JLA pa lahko združijo vse borbene sile, lahko pa pridejo tudi enote JLA pod poveljstvo teritorialnih štabov. JLA je organizem federacije, toda vsa oborožena sila je namenjena obrambi vse Jugoslavije. Razvijala se bo skladno s samofinansiranjem in splošnim finansiranjem, da ne bi nastale razlike v opreми enot iz bogatih in revnejših krajev. Ljudska obramba postaja družbena funkcija samoupravnega sistema. Njene oborožene sile in še posebej JLA bodo vse bolj popolno izražale želje in potrebe vse naše družbe, vseh narodov in narodnosti Jugoslavije.

Vrhovni štab vodi ljudsko obrambo takó, da neposredno poveljuje ljudski armadi in glavnim štabom teritorialne obrambe v republikah. Ti štabi pa lahko ob vsem tem razvijajo še vsestransko samostojnost v vodenju in poveljevanju vsem teritorialnim enotam.

Vprašanje: Po Hirošimi in Nagasakiju so ljudje spoznali, da je atomska vojna nesmiselna. V takšni vojni ni več premaganih. Vsi so pravzaprav premaganci. To bi pravzaprav lahko pokazalo na srečno in mirno prihodnost ljudi. Toda na žalost

se zdaj pojavljajo zagovorniki lokalnih vojn. Vojn, v katerih velike države nasilno in z raznimi spletkami skušajo reševati usodo malih narodov, malih držav.

Kaj naj bi po vašem povsem z vojaškega stališča morali storiti mali narodi, da bi se učinkovito uprli poskusom trajnega gospodovanja velikih sil in njihove agresije?

Odgovor: Res si velike sile žele, da ne bi bilo jedrskega obračunavanja, ki bi zajelo ves svet. Toda pod okriljem jedrske nevarnosti je bilo po drugi svetovni vojni več kot 50 lokalnih in omejenih vojn. Majhne, srednje in velike države morajo to upoštevati. To pa pomeni, da človeštvo ne more biti mirno in ne more upati v svet brez vojne. Takšna je tudi hladna vojna, ki lahko zelo hitro preraste v hladno ali vročo agresijo.

Ali pa lahko te vojne prerastejo v velike vojne ali so v lokalnih in omejenih vojnah tudi elementi jedrske vojne? Naš in svetovni tisk je že opozoril, da so nekateri Američani želeli, naj bi jedrska sredstva uporabili že v korejski in zdaj v vietnamski vojni. Na to ne bi smeli pozabiti. Kje pa je meja med eno in drugo vojno? Človeštvo se zaveda te nevarnosti, saj nima ničesar, s čimer bi preprečilo svetovni jedrski spopad. Če bi imeli kakšne materialne dejavnike, ki bi to preprečevali, bi se človeštvo morda lahko pomirilo. Toda prehod iz omejene in lokalne vojne v splošno jedrsko vojno je lahko nenaden in katastrofalen, saj je vse odvisno od volje državnikov, od razlike v ravnotežju in od razmerja sil, od tega, ali je mogoče pripraviti tudi jedrska orožja z manjšo močjo.

Zato je dandanes edino zdravilo odločen boj proti vsaki vojni, ker lahko vsaka vojna preraste v splošno vojno. Kaj lahko store mali narodi? Edino nasprotje lokalnim, omejenim in svetovnim napadom je boj za mir, za izključitev vojne iz odnosov med državami in narodi, za odpravo blokov, ker bloki ne zagotavljajo narodom miru in varstva. Poleg tega ne gre pozabiti na svojo lastno pripravljenost upreti se agresiji in na boj proti kapitulaciji in kapitulantstvu, odločno nasprotovanje vsem tistim, ki si žele vojskovanja, pripravljenost na dolgotrajen boj z vsakim, ki si želi pokoriti male narode. Velika ovira za osvajalce bodo takšne strateško politične zamisli miroljubnih dežel, socialističnih gibanj, ljudsko revolucionarnih in osvobodilnih gibanj. Treba je še povedati, da je takšna moč naroda večja, kot pa se sicer pokaže ob nekaterih kritičnih trenutkih na svetu. Ob takšnih kritičnih trenutkih se zdi, da od teh sil ne bo mnogo v splošnem boju narodov za mir, za osvoboditev. Toda drugačne so ugotovitve, če kvantitativno pogledamo, koliko narodov se je že osvobodilo kolonializma, koliko majhnih narodov se je s partizanskimi vojnami upiralo velikim silam, kot na primer v Vietnamu ali Alžiriji. To je velika moč, ki straši agresorja, spodbuja pa vse majhne in srednje države, da bolj drzno in bolj hrabro razvijajo te svoje sile in zmožnosti.

Vprašanje: Torej sta obrambna pripravljenost in volja naroda odločujoči strateški dejavnik ljudske obrambe?

Odgovor: Tako je.

Vprašanje: Tovariš general, ali to pomeni, da si naša dežela, Jugoslavija, glede na svojo miroljubno politiko ne želi dobiti jedrskega orožja kot del svoje oborožitve.

Odgovor: Sicer menimo, da jedrska sredstva niti veliki sili ne zagotavljajo obstoja in zmage v boju, zmage nad drugo državo. Atomska sredstva niso nikomur porok za obstoj. Zato menimo, da bi bilo najbolje, če bi do konca izpeljali mednarodno akcijo za prepoved proizvodnje, uporabe in za uničenje atomskega orožja. S tem bi človeštvo seglo proti visokemu cilju, nastopilo bi kot najbolj dovršeno

bitje, ki ga je ustvarila narava. Toda od splošnih idealov humanizma in pacifizma do realne politike je dolga pot. Res si želimo imeti vsa moderna sredstva za obrambo dežele. Ne zahtevamo pa atomskih sredstev, ker bi morali stopiti v blok, če pa bi jih dobili, bi postali s tem privlačna točka za nasprotnika. Če bi se zakurila dolgotrajna lokalna vojna na zelo občutljivem področju, bi to utegnilo pripeljati do spopada velikih sil, ki bodo potem morale razmišljati tudi o svojem obstoju, ker bi v takšnem primeru, da takó rečemo, nastopil ves arzenal jedrskega orožja.

Vprašanje: Atomska vojna lahko teoretično, pa celo praktično izbruhne iz raznih vzrokov. Česa so se lotili ali kaj nameravajo storiti majhne države, z njimi tudi naša, da bi katastrofo jedrske vojne vsaj nekoliko ublažile?

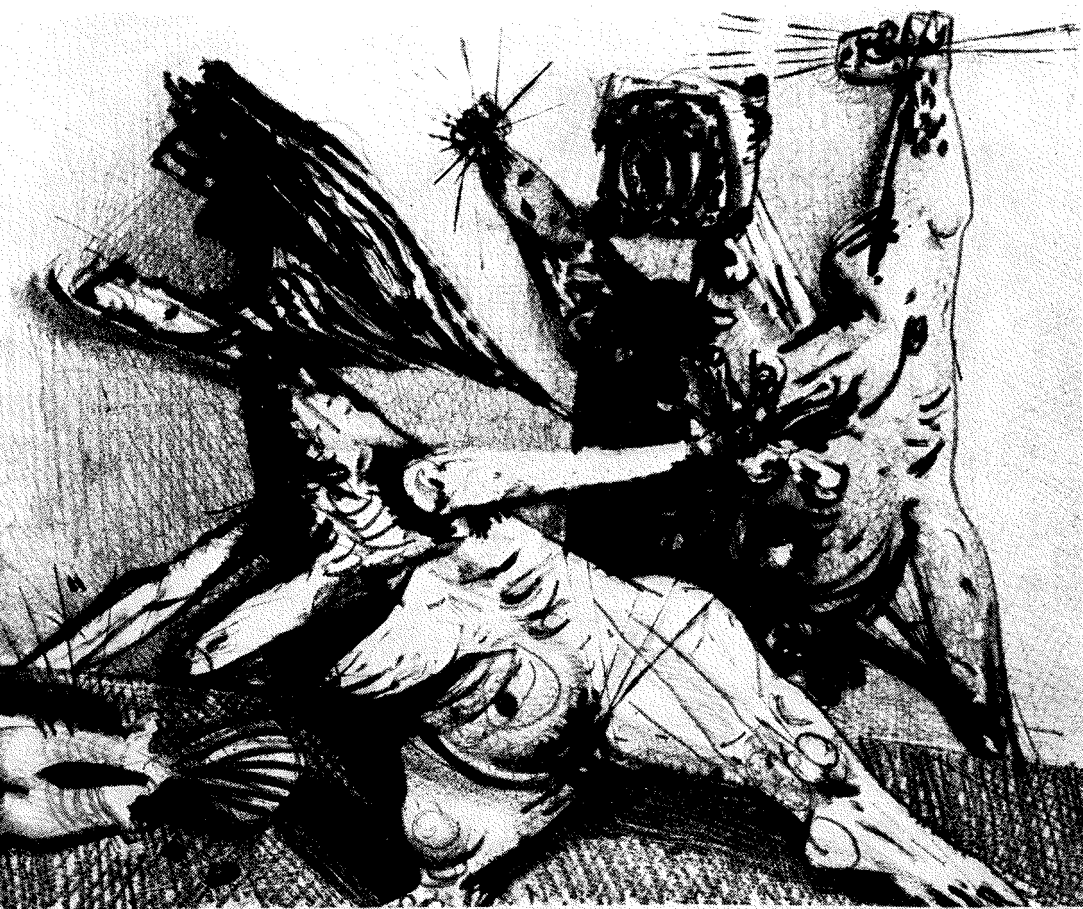
Odgovor: V prid vsemu človeštvu bo, če takšna vojna ne bi izbruhnila. Toda na žalost se to lahko zgodi in s tem se moramo sprijazniti. Tudi naša armada ne izključuje takšnih razmer in nanje se pripravljamo. Morda do zdaj nismo dovolj storili, da bi jugoslovanska javnost spoznala taktične, tehnične in medicinsko-biološke ter druge oblike zavarovanja ljudi v takšnih primerih. Seveda upoštevajo ti varnostni ukrepi le nekakšne znosne jedrske razmere, ne pa popolnega uničenja vsega življenja. Najbolj množično bi verjetno atomska sredstva uporabili na krajih, ki so precej bolj zanimivi v obračunavanju med velikani, čeprav radioaktivno sevanje in druge posledice ogrožajo ves svet.

Vprašanje: Nedavni dogodki in zaostrenost v mednarodnih odnosih terjajo kar največjo okrepitev obrambne moči države. V zgodovini naših narodov in v naši ustavi ni možnosti pasivnega upora, čeprav vemo od drugod tudi za nekatere posebne oblike političnega upora. Mi se ne predamo! Na čem bo v primeru agresije slonela glavnina, morda na redni armadi, ali na oboroženem ljudstvu?

Odgovor: Treba je povedati, da niti v teoriji niti v praksi nismo izključili nobene oblike upora. Tudi v minuli vojni se nismo opirali zgolj na oboroženi boj, pač pa tudi na vse druge oblike upora, na ekonomske in politične bojkote in akcije, s katerimi smo obračunavali z okupatorji. Novejše izkušnje stalno dopolnjujejo zakladnico oblik boja proti okupatorju. Pri nas ni izključena nobena oblika. Nasprotno, ustava nas obvezuje, zakon o narodni obrambi pa podrobno obdeluje vse oblike takšnega boja. Morda bi bilo potrebno, da bi se vsi državljani Jugoslavije seznanili tudi z najnovejšimi izkušnjami iz drugih dežel.

Glede odnosov med armado in oboroženim ljudstvom pa bi želel poudariti, da je nujno potrebno enotno obravnavanje oborožene sile. Zato je treba modernizirati jugoslovansko ljudsko armado. Pod tem pa ni treba razumeti le stalne armade, to je tudi rezervna armada, ki kot vojna armada združuje velike sile. Poleg tega so to še enote teritorialne armade, ki so v zakonu o narodni obrambi točno poimenovane. Vse to skupaj je večmilijonska vojska, ki se bo zmožna postaviti po robu vsakemu sovražniku. To pa še ni vse. Tudi delovne in mladinske enote civilne zaščite in druge nastopijo v vojni in so po svoje učinkovite. Zato se mi zdi, da niti teoretično niti praktično ne bi bilo primerno govoriti, da z ustanavljanjem operativne armade zmanjšujemo možnosti za organiziranje oboroženega ljudstva, ali nasprotno, da je prišel čas, ko ne moremo kriti vseh potreb državne varnosti samo z operativno vojsko, zato naj bi prenesli težo na enote teritorialne obrambe.

Vprašanje: Se vam ne zdi, da bi bilo treba poleg oborožene in moderne armade, poleg točnih in dobrih zakonov krepiti tudi moralno moč in vitalnost ljudstva?



Marij Pregelj: Sovražstvo, 1966, litografija

Odgovor: To vprašanje je povezano s širokimi vojaško-političnimi akcijami v deželi, pa ne v tej obliki, da bi ustvarjali nekakšno vojno ozračje. Zdi pa se mi, da smo ena izmed držav, ki v nekem smislu zastavlja obrambno vzgojo v svojem boju za mir in sožitje med narodi. V ZDA njihovi voditelji takoj povedo, če se karkoli zaplete v odnosih s SZ. In tudi Sovjeti počno tako. Nemčija se oglasi ob vsaki spremembi v razporeditvi sil varšavskega pakta. Prav tako Francozi. Mi pa tega nismo počeli v potrebnem obsegu. Bolj moramo razvijati urjenje in vzgojo naroda za obrambo dežele. Sedanji sistem predvojaške vzgoje na srednjih šolah in fakultetah ni bil vedno zadosten in primeren, pa ga bo treba spremeniti.

Vprašanje: Kaj pa časopisi, radio, televizija?

Odgovor: Časopisi, radio, televizija lahko marsikaj pomagajo. Potrebno pa je v celoti obdelati novo družbeno funkcijo samoupravno demokratične in socialistične družbe Jugoslavije v vseljudski obrambi. Družbene funkcije so kompletne šele, ko

najdemo najbolj primerne rešitve za obrambo svojih socialističnih dosežkov in neodvisnosti dežele.

Vprašanje: Zdaj pa posebno vprašanje v zvezi z dogodki, ki si jih nihče ne želi. Kako bi bilo treba po vašem mnenju ob morebitni agresiji na našo državo koordinirati delovanje redne armade in oboroženega ljudstva? Ali mora armada ustaviti prve napade, v poznejših obdobjih pa obenem z ljudstvom preiti v partizansko vojskovanje? Ali pa mora biti že takoj v začetku agresije vse ljudstvo monolitna vojska, enotna in kompaktna?

Odgovor: To res utesne povzročiti v nekem smislu napačna pojmovanja. Operativna armada ni zamišljena samo takó, da sprejme začetni del vojne, da se tako stopi, izgine in preide v partizansko vojsko. In obratno stvari niso zastavljene takó, da bi imeli povsod samo manjše partizanske enote, ki bi se kot množica upirale sodobnemu sovražniku, mehaniziranim in oklepnim enotam.

Izhajamo iz tistega, kar je bilo ugotovljeno na svetu narodne obrambe, to je, da smo že dosegli takšen razvoj oborožene sile in takšno tehnično in materialno osnovo družbe, da nam ni treba začeti pri razoroževanju policijskih postaj itd. Naša armada je sodobna armada, ki jo tudi sodobno opremljamo. Prizadevamo si imeti najsodobnejši sistem protiletalske obrambe, sistem zvez in poveljevanja, najbolj sodobne oklepne in mehanizirane enote, sistem inženirskih utrd in podobno. Torej vse, kar ustreza sodobnemu vojskovanju in modernim združenim enotam, ki so se zmožne enakopravno postaviti po robu tudi najbolj opremljenemu sovražniku. Ob takih enotah bodo kot udarna obrambna moč delovale mnoge teritorialne partizanske, diverzantske enote. Če bi se zgodilo, da bi bil del Jugoslavije začasno zaseden, bi prešle enote, ki bi bile tam, v pravo partizansko vojno. Sam boj in upor bosta dala množico taktičnih in operativno taktičnih postopkov in oblik, ko bo nekje glavno težišče boja na moderniziranih enotah, drugje pa v povezavi s teritorialno vojsko, da bi, tako kot v našem partizanskem vojskovanju, postopoma ustvarjali nove, večje formacije, ki bi preraščale iz ene v drugo.

Vprašanje: Lani so poslanci v zvezni skupščini prvič javno razpravljali o armadi, o proračunu in drugih problemih. Kaj ni to morda znamenje, da se začenja tudi v armadi, ki je sicer bolj ali manj strogo organizirana po načelih subordinacije, vse bolj čutiti vpliv samoupravne družbe? Se lahko armada organizira po načelih samoupravljanja, ne da bi to zmanjšalo njeno učinkovitost? Če vprašamo nekoliko prirejeno: kako armado kot ustanovo, v kateri je težko izpeljati načela samoupravljanja, vključiti v samoupravno družbo?

Odgovor: Da bi postale stvari bolj jasne, jih je treba vsestransko osvetliti. Tako ni bilo samo lani. Že prej so razpravljali o tem. Toda, lahko bi še vprašali: ali so tudi dovolj razpravljali o vsem tistem, o čemer razpravljajo v večini držav sveta, razen v nekaterih vzhodnih državah? V večini držav precej odkrito razpravljajo o vsem, kar ni vojaška skrivnost. Nekaj takega je zdaj tudi pri nas. Zanimivo pa je drugo vprašanje: ali ne terja sedanji razvoj naše samoupravne družbe spremembe v ustroju in vodenju oborožene sile, posebej glede na teritorialne enote? Naše ugotovitve že zdaj kažejo, da lahko gremo nekoliko naprej. V armadi so instituti in zavodi, kjer ni nič na poti popolnemu ali delnemu samoupravljanju. To so na primer razni znanstveni instituti, remontni zavodi in drugo.

Toda načela samoupravljanja ne bi mogli uveljaviti v vodenju in sistemu organizacije operativne vojske. Tam je nujna vojaška hierarhija in subordinacija, nujna je zaradi učinkovitosti splošnega vojaškega vodenja, poveljevanja, katerega teža je v odločitvah, zapovedih in ukazih za borbene naloge, ki jih je treba potem brez

ugovora izpolniti. Ali pa je mogoče vnesti kaj novega tudi v to? Analize že kažejo na nekatere spremembe. Dandanes je tehnološki razvoj že takšen, da je treba za odločitev marsikaj vedeti, slišati več predlogov in mnenj. Torej se sodobni poveljnik, ko analizira in ocenjuje položaj v boju, preden prejme odločitev in izda zapoved ali ukaz, bolj kot kdajkoli prej posvetuje s sodelavci in podrejenimi. Minil je čas, ko je lahko Napoleon z ene same opazovalnice poveljeval vsej vojski. Zdaj so nujno potrebne znanstvene metode tudi pri poveljevanju. V revolucionarnih armadah, kakršna je naša, pa si stalno prizadevamo vse važnejše odločitve, namenjene osnovnim izvrševalcem, obdelati vojaško in politično takó, da bi tako rekoč vsak borec spoznal, da mora storiti tisto, kar se od njega zahteva. To bo še toliko bolj potrebno v prihodnjih spopadih, ko bodo vojaška naprezanja in žrtve še hujše. Za večje borbene naloge so potrebne dolgotrajne priprave. Vietnamci se 15 do 20 dni pripravljajo za napad na vojaško oporišče. Pri tem imajo tudi borci možnost povedati svoje predloge in mnenja. Takšno ravnanje je bilo v revolucionarnih, osvobodilnih vojnah, kot je bila naša, še posebej pomembno. Ko pa je enkrat sklenjeno, je treba sklep brezpogojno izpolniti. Vse to, o čemer sem govoril, samo posodoblja in bogati poveljevanje in vojaške odnose, čeprav bistveno ne spreminja oblik vojaškega vodenja. Življenje in odnosi, ki niso podrejeni borbenim nalogam, pa se lahko bolj svobodno in vsestransko razvijajo. Osebnе pravice ljudi, njihovo kulturno življenje, družinsko življenje in delo ter odnosi v družbenopolitičnem življenju zunaj vojske so področja, ki ne sodijo pod omenjeni hierarhični ali subordinirajoči odnos. Ne trdim, da smo to že odpravili, toda revolucionarna armada ima vse možnosti, da ta področja še bolj razvija, da pravzaprav opusti klasično pojmovanje vojaške hierarhije in subordinacije, ki ju obdrži le za tista področja, kjer je to najbolj potrebno.

Vprašanje: V naši samoupravni družbi je nedvomno vendarle jasno, da obenem z vojsko, z oficirji in drugimi delavci v ljudski armadi vodijo dejavnost in politiko ljudske obrambe vsi ljudje, ljudski zastopniki, politiki.

Odgovor: Seveda, če mislimo na širšo politiko. Prizadevamo si okrepiti družbene funkcije ljudske obrambe in vojaških zadev, da bi bilo to čimbolj jasno vsakemu državljanu. Pri tem ne mislim zgolj na razprave v skupščini, mislim tudi na delo sveta narodne obrambe in vseh svetov v republikah, pa tudi nižjih, ki na svojih sejah obravnavajo tudi splošne strateško-politične probleme in sprejemajo pomembne odločitve, ki obvezujejo mnoge ustanove in dejavnike v deželi, vse do družbenopolitičnih in delovnih skupnosti ter posameznikov. Na tem področju je mogoče še marsikaj storiti, ker bodo imeli družbenopolitični dejavniki vse večji pomen pri oblikovanju teritorialne obrambe.

Res pa še ostane vprašanje, kaj je vojaška skrivnost. Dandanes ni več vojaška skrivnost, koliko ljudi je v Jugoslaviji sposobnih za vojskovanje, saj se to zračuna po prebivalcih. Prav tako ni skrivnost, če smo izdelali polavtomatsko ali avtomatsko puško. Tisto, kar imamo za vojaško skrivnost, so predvsem operativni načrti, razporeditev enot in njihove naloge pa tudi nekateri praktični ukrepi, ki izpopolnjujejo vojno pripravljenost, za kar sovražnik ne sme zvedeti, sicer utegne preventivno preprečiti uspeh tega. Vojaškim štabom je jasno, kaj je vojaška tajnost. Morda smo se zdaj v vojaških zadevah po nepotrebnem izogibali obravnavanju nekaterih vprašanj, ki so pomembna za pripravo ljudi na vseljudsko obrambo. O takšnih stvareh se je treba v prihodnje bolj pogovarjati.

Vprašanje: To torej pomeni, da postaja svet narodne obrambe mnogo pomembnejši v naši vojski.

Odgovor: Svet narodne obrambe naj bi bil pravzaprav organizem, ki bi bil najbolj pristojen za ta vprašanja. Povezoval bi vse dejavnike vseljidske obrambe v Jugoslaviji, da bi v vojni vsi potencialno pravilno in enotno ravnali.

Vprašanje: V zadnjem času uvajajo v nekaterih republikah mladinske čete, ki so oborožene. Kaj ni to nevarnost za militarizacijo, čeprav utegne biti ob morebitni agresiji učinkovito?

Odgovor: Jugoslavija in nekatere države, ki zagovarjajo podobno politiko, po svoje originalno ravnajo. Dandanes opazamo po svetu pojave militarizacije, zanimivo pa je, da velja to predvsem za velike sile, ki so vse sile usmerile v vojaške potrebe, pa potem te sile po svoje vplivajo na družbo in gospodarstvo, politiko in diplomacijo. Prevrati v majhnih državah, če malo posplošim, so predvsem posledica tujega vmešavanja ali pa so zrasli iz nestabilne politične ureditve dežele, ki se je znašla pred problemom, kako se izvleči iz zaostalosti.

S tem se povežejo še z zunanjimi vplivi. Prevrati pa ne dajo stabilnega družbenega sistema, zato so po večini kratkotrajni. Za militarizacijo družbe je torej nevarnejše tisto, kar svetu in deželam vsiljujejo mogočne vojaške zmožnosti velikih sil. Pri nas si ne želimo razvijati le stalne vojske, nam je tudi do oboroženega ljudstva. Industrije pa ne podrejamo vojaškim potrebam. Nekaterim državam torej notranje razmerje sil v družbi vsiljuje militarizacijo, mi pa si zamišljamo družbeno funkcijo narodne obrambe, kar pa je pravzaprav demilitarizacija. V zunanjih odnosih blokov prav tako prevladuje vojaški dejavnik. Mi nismo v nobenem bloku, torej tudi v mednarodnih odnosih ne iščemo rešitve v vojaškem delu teh odnosov. Tovariš Tito je nedavno jasno povedal, da nam ni do nobenega vojaškega zavezištva, da ne mislimo stopiti v noben blok. To se mi zdi zelo važno, ker je nekaj posebnega za majhno državo. Po stari logiki vojaškega razmišljanja bi se morala majhna država priključiti bloku, to pa zaradi vojaških odnosov, ne pa zaradi ekonomskega, političnega in kulturnega sodelovanja.

Vprašanje: Kaj pa je z mladinskimi četami?

Odgovor: Zanje je treba povedati, da načelo narodne obrambe ne izključuje takšnih enot. Pred vojno sem bil na univerzi v bataljonu »Branili bomo deželo«, ko je Hitler napadel Avstrijo. Ustanovili smo ga študentje in se takó urili. Nekaj prostora je treba pustiti pobudi in razvijanju vseljidskega upora v različnih oblikah. Če pa upoštevamo redno pripravo enot, potem je zaradi strukture in borbenih možnosti bolje, če je v enotah del obveznikov, ki je služil vojsko, seveda pa je treba dopustiti tudi možnost za sprejemanje mladincev-prostovoljcev.

Vprašanje: Kaj pa ženske oborožene enote?

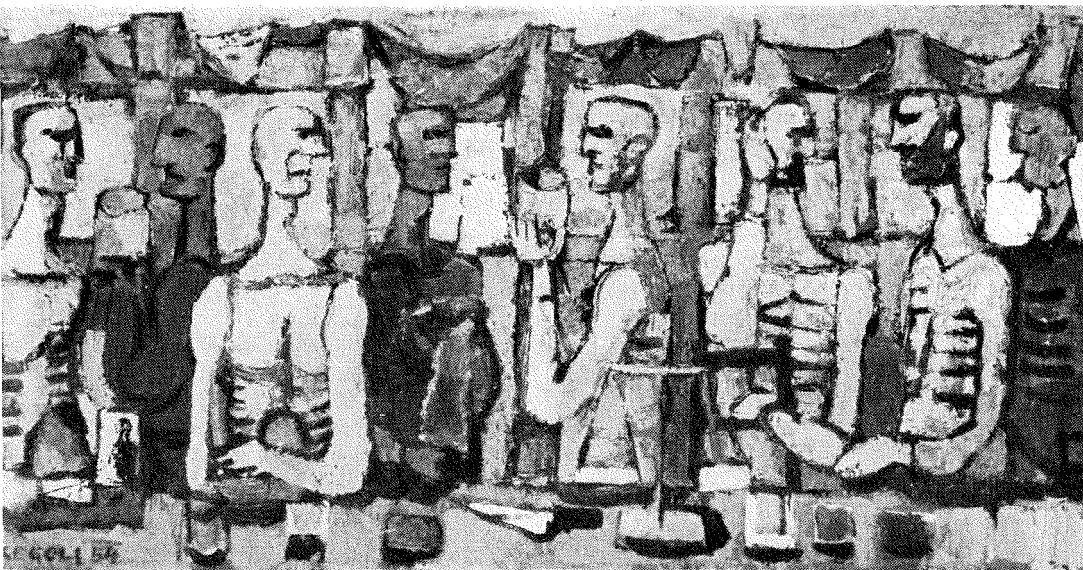
Odgovor: Tudi za ženske velja enako, ne izključujemo niti sprejemanja bork, čeprav ne bi ustanavljali ženskih čet in ženskih bataljonov. Ženske bodo služile po svojih sposobnostih in kvalifikacijah predvsem v zalednih, sanitetnih in obveščevalnih, političnih ter drugih službah.

Vprašanje: Kaj vi kot vojak mislite o miroljubni politiki naše dežele. Ta politika je dosegla velik ugled v svetu zaradi neutrudnega zavzemanja mnogih naših ljudi. Ali naša miroljubna politika opozarja, da bi bilo treba zmanjšati oborožene sile in vojaške sposobnosti?

Odgovor: Bilo bi najbolje, če bi ves svet sprejel takšno politiko, pa bi potem vsi skupaj odpravili vojske. Zdi se mi, da bi bile za potrebe jutrišnje družbe dovolj zgolj sile reda in varnosti, sile, ki bi bile porok humanizma in zakonitosti. To bi bila tista naša vizija prave družbe, kjer bi človek našel samega sebe, kjer bi človeštvo našlo samo sebe. Za nas pa je najvažnejše tole: vse naše borbene, voja-

ške in obrambne naprave niso podrejene našim željam po vojni, namenjene so naši pripravljenosti, da se branimo pred vojno, namenjene so podpori naše politike miru.

Zadnje čase, predvsem v zvezi z avgustovskimi dogodki, je bilo dosti govorjenja o tem, kako je Jugoslavija izvedla delno mobilizacijo. Toda ko velike sile pošiljajo svoje mobilizirane čete proti mejam drugih držav, naša pripravljenost ne ogroža nobenega. Za našo pripravljenost sta bili značilna umirjenost in prepričanje v svoje moči. Nujna je bila takšna pripravljenost, da smo dali čutiti, da bomo branili svobodo in neodvisnost z vsemi razpoložljivimi sredstvi, čeprav smo miroljubna država. Zdi se mi, da ni slišati neprepričljivo tudi za državljane drugih držav, če povemo, da so takšni obrambni ukrepi le del samoobrambe; to izhaja iz vse jugoslovanske politike, ki si je pridobila ugled po vsem svetu. To pa prispeva tudi k miru. Prav zato, ker Jugoslavija ni slaba točka, taka tudi ne more postati, pa čeprav zaradi kakšnih notranjih pretresov ali kakršnihkoli vplivov od zunaj. Če bi male države padale druga za drugo že ob prvih resnih pritiskih velikih sil, ker pač ne bi bile pripravljene žrtvovati se za svojo obrambo, bi bila to podpora vojni, kar nam kažejo že skušnje s Hitlerjem. Hitler je pokazal, da lahko z demoralizacijo nasprotnika, prevarami ali nenapadalnimi obljubami pregazi drugo za drugo vse dežele Evrope, da lahko zelo hitro, ob presenečenju vseh svojih velikih nasprotnikov, prikoraka na njihove meje in globoko na njihovo ozemlje. Na žalost je še vedno največje poročstvo za mir, če so majhne dežele v sodobnem svetu pripravljene, da z vsemi sredstvi branijo svojo svobodo in neodvisnost, seveda poleg miroljubne politike, sodelovanja in boja za enakopravnost narodov in dežel, za nevmešavanje v notranje zadeve drugih.



Marij Pregelj: Večerja, 1954, olje

Kaj bi se utegnilo zgoditi v letu 1969

Mojca Drčar-Murko

Hermann Kahn bi na čelu velikanske znanstvene institucije, ki s pomočjo elektronskih računalnikov razbira elemente naše prihodnosti, morda natanko povedal prihodnost človeštva v letu 2000, bolj nerad pa bi se lotil prerokovanja za eno samo leto naprej. Seveda ne zato, ker ne bi hotel sklepati samo iz varljivih podatkov sedanjega trenutka, temveč zato, ker je v presledku enega samega leta težko napovedati bistveno izboljšanje načina življenja in mišljenja večine ljudi na svetu.

Vsem je jasno, da človekov um napreduje s skoraj nezaslišano hitrostjo in da ni dvoma, da bomo morda čez dvajset let že sposobni (toda samo teoretično) prehraniti vse naraslo svetovno prebivalstvo s snovmi, ki bi jih pridobivali iz morja. Sposobni bomo izrabiti nove vrste energije, ki bo gnala nove stroje in nova prevozna sredstva. Razumljivo je torej, da nas nekoč čaka lepša prihodnost, toda kaj bi Hermann Kahn rekel za leto 1969, ki je leto na poti do fantastičnih znanstvenih ciljev, če bi se pozanimal, kako članice Skupnega evropskega trga urejajo problem kmetijskih viškov! Na Siciliji gredo tone pomaranč v morje, v Franciji sežigajo žito; razlogi z njihove strani so seveda sprejemljivi, da se prav razumemo — teoretik Skupnega trga Sicco Mansholt pravi, da bi prevozni stroški teh viškov v področja lakote presegli stroške skladiščenja in celo uničenja. Toda to pot nas ne zanima ekonomska plat, ampak miselnost, da je to sredi lakote, sredi vedno večjega prepada med razvitimi in nerazvitimi, še vedno dopustno in samo po sebi umevno. Kaj nam zato pomaga, če bi *lahko* prehranili svetovno prebivalstvo, če pa tega ne *zmoremo*. Ali si bomo torej prizadevali dobiti hrano iz morja, potem pa zaradi uravnovešanja cen v presitem svetu metali to hrano nazaj v morje? Vprašanje ni samo akademsko, kajti v tridesetih, štiridesetih letih smo kljub velikim preizkušnjam za človeštvo kaj malo napredovali z zavestjo o svetovni povezanosti. Morda ne bi bilo narobe reči, da smo celo nazadovali, kajti količina dobrin, ki je danes na voljo razvitemu svetu, se je relativno povečala, če računamo da se je količina na strani nerazvitega sveta povečevala počasneje ali celo ostala pri starem.

V razreševanju te osnovne dileme prav tako zbežijo mimo celo vzneseni klici astronautov o nujnosti svetovnega povezovanja (Zemlja je baje videti silno lepa z višine nekaj tisoč kilometrov!); prilike na Zemlji tečejo po ustaljenih tirnicah in jih perspektiva odpiranja neizmerne vesoljskega prostora zmoti samo za kratek trenutek. Niti Hermann Kahn niti vesoljski znanstveniki ne morejo obljubiti, da bodo bistvene spremembe nastopile že v tem letu. Naša naloga je zato nehvaležno »prerokovanje« (nehvaležno zato, ker iz podatkov, ki so nam na voljo, v glavnem ne moremo povedati nič posebno obetajočega, pa tudi presenetljivega ne). Zato je bolje opustiti »prerokovanje« ter raje potegniti linije minulih dogodkov malo dlje, iz njih pa izvleči morebitne okoliščine novih mednarodnih situacij.

ZAOLBJENE STEVILKE V LETNICI — KONIČASTO LETO

Študentovsko vrenje po vsem svetu že takoj v začetku leta je eden izmed dejavnikov, s katerim dokaj zanesljivo začnemo analizo. Razlog je preprost — korenine lanskega upora niso bile površne, vzroki se niso pojavili samo v enem letu, ampak so tedaj samo izbruhnili. To velja skoraj za vse oblike, čeprav je splošen prerez gibanja težko izdelati. Ko namreč posamično gibanje preide obdobje

značilnih zunanjih znakov, se začno pojavljati posebnosti, ki so natanko prirejene najhujšim potrebam določene družbe. Recimo, da je na špici vedno reforma univerze, toda tudi le-ta le redkokdaj stoji zase, ampak pomeni izraz neposrednega prizadevanja družbe za vzgojo kadrov. Če so torej univerzitetne strukture zastarele, je teorijo o zastarelosti mogoče prenesti tudi na določene strukture celotne družbe. Francoski študentje so na čelo svojih zahtev ves čas postavljali možnost aktivnega sodelovanja pri upravljanju univerze — in v družbi. S tem razširjenim geslom so tudi pridobili delavstvo, ki čuti isto zastarelost na svojem življenjskem področju, pri vodenju gospodarskega življenja. Reforma univerze je v minulem letu postala simbol v večini sveta, ne le razvitega, ampak še bolj v deželah, ki univerzo šele prav postavljajo na noge in ji določajo družbeno veljavo.

Nobenega razloga ni, da bi se to premikanje prenehalo, ker navsezadnje razmišljanje o potrebnosti sprememb le počasi prodira; zunanji znaki — demonstracije, obleganje in zasedanje univerzitetnih poslopij, so samo neposredno vzpodbudni znaki, ki imajo v veliki večini primerov bolj namen opozarjati javnost in pristojne oblasti, kot pa so del premišljene politične akcije. To je vsekakor taktika, ki ji mnogi upravičeno očitajo nezrelost in prehitro butanje z glavo v zid, vendar pa obstajajo tudi na drugi strani upoštevanja vredni zagovori — »drugače pa se ne bi nič spremenilo«. Iz doslej znanih okoliščin — napetih domačih položajev — je mogoče pričakovati najhujše spore in najhujše študentsko vrenje na Japonskem, v Pakistanu, v Braziliji, v Mehiki, v Libanonu in Združeni arabski republiki, v Evropi pa v Veliki Britaniji, Franciji in Italiji.

ČELADA IN ŠLEM — SIMBOL JAPONSKEGA ŠTUDENTA

Znano je, da vedno, ko se v japonskih pristaniščih pojavijo ameriške podmornice, množica študentov drvi v protiameriške demonstracije. To najbolj ve japonska policija, ki ji je, ne glede na barvo posamične demonstracije, ukazano nastopiti z vsemi sredstvi. Tako je že bilo lani, toda januarski spopad je pokazal, da policijske akcije le slabo zdravijo probleme in da bodo spopadi v prihodnosti vedno hujši. Obleganje tokijske univerze v stilu zavzemanja gradov v srednjem veku in nezaslišano divjanje, ki se je ob tem odvijalo, je japonsko javnost opozorilo, da tudi njihovo mladinsko vrenje ni le muha enodnevnica, ampak v bistvu nosi zastavo preostalim levim strujam in sindikatom, ki se še niso uspeli zbrati in organizirati v boju za osnovne družbene reforme.

Več dokazov je za trditev, da japonski študentje ciljajo na več kot samo na svoje neposredne študentske zahteve, čeprav je bil tudi povod za letošnji pretep v očitnem nesorazmerju z akcijo, ki mu je sledila. Toda to nam celo pomaga ugotoviti, da pod površino nenehno vre in je potreben samo sprejemljiv zunanji razlog za začetek. Resnica je, da opozicija ni enotna, da je primerno razcepljeno na radikalne in na zmerne skupine pod vplivom Komunistične partije Japonske tudi študentsko gibanje, toda osnovne značilnosti upora le vedno bolj pridobivajo v ostrini in širini. Kot drugod po svetu, so japonski študentje vznemirjeni zaradi nesoglasij, ki se pojavljajo v moderni družbi, kjer se posamezniki pogosto čutijo osamljeni in odtujeni, še posebno, ker je prehod v odnose tehnizirane družbe na Japonskem pogosto nasilen in neusmiljen. »Študentsko gibanje ne more biti gonilna sila revolucije, toda mi lahko naredimo korak v tej smeri«, značilno izjavljajo študentski voditelji. Naj bodo neupravičeni optimizmi in nerealnosti še tako razbohoteni med njimi, dejstvo je, da so uspeli temeljito stresti stari sistem univerze na Japonskem in da je vsem jasno, da vrnitev nazaj ni več mogoča. Delo-

ma so s svojimi zahtevami že uspeli, vsaj kar zadeva pristanek na razpravljanje o primernejših oblikah univerzitetnega študija v visoko produktivni industrijski državi. Prosvetne oblasti so namreč že ugotovile, da bo najbolj totalitarne in še fevdalne oblike študija treba spremeniti. In da bi se to zgodilo še v letošnjem letu, si prizadevajo tokijski ter nihonski študentje opozoriti pristojne oblasti, da so še vedno enako goreče pripravljeni braniti svoje ideje.

Nemogoče je popolno oceniti študentsko gibanje na Japonskem, če hkrati ne omenimo tudi njegovega naraščanja vpliva na oblikovanje javnega mnenja. Kljub določenim pretiravanjem so vendar radikalne skupine uspele v zadnjem sunku osvojiti tako imenovane nepolitične študente in z njimi tudi dobršen del nepristranske javnosti. S tem ko je upor prenehal biti privilegij ekstremistov in posameznikov, pa postaja tudi upoštevanja vreden dejavnik v političnem življenju. Omeniti je vredno še tradicionalno prepričanje, da študentje nosijo in usmerjajo družbeno misel — to se namreč kljub spremenjenim socialnim strukturam študentov ni spremenilo niti v sodobni Japonski.

Japonska torej s tem okvirom stopa v leto, ki mu obetajo vse najslabše — od politične nestabilnosti do družbene napetosti zaradi dveh najbolj vznemirjujočih problemov. Prvi je obnova sporazuma o vzajemni varnosti z ZDA, drugi pa zadeva vrnitev otoka Okinave, najbolj japonskega dela Japonske. Hkrati se odpira globoko vprašanje, kaj narediti s skrbno negovanim protijedrskim pacifizmom, ki se je oblikoval v pohirošimski Japonski. Nedvomno je varnost pod ameriškim atomskim dežnikom prinesla deželi ekonomsko blagostanje, toda hkrati je ukradla tisto, na kar so narodi in države kljub tehnološkemu napredku in kljub navideznemu brisanju ovir v mednarodnem sporazumevanju, najbolj občutljivi — na pravico odločati o svoji usodi, o tem, kdaj se je dovoljeno čutiti ogrožene in kdaj se nekomu zdi vredno stopiti v vojno. Tega namreč Japonska ne more storiti sama, in če se veliki zaveznik zaplete v jedrski spopad, bo ona, čeprav še tako protijedrsko pacifistična, neposredni cilj sovražnikovega napada. Ta negotovost, ta nemoč, vznemirja mlade ljudi, ki želijo vsepovsod ravnati po svoje in imeti svojo usodo v svojih rokah. V zvezi s tem je vredno omeniti leto 1960, ko je bil ta osovraženi sporazum podpisan; dežela je doživela nezaslišan odpor, ki je tedanjemu predsedniku Eisenhowerju onemogočil obisk na Japonskem in ki je med drugim vrgel japonsko vlado. Kljub temu, da je zdaj položaj vlade bolj utrjen, je vendar upravičeno pričakovati, da bo levica s pomočjo udarne sile vseh barv — študentov — poskušala ponoviti notranji udar. Odveč je pripominjati, da bi bile v tem primeru posledice morda še hujše, kajti zdaj je na vrhu še Okinava z najbolj izdelano ameriško bazo v okviru obkrožanja in nadzorovanja Kitajske. Dimenzije problema so več kot samo japonske, kajti ameriška odločitev zapustiti Okinavo ter Riu Kiu, bi morala biti rezultat temeljitega preučevanja ameriške politike na Pacifiku.

Naša »prerokba« ni kaj posebno duhovita, če rečemo, da take spremembe ne gre pričakovati v letošnjem letu in da bo morala Japonska na račun svojega prilaganja zavezniku urejati hude račune doma.

WASHINGTON V DILEMI: »ZMAGATI« NA PARIŠKI KONFERENCI ALI KONČATI VOJNO

To namreč ni eno in isto vprašanje in od odločitve predsednika Nixona, oziroma od štaba poduhovljenih svetovalcev bo odvisno, ali bomo že letos zabeležili napredek v vietnamski vojni. Kot kaže, namerava novi ameriški predsednik, ki skrbno pazi, da ne bi zabredel v podobno neustavljiv tok dogodkov kot njegov predhodnik,



uporabiti taktiko postavljanja čim višjih ciljev, potem pa iztržiti z mešetarjenjem največ, kar je mogoče. Konkretno to pomeni zaustavljanje razprave samo na vojaških elementih, kar naj bi posredno potrdilo njihovo tezo, da so Američani prišli v Južni Vietnam za Severnimi Vietnamci in naj bi se zato tudi umaknili v istem vrstnem redu, kot so prišli. Ker je Cabotu Lodgeu prav tako dobro znano kot drugim, da po petih letih neusmiljenega vojskovanja Osvobodilna fronta še malo nima namena sklepati take vrste kompromisov, lahko sklepamo, da se je Nixon po nasvetu svojega bližnjega sodelavca Kissingerja odločil za previdnost in »strpnost« (v navadnem jeziku pomeni to nenehno ponavljanje istega predloga), dokler ne bi ponovno preučili vseh vidikov ameriške udeležbe v vietnamski vojni. Preučevanje bo nedvomno moralo spoznati, da Osvobodilne fronte ni mogoče zanamariti, in sicer ne zato, ker bi bil novi predsednik bolj ostroviden od starega, ampak zato, ker so ga okoliščine prisilile v iskanje poti iz zmede. Skrbni računarji, ki dajejo na tehtnico domačo in mednarodno politiko Amerike so namreč izračunali, da bi moral Nixon *nekaj* doseči še pred poletjem, sicer je v nevarnosti njegov program notranje stabilizacije. To niso le besede, kajti vietnamska vojna pomeni denar, ki bi bil prihranjen za kaj bolj koristnega doma, vendar pa ne le denar, temveč tudi sloves človeka, ki je sposoben končati vietnamsko vojno. Končati pa jo je mogoče samo s kompromisom, se pravi, s popuščanjem obeh strani do točke, ko so njuni glavni interesi še vedno kriti. Američani ne skrivajo, da bi radi zagotovili boljši položaj za sajgonsko vojsko, ko naj bi bil sklenjen sporazum o prekinitvi ognja, toda to je jalovo prizadevanje. Takole je nekoč dejal predsednik sajgonske vlade general Thieu: »Ali veste, kaj bi se zgodilo, če bi se znašli z Osvobodilno fronto za isto mizo? Že naslednjega dne bi bila vsa naša milica na drugi strani — to pa je 400 tisoč mož ali polovica naše vojske.« Ker želijo in nameravajo Američani do poletja potegniti iz vojaškega stroja 65 tisoč svojih vojakov, četudi pariška konferenca dotlej ne bi dosegla uspeha, si ob takih izjavah kot je omenjena in tale Kyjeva (»Namesto da bi predali našo deželo v sovražnikove roke z ustanovitvijo koalicijske vlade, je bolje, da jo izgubimo v boju.«) ne moremo misliti drugega, kot da bodo ZDA nasprotovale političnim elementom tako dolgo, kot mogoče. Večno pa gotovo ne, kajti če sajgonska armada ni bila sposobna opraviti z osvobodilnim gibanjem v njegovih začetkih, potem bo zdaj, ko se je ne le vojaško, temveč tudi politično konsolidiralo, še manj.

Nixon je sicer nasledil vojno, vendar je njegova sreča, da s svojim vztrajnim iskanjem resničnih dejstev ni zaslepljen z romantizmom o mogoči ameriški zmagi na bojišču. Več dokazov je za tako trditev, najbolj značilno pa je njegovo mnenje, da je o prekinitvi ognja težko govoriti v pogojih partizanskega boja. S tem je priznal, da upošteva partizansko gibanje, ki zanj veljajo drugačna pravila od klasične vojaške strategije, drugač pa zanikal ugibanja, da bo iz pariške konference skušal napraviti drugi Panmunjom. To pa je bistvena sprememba v dosedanjih ameriških stališčih o mogočem koncu vietnamske vojne. Nanj je nedvomno vplival posebni svetovalec za vprašanja varnosti dr. Henry Kissinger, ki je v svojem teoretičnem članku v časniku Washington Post napisal: »Če bi bila tudi v Vietnamu fronta z neoporečno kontrolo izza nje, kot je bila na Koreji, bi bila rešitev preprosta — obe strani bi se sporazumeli, da bosta prenehali streljati druga na drugo in črta prekinitve ognja bi šla lahko po frontni liniji. Toda v Vietnamu ni fronte in tudi kontrola je odvisna od tega, koliko moči ima katera stran v danem področju in v danem trenutku.«

Da namerava Nixon zagrabit problem tako kot je, dokazuje tudi spremenjen način pritoka informacij v Belo hišo. Johnsonov svetovalec Rostow, odločen zago-

vornik ameriške intervencije v Vietnamu, je bil namreč tesno povezan z Georgom Carverjem iz C. I. A., ki mu je dajal pač take podatke, ki jih je Rostow želel slišati. Ko je lani izbruhnulo veliko razburjenje zaradi nepravilnih obvestil o vojaškem položaju, ko se je začela ofenziva Tet, sta del zaslug za to nosila tudi Carver, oziroma Rostow. Tudi pozneje je Carver s spretnimi propagandnimi injekcijami skušal minirati začetek pariških pogovorov s teorijo o novih ofenzivah osvobodilnega gibanja ter tako želel dokazati, da nasprotna stran ne želi miru.

Zanimivo je, koliko truda in napora je moralo stati Nixona, ki je nekoč visel na teoriji domin in na povračilni akciji ZDA v vsakem primeru, da je spregovoril na svoji prvi tiskovni konferenci takole: »... in ko ena od strani v vojni ni sposobna nadzorovati svojih ljudi, ki so odgovorni za nasilje«. Je morda to letelo na vedno bolj rastoče ugibanje, ali sajgonska vlada sploh želi konec vojne, ali pa bi se kar sprijaznila s splošno zmedo, ker samo v takem položaju lahko krmari v kalnem?

Vse to, kar je Nixona prisililo, da je začel temeljiteje gledati skozi navlako, ki krasi ameriško vmešavanje v različnih spornih situacijah, ni razumska odločitev novega predsednika in tudi ne njegova zasluga. Toda to ne spremeni dejstva, da bo pripravljen, kot zdaj kaže, sprejemati dejstva in se čim manj zaletavati z glavo v zid, kot so delali njegovi predhodniki in tudi sam, ko je bil še podpredsednik pri Eisenhowerju.

Ko v začetovanju daljnoročne politike govori o temeljitem preučevanju, je mogoče sklepati, da bo na svojo roko ponovno presodil tudi, kaj je v življenjskem interesu ZDA in kaj ne. Morda bo prišel v temeljitejšem razmišljanju do ugotovitve, ki jo je Walter Lippman napisal že pred dvema letoma: »Vietnam za ZDA ni nujno strateško potreben, ker obramba prav tako dobro teče po liniji otokov okrog azijskega kopna in s sedmim ladjem.«

Šele začelo se je, toda če bo ameriška politična misel evoluirala do točke, ko bo začela kritično presoјati vse, kar je v zvezi z njeno varnostjo, bo vietnamska vojna naredila svetu veliko uslugo. V vseh podobnih akcijah bo namreč v prihodnje washingtonska vlada trikrat premislila, preden bo tja poslala svoje čete ali pa si z nepremišljenimi (tudi izzvanimi) povračilnimi akcijami zapečatila zunanjo politiko za lepa leta. Kljub temu torej, da so nasprotja na pariški konferenci o Vietnamu videti skoraj nepremagljiva, so znanilci spreminjanja ameriške mentalitete (zaradi neuspehov v agresivni politiki) dragoceno upanje, da bo letošnje leto prineslo odločilni preokret v enem najbolj tragičnih žarišč napetosti.

RDEČA LUČ ZA OBOROŽEVALNO DIRKO MED SUPERSILAMA?

Da ne bi bilo zmote — nasprotnika sta še vedno tako daleč drug od drugega kot sta bila, le da ju je podobnost usode velikih sil porinila v položaj, ko morata z »razumevanjem«¹ gledati drug na drugega. Za utrjevanje enotnosti v okviru nasprotnih blokov je namreč pomembno, da imata navzven mirno spanje. V tem trenutku pa ni dvoma, da obema najbolj vežejo roke vrtoglavo rastoči oboroževalni stroški, ki bi se utegnili z napovedano gradnjo tako imenovanih protiraketnih obrambnih sistemov povzpeti v težko dojemljive višine. Toda neglede na to, da je omejevanje izdatkov za oboroževanje rezultat sebičnih interesov dveh velikih sil, ni mogoče reči, da prizadevanje v tej smeri ni v interesu sveta. Manjši izdatki za oboroževanje, če ne drugega, vsaj zmanjšujejo moč vojaških osebnosti v obeh državah, ki jim seveda ni do miroljubne politike.

Po zdravi logiki bi imeli obe sili dovolj razlogov, da bi se odpovedali gradnji raketnih sistemov, kot je bivši ameriški predsednik predlagal že pred dvema

letoma. Ameriško stališče o zadevi, ki ga je izoblikoval nekdanji obrambni minister McNamara, je znano: obrambno orožje v obdobju ravnotežja sil kliče po odgovoru — se pravi ofenzivnem orožju, na katerega je treba spet graditi obrambno. Ker se igra ponavlja na obeh straneh, pomeni, da en tabor izmenoma skrbi za ofenzivno orožje, drugi pa ga z obrambnim nevtralizira. Sklep: raketni obrambni sistemi, ki so zelo dragi, se ne izplačajo, ker je na koncu koncev vse po starem.

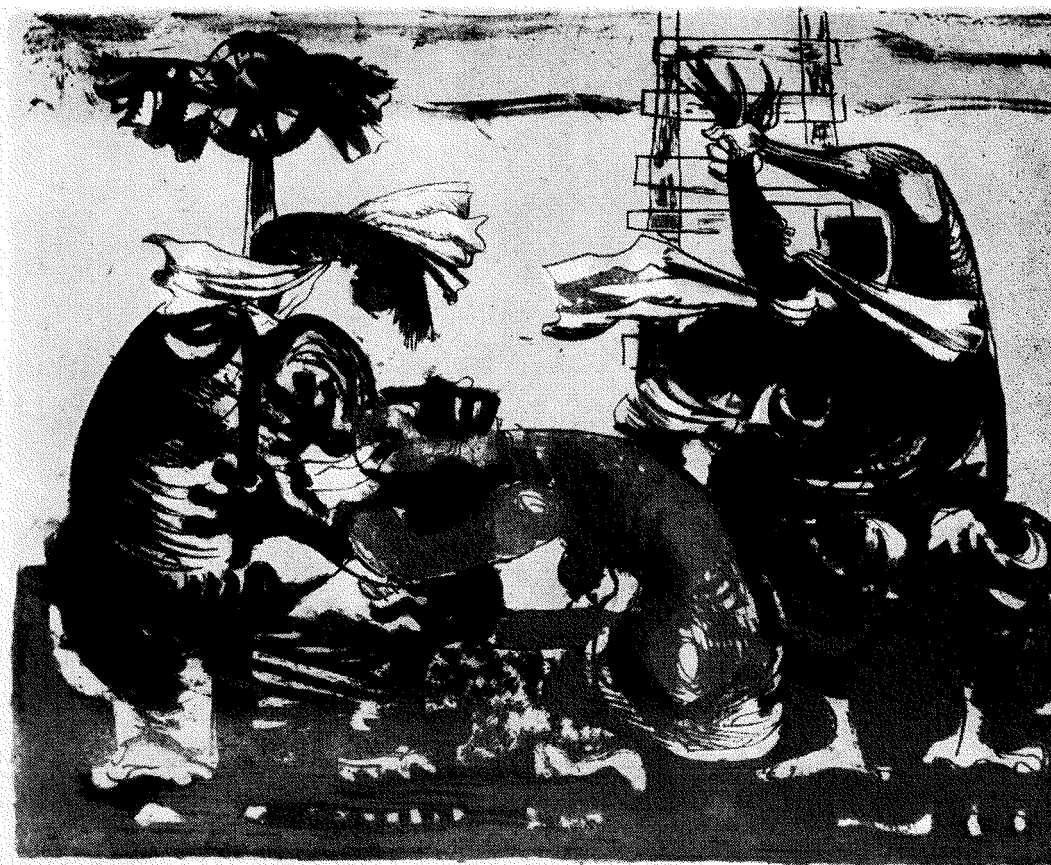
McNamara je skoraj obnemogel v dokazovanju, da so »tanki« ali »debeli« protiraketni sistemi brez pravega pomena, še nekaj več časa pa so potrebovali v Moskvi, da so dognali preprosto logiko dobe, v kateri nobena stran noče dopustiti, da bi se pokvarilo ravnotežje sil.

Čeprav se iz skopih vesti, ki prihajajo iz Moskve, pričakuje v naslednjem obdobju oster boj med privrženci trde in mehke roke, je v ZDA zadeva bolj pred očmi javnosti in bolj nekompromisna. V daljšem obdobju namreč tudi novi predsednik ne more rešiti domačih problemov, če ne bo skrčil vojaškega proračuna, ki odvzame 43 centov od vsakega dolarja, ki gre v zvezne namene. Seveda nihče ne pričakuje, da bi Kongres ali bojeviti senatorji popustili pred magično besedo ameriška varnost, toda mogoče jo je drugače razumeti kot doslej. Vietnam je že pomagal razčistiti nekaj dilem — na primer — kam z odvečnimi silami industrijskega imperija, ki nima primerjave v zgodovini. Nekateri komentatorji gredo v tem previdnem seštevanju rezultatov vietnamske lokacije že tako daleč, da napovedujejo Ameriki novo obdobje izolacionizma. To je seveda pretirano, toda gotovo je, da pomeni neuspeh v Vietnamu zdravo presojanje pravic in dolžnosti v mednarodni skupnosti. Ko je nekdanji ameriški ambasador na Japonskem Edwin Reischauer govoril o ameriški politiki na Pacifiku in priporočil »umirjenejšo pot«, gotovo ni mislil na umik iz pacifiškega področja, zato pa bolj skrbno tehtanje morebitnega angažiranja.

V prihodnjih mesecih se bodo še okrepili pritiski tistih realistov, ki ugotavljajo, da lahko ZDA same ostanejo pri isti količini jedrskega orožja ter ne gradijo protiraketnega sistema, pa vendar bi njihova varnost ne bila prizadeta. Neki vladni analitik je ugotovil, da novi sistemi orožja z elektronskimi elementi navadno stanejo 200 do 300 % več, kot so v začetku računali, učinek pa je dvakrat manjši, ker je gradnja raztegnjena na nekaj let in se v tem času učinkovitost relativno zmanjša.

Sicer pa je najbolje ilustrirati zdaj priljubljene izraze kot so »nadmoč« in »zadostna moč« (eno je za jastrebe, drugo za golobe) s številčnimi podatki. McNamara je dokazoval zadostno obrambno sposobnost ZDA takole: 1000 ramp za izstreljevanje raket, ki so nameščene pod zemljo, 41 podmornic Polaris, ki nosijo 655 raket z jedrskimi glavami in od katerih je večina nenehno na dnu morja, pa še 600 bombnikov, izmed katerih je vsaj 40 % v stanju stroge pripravljenosti. Bivši ameriški obrambni minister je bil iskreno prepričan, da je to dovolj in da protiraketnih sistemov nima smisla graditi; vse ofenzivne sile naj bi namreč razpolagale z več kot 2200 različnimi vrstami orožja, od katerih ima vsako poprečno moč enako eni megatoni TNT. Samo 400 vrst tega orožja pa bi zadostovalo, da bi uničili $\frac{1}{3}$ sovražnega prebivalstva in polovico njegove industrije.

Na drugi strani pa je tudi res, da ima Sovjetska zveza prav toliko možnosti pripraviti enako učinkovit nasprotni napad z enakim uničujočim delovanjem. Spet logični sklep: niti Sovjetska zveza, niti ZDA ne moreta napasti druga druge, ne da bi tvegali svoje lastno uničenje. Komentator New York Timesa Reston je v tej zvezi zanimivo vpletel ameriška politična izraza »nadmoč« in »zadostna moč« v vojaško izrazoslovje, kjer pa ti dve besedi nimata posebnega pomena: Ameriške



Marij Pregelj: Zalovanje, 1958, barvna litografija

zaloge uničevalnega orožja so večje od sovjetskih, toda to pomeni samo, da lahko ZDA dvakrat porušijo Sovjetsko zvezo, medtem ko ona ZDA le enkrat. Reston je prepričan, da je predsednik Nixon dojel zmotnost interpretacije besede »nadmoč« prav v omenjenem smislu, toda ali je to res, se bo pokazalo šele tedaj, ko bo Kongres razpravljajl o novem vojaškem proračunu. Zadnji Johnsonov osnutek je namreč pokleknil pred Pentagonom in zahteva 4 milijarde dolarjev več za gradnjo protiraketnih sistemov in raziskovanje novih vrst orožja.

Če bo Nixon ukrenil drugače, bo s tem potrdil predvidevanja, da zna misliti, hkrati pa bo to njegova najpomembnejša politična poteza, s katero bo dokazal svojo neodvisnost od vojaških krogov.

Vse kaže, da njegova odločitev ne bo odvisna izključno od tega, kaj bo napravila Moskva, čeprav bo to vsaj v zunanjem političnem ozračju igralo pomembno vlogo. Zelo verjetno je tudi, da si Američani v prepričanju zadostne moči in gotovosti, da Sovjetska zveza še ureja račune s Kitajsko, lahko privoščijo tudi prvi korak. S tem bi pomagali celo k razpletu v Kremlju, kjer tisti člani prezidija, ki so povezani z vojsko, v zadnjem času precej pridobivajo v pomenu.

Eno z drugim — realistično razgledovanje položaja v Washingtonu utegne vsaj z minimalnim prizadevanjem Moskve (vlada je formalno ponudila vse možnosti za sklenitev sporazuma) zaustaviti nesmotrno drvenje v ustvarjanje novih zalog še bolj učinkovitega jedrskega orožja, ki pa ne sme biti uporabljeno za grožnjo in opozorilo, ker je nevarnost nasprotnega udarca prevelika.

KDO BO KOGA VRGEL V MORJE

Morda se bo to komu zdel ciničen naslov za razpletanje niti življenjskega problema Bližnjega vzhoda, toda resnica je, da ostaja vojaška grožnja in uporaba sile na prvem mestu med sredstvi reševanja problema. Vzporedno s tem, ko so arabske države zavračale kompromise in se je okupator utrjeval na zavzetih ozemljih, se je namreč krepila še ena sila, ki ji bo v razpletu krize nedvomno prihranjena pomembna vloga — osvobodilno gibanje palestinskega prebivalstva, ki deluje v različnih arabskih državah in ki ne pozna popuščanja. Zdaj torej ne gre več za dvostranski odnos med Izraelom in arabskimi državami, ampak še za eno silo — Palestinece, ki se njihovi interesi ne pokrivajo vedno z interesi drugih arabskih držav. Nesrečno prebivalstvo nekdanje britanske Palestine je ostalo tuje in zapostavljeno tudi v arabskih državah, ki ga niso vključile v svoje življenje, ampak gojile v njem maščevalca arabske stvari. Vse kaže, da je bilo minulo leto prelomno, kar zadeva konsolidacijo osvobodilnega gibanja in lahko se zgodi, da se obrne celo proti svojim rojakom, če bi bili le-ti pripravljeni na kompromis z Izraelom.

Težka naloga se postavlja pred tistega, ki bi hotel črno-belo oceniti rešitev, ki bi jo bilo najbolj vredno podpreti. Če imamo pred seboj cilj — mir na Bližnjem vzhodu in s tem zagotovljen obstoj vsem državam na tem področju, potem nekompromisno osvobodilno gibanje v takem konceptu nima kaj početi. Če pa gledamo problem z vidika pravice nekega naroda, da se vrne na ozemlje, s katerega je moralo oditi, bi morali vse drugačne rešitve razglasiti za oportunistične in kompromisarske v najslabšem smislu.

Znova in znova ugotavljamo, da samo ena rešitev ne more avtomatično odpraviti druge, ki ni prodrla, zato je naše ugibanje, ali bo v letu 1969 prišlo do trajnega miru na Bližnjem vzhodu, podprto z malo optimističnimi dejstvi: Izrael bo še vedno vojaško premočan, arabske države med seboj neenotne in pod hudim psihološkim pritiskom javnosti, ki je čustveno na strani osvobodilnega gibanja, velike sile bodo v zadregi iskale le svoje koristi in se potegovala za stran, od katere bodo pozneje ubrale več koristi. Posredovanje velikih sil je zato samo izhod v sili, ki pa ne bo mogel omiliti dejstva, da se bodo o dokončnem modusu vivendi morale sporazumeti same prizadete države.

Ostaja še zapleteno vprašanje našega odnosa do vedno močnejšega osvobodilnega gibanja Palestinecev. Njihova odločnost je razumljiva, saj so tudi življenjske razmere take, da slabše ne bi mogle biti niti v vojni. Toda v njihovih razglašanih ciljih je toliko zmede, da se celo simpatizer težko brezkompromisno odloči za tako politiko. »Uničiti Izrael, pobiti Izraelce«. V celoti. Vrniti se v svojo domovino. In kaj potem? Splet zgodovinskih okoliščin v tem delu sveta je tak, da se ga ne da preprosto presekati z alternativo — ta ali oni narod. Težko je sicer govoriti o pravicah tistih, ki so prišli pozneje, toda dejstvo je, da so prišleci tam tudi po volji svetovne organizacije, ki ni znala drugače rešiti problema. Poleg tega, ali lahko osvobodilno gibanje, če zasluži svoje ime, sledi samo pokolu svojih sovražnikov, zaradi razcepljenosti pa ni sposobno postaviti političnega programa, ki bi

Palestincem zagotovil boljše življenje, kot so ga imeli doslej? Ali lahko vojska, ki ne pozna usmiljenja do nikogar, niti do svojih ljudi, lahko prinese drugačno humanost med ljudi? Ali ni upravičen občutek, da vse skupaj družijo le izjemno sovraštvo do Židov?

Naj bodo vprašanja tudi subjektivno zastavljena in so mogoči različni odgovori, iz dejavnikov, ki so zdaj na voljo, bi sklepali, da skrajnosti ne bodo prinesle miru na Bližnji vzhod. Dokler pa bo položaj tak, bodo imele dovolj dragocenega manevrskega prostora velike sile, ki jim ni do tega, da bi se položaj povsem pomiril.

DROBTINE Z BOGATINOVE MIZE

Nedavno so na sedežu Združenih narodov objavili podatke, ki dokazujejo, da se je stopnja rasti narodnega dohodka v manj razvitem delu sveta zadržala na ravni petdesetih let. V primerjavi s tem pa se je stopnja rasti v industrijsko razviti deželah povečala za en dragoceni odstotek.

Kje je torej tisti slavní en odstotek bruto proizvoda, ki naj bi ga industrijsko razvite države prispevale k razvoju preostalih? Ta odstotek, za katerega se je bil hud boj v minulem letu, še zdaleč ne bi pomenil zadovoljitve vseh potreb in prav tako ne bi odločneje zmanjšal bogastva razvitega sveta. Toda celo ta skromni del bo zelo težko zbrati in predvsem pravilno usmeriti. Večina razvitih držav je še naklonjena neposrednim oblikam pomoči, ki pa obdarovance tudi tesneje navezuje na daritelja. Znano je negativno stališče, ki ga zavzema Sovjetska zveza do odločnejše pomoči nerazvitemu svetu, uporabljajoč zguljeno formulo — saj nismo me, socialistične dežele, povzročile tega zaostajanja, ampak kapitalistične države in te naj vam zdaj pomagajo. Stališče vzhodnoevropskih držav se najbrž ne bo bistveno spremenilo, zato je toliko bolj zanimivo, kaj se pripravlja v Ameriki, ki jo name-rava preoblikovati nova republikanska administracija. Ker gre za ekonomsko najmočnejšo državo, ki brez škode za svoj standard največ lahko stori za pomoč nerazvitemu svetu, je pozornost opazovalcev pritegnila Nixonova pripravljenost, revidirati ameriške programe pomoči. Pozitivnost ali negativnost teh načrtov je seveda težko določiti, vendar pa gre v glavnem za ekonomiziranje pomoči (več tehnične pomoči, namesto velikih splošnih posojil), za večjo vlogo ameriškega kapitala v vlaganju v nerazviti svet in navsezadnje za zmanjšanje števila prejemnikov pomoči, da bi bila druge lahko bolje izkoriščena in uporabljena.

Na splošno velja torej tudi tukaj, da politični položaj usmerja pomoč; kanaliziranju pomoči skozi Svetovno banko ali Azijsko banko za razvoj nova ameriška administracija ni naklonjena, zato pa bolj sprejemljivo gleda na zmanjšanje skupne vsote pomoči tujini. Nekoliko bolje je z razvitim evropskim severom, kjer zlasti Švedska namerava do leta 1971 izpolniti svojo obljubo in en odstotek bruto proizvoda usmeriti po mednarodnih poteh v pomoč nerazvitemu svetu. Toda švedski primer je premalo, če upoštevamo, da je svet v razvoju tudi v središču vojaškega in drugačnega razdejanja (ne nazadnje zaradi ekonomskih nasprotij v posameznih družbenih sredinah). Tako tudi za letošnje leto ni mogoče reči, da bi se razmerje med razvitimi in nerazvitimi obrnilo na bolje. Nasprotno, izjemni dosežki tehnike in industrijske tehnologije bodo pomagali enemu delu sveta, da bo še bogatejši, drugi pa ne bo imel ne volje ne moči tekati za prvim, ki ga brez resnične pomoči ne bo nikoli dosegel.

V kotlu velikih problemov, donečih besed in še bolj prepričljivega orožja je visoko civilizirana država v srcu Evrope, ki je znala gojiti kulturo človekovega

življenja, zdaj na poti k usodnemu odmiranju. Samosežigi mladih ljudi lahko pokažejo ves obup naroda, ki mu ni dano živeti po svoje, vendar pa v množici manj vdanih v usodo vzbujajo žgoče dileme. Ali je vredno, da drug za drugim odpadajo ljudje samo v opozorilo drugim, ki jočejo, so mračno razpoloženi, ki pa ničesar ne ukrenejo? In ki imajo vlado, ki je prisiljena s policijo preganjati mladino, ker demonstrira v korist izvajanja *njenega* programa.

Tako življenje, nenehno poniževanje, lahko pripelje do upora, ali pa do popolne apatičnosti. Prvo je tvegano, ker je pač kultura čaščenja človekovega življenja visoko razvita, drugega je dežela vajena. Toda ali niso vsi upori rojeni v nemogočih okoliščinah in navadno na začetku brezupni? Vljudno in spoštljivo sprejemanje argumentov nasprotne strani je sicer dobrodošlo, dokler si le-ta surovo ne izsili prednosti ter izrabi svojih privilegijev. Prevelika vljudnost in čakanje fair igre z nasprotne strani je lahko celo usodno — sovražnik prodira vse globlje v družbene pore, nima predsodkov, ker je svet zelo pozabljiv za nekatere zadeve, ni več paničen in histeričen, ampak precizen kot udarci ure ter neusmiljen v podrobnostih.

Če bi človek še tako rad poiskal nekaj upanja v tej zmedeni državi, je tisto, kar povedo politični voditelji o nekaki prihodnosti, tako revno, da se komaj splača ponavljati. Čakati in trpeti, prizadevati si — za kaj? Za pojanuarski razvoj? Ali bolje za predavgustovski? Tega so vendar zbrisale s površja čete, ki so prišle branit pridobitve socialistične demokracije!

Pa vendar, vzpodbudne besede državnikov, ki skušajo s svojo modrostjo rešiti, kar se rešiti da, ki v svoji prisiljeni kompromisnosti pozivajo k normalnemu življenju, ne zvenijo povsem brezupno, če se postavimo na stališče, da življenje teče. Gre za zdravo pamet, za zdrav duh, ki naj se ohrani in razživi pod mirnim zunanjim videzom, da bi nekoč, ko se bodo stvari spremenile, pokazal svojo ustvarjalno moč. Tako pa je mogoče razumeti veliko upanje množic, ki ga je nam morda težko dojeti: slabše, kot je bilo v dobi stalinističnih čistk, laži in demagogije, ne more biti nikoli več. Že zato ne, ker je na tem zrasla nova generacija, ki sicer še vedno kultivirano izraža svoj odpor, ki pa je ni več mogoče vreči v staro apatičnost, v staro prepuščanje tokovom življenja, ki ga usmerjajo drugi.

To je hkrati največja pridobitev, ki jo je rodila praška pomlad 1968 in ki kljub poznejšemu zatonu nujno sega tudi v leto 1969.

GENERALISSIMU GORI POD NOGAMI

Na drugem koncu Evrope, ki je tudi predolga leta ždel v okovih formalne policijske diktature, je bilo tudi treba neke pomladi v širšem pomenu, rahlega sproščanja vezi, priškrnjenih vrat osvoboditve in zatrti um se je nepričakovano hitro dvignil. Težko ga bo vreči nazaj in zaloputniti vrata, čeprav je oblast, vajena načinov zatiranja človekove ustvarjalnosti, takoj storila vse, da bi preprečila najhujše. Množična zapiranja brez uradne obtožbe, neomejeno zadrževanje osumljenцев v preiskovalnem zaporu, popolna cenzura, prepovedani časniki, zaprte univerze, univerzitetni profesorji in študenti, preganjanje advokatov in naprednih duhovnikov — vse skupaj se je zavozljalo v trden vozle sovražstva, nezaupanja. Pod navidezno mirno površino (Francova policija zna delati dovolj diskretno, da se ne bi svet vznemiril) je videti vsaj to, da je osovraženi režim izgubil glavo. Na nož se poganja z vso deželo, ki je okusila malo sproščenosti, posebej z mladino, ki je kot druge preskočila zapreke izoliranosti in služenja režimu. Kratkovidno odkrivanje sovražnika na vsakem koraku je recept za kratkotrajne diktature;

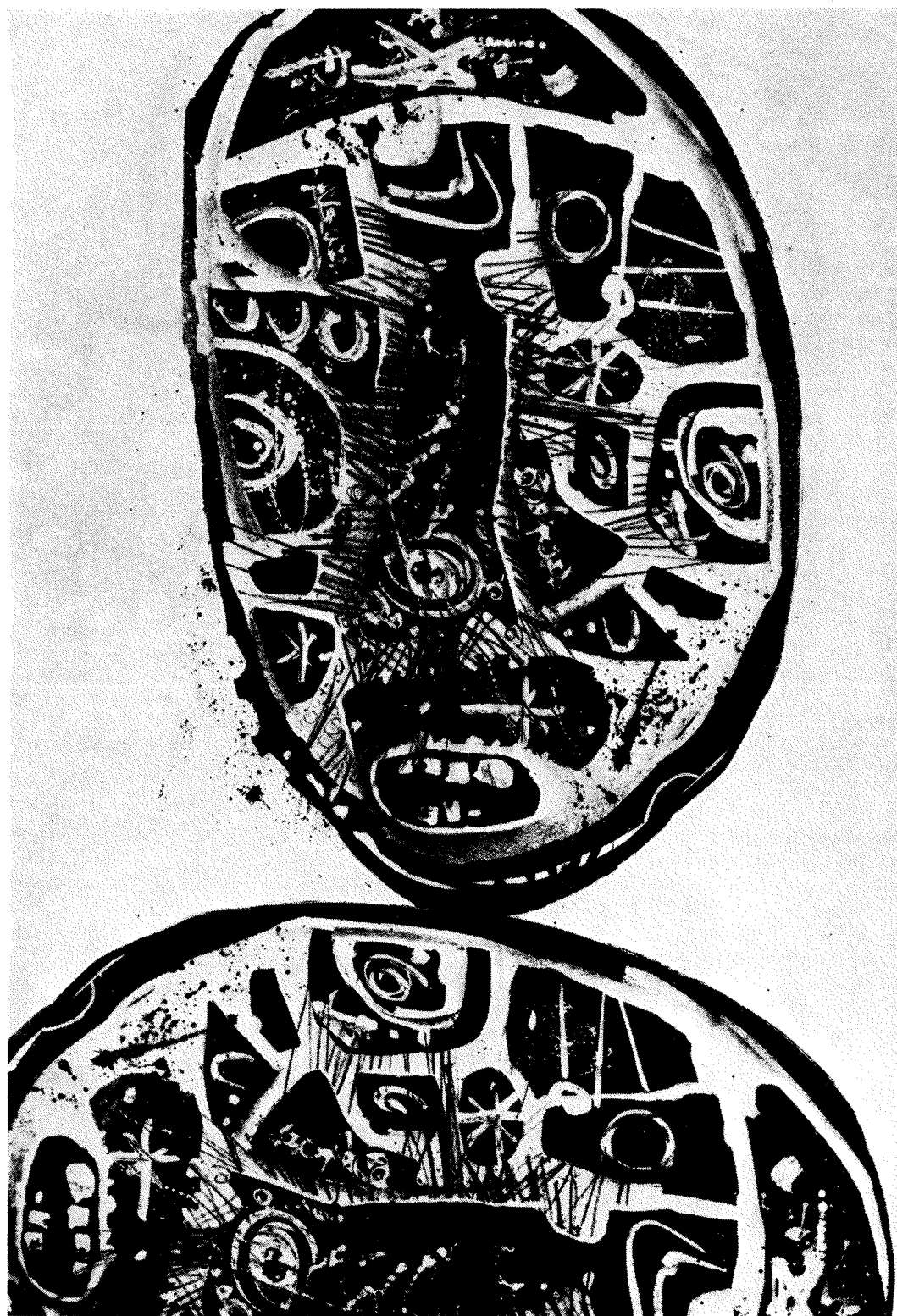
Francova sicer ni kratka, toda razlika med letom 1936, ko je s pomočjo Hitlerjevih štuk razbil zakonito republikansko vlado, je očitna: pomoč upornikom ne bo prišla od zunaj v pošiljkah orožja, toda upor bo rasel že zato, ker Francova največja opora — falanga — ni več tisto, kar je bila nekoč. Ko je Franco postal gospodar, se je naslonil na veleposestniško oligarhijo, na vojsko in politično organizacijo falange. Ne le, da so se z leti njihovi skupni interesi razšli, ampak se je nezadovoljstvu pridružila še ena izmed najpomembnejših družbenih sil v deželi — katoliška cerkev. Sodobna Španija preživlja nekakšno moderno varianto boja med veleposestniki s podedovanimi pravicami ter mlado buržoazijo, ki je v gospodarskem razvoju dežele drugače razumela svoje pravice in vlogo, kot pa si je Franco zamislil pred 32 leti. Poglavar Španije tudi ni mogel slediti spremembam, ki jih je katoliška cerkev prinašala v koncepcijo razumevanja sveta; katoliška poslovna organizacija Opus dei se je že zdavnaj manj ali bolj odkrito pridružila Francovim nasprotnikom ter se v skladu z stremljenjem za osvajanje potencialno najmočnejšega dela družbe že približala zahtevam študentov in delavcev.

Vse se spreminja, torej tudi Španija, le Franco ostaja pri starem. Glede na zgodovinske izkušnje, da je izredno težko v različnih pogojih ponoviti gladko zmago, ni pretirano reči, da generalissimu gori pod nogami in da bo letošnje leto odločilno.

KULTURNA REVOLUCIJA JE ZMAGALA

V poskusu poiskati najbolj značilne dejavnike, ki bodo krojili okoliščine letošnjega leta, ne smemo mimo Kitajske, ki je po nekajletnem urejanju domačih razmer spoznala svoj obraz in se ponovno usmerila v svetovno skupnost. Njena aktivnost v tretjem svetu je zdaj samo še podrejenega pomena, kajti prva naloga ji je zdaj usmeritev v klub velikih in mešanje načinov v dvopolnem urejanju svetovnih zadev. To je toliko bolj pomembno, ker je Kitajski svetovna skupnost vedno odrekala zaslužen položaj v svoji družbi, jo porivala v valove notranjih nesoglasij in hudih bojev, ki so bili v skrajni posledici rezultat nemogoče izoliranosti. Kitajska je danes velika sila, ima jedrsko orožje, ki edino nekaj velja v preštovanju moči. In kot kaže, se je na tistem bojita oba velika: ne tega, da bi kogarkoli napadla, to je samo med za množice, ampak njene odločnosti hoditi po svoji poti, odločnosti ne predajati se eni ali drugi strani in njenih potencialnih gospodarskih in znanstvenih zmogljivosti, ki bodo nujno začele cveteti, ko bodo normalizirani odnosi. Čeprav je težko pričakovati, da bo prišlo do težko pričakovanega preokreta v zvezi s ponovnim članstvom LR Kitajske v Združenih narodih, pa se bo v letošnjem letu vsaj razširilo prepričanje, da očem vidnih dejstev ni mogoče ignorirati, da torej neka država obstaja in je močna, če drugi to priznajo ali ne.

To je hkrati tudi obetajoč del splošne ocene možnosti v letu 1969 — nobenih lepih obljub, ki jih na koncu leta ni mogoče izpolniti, ampak prepričanje, da svet le postaja zrelejši in da realno presoja dejstva. Priznanje Osvobodilne fronte Južnega Vietnama za enakopravnega sobesednika, počasno sprejemanje Kitajske kot svetovne sile in predvsem samostojne države, spoznavanje nemogoče razdelitve na razvite in nerazvite, vse to lahko ustvari solidno osnovo za odločitve. Čeprav bi torej človek želel, da bi poleg razuma v mednarodnih odnosih zavladali tudi elementi humanosti in čustev, je vendar v sklopu okoliščin, kjer je bežanje pred resničnostjo in natikanje črnih očal pogosto, tudi razumnost korak naprej.



Marij Pregelj: Kompozicija, 1966, litografija

Ivan Cimerman:

PISMO MATERI

*Tožiš mi
Da često jočeš
In v črni nočni strop strmiš
Čas guba te vse bolj in bolj
A ti kot punčka hočeš
Da z menoj jesen škrlatnih lastovk doživiš*

*Pišeš mi
Izberi in oženi
Saj se morda ti v megli pripeti
Da znanci redki
Ob karoseriji zavoženi
Bodo hinavsko hlipali*

*Tožiš mi
Da naj se vključim
In s knjigami grmado izgradim
Prišla boš z baklo
Da zaključiš
Kar sem iskal med listi
in zgrešil*

*Res — prideš
Z gorečo baklo
Da me do duše gole osmodiš
Da upepeliš knjižnico spoznanj
Ki naju loči v videzu nalahno
V očeh ko v črni nočni strop strmiš*

RUMENI NOKTURNO

*Podoba kitove plavuti
gospodari nebu.*

*V vrelih ustih
gore
se raztaplja
sonce
zlatotopka mrtvih.*

*Glasovi srečanj
z onkraj kitove plavuti
pršijo k meni
z žvižgi reaktivcev
ki goltajo
modri brokat neba.*

Cimerman Ivan, študent psihologije. Objavljal je že v: Sodobnosti, Dialogih, Problemih, Odsevih, češki reviji Plamen, skupno s soavtorji v knjigi »Štirinajst«, Radio. Piše tudi satiro, otroške pesmi.

*Kdo gnete oblike
ki gredo do tečajev
zveste težnosti do obupa
kakšen pingvin
se lahko približa
misli mamuta
ki spi med prvimi grafikami človeštva
v ožgani votlini.*

*Vsako popoldne
nag stečem
po rezilih umirajočih žarkov
in jih s prebodenimi dlanmi
zadržujem.*

*Nebo je lahko
ravna črta
odmišljam
naveličan modrega klobuka pesmi.*

*Tako se razblinjamo
— z okusi neznanih kož
v živčnih signalih.*

*Preprosto je:
obuješ si škornje
ali nizke rjave čevlje
ob selitvi plemen
in pobožáš
svojega psa
preden odideš.*

MATI
(ciganska)

*Mnoge sem ljubil
in sreče si grabil
mnoge sem videl
pa kaj bi se hvalil.*

*Mati — zdaj sem tu
čez mnoge ceste
poln prahu
in brez neveste.*

*Mati — pojdi v vas
moja strast me prevara
in vprašaj pri oknu na glas
če me še mara.*

POLNOČNA SFINGA

*Na sivi dimasti blazini
V kavarni cvili prestreljen Chopin,
Obrazi so na dražbi, pladnji z žalostjo zaliti
Kot antikvaren neizpet refren.*

*Tu cvete nepriznana trgovina,
Bolj peclji s trnjem kakor cvet,
Zamaščeni tisočak se z zasluteno goloto rima,
Kot četa kopij se zabada med ponudbe smeh.*

*Vsem čas določa netto ceno,
Tam šestnajstletni rosni dekolte,
Tu — ostre gube, tovor šminke za cenene,
V mlačnost strtih kretenj skrčene noge.*

*Kvartet prečuden, ki posmeh razvnama,
Za mojim hrbtom najde do blazin,
Gospoda »Liliput«, dekletom do ramena,
Kraljični drznih bokov in prsati,
In še natakar slinast, fin.*

*Lepši sfingi v romanizme neopazno
Uide lep slovenski zlog,
Da zardi (che cosa é questo) — kar porazno
Vpliva na kupčijo, ki jo omamlja grog.*

*Andiamo — a dormire,
Kleše mlajši postelj z roko,
In z galanco brez primere
Odide delegacija na jogi — rop.*

*Natakar pa drobiž pobere,
Z violine Mozart pridrhti,
Ko je v moje sanje nebogljene
Lepša sfinga v deteljici davnih dni
Razpustila kodraste pramene
Za blazino zajčku z otroškimi očmi ...*

MOJ OČE

*Po misli mi šari
moj oče
z žago sekiro
in aktovko na škripavem kolesu
polno ropotavih ugank
— greva žagat za babico drva
še preden dan pogoltne mrak*

*Pred osemnajstimi pomladmi
dal je stesati bore za hišo
in si na skrbno čelo
poveznil klobuk otrok
ah, sveži smolnati vonj ki ne stiša
mamin hlipavi jok*

*Nato posejal je deteljo
na njivici za tri vrtičke
za ušesa priuhtljal do kruha
sestrico in tri kraljičke*

*Zdaj je že truden upognjen
a hišca še vedno mu v pameti ždi
ko pricaplja sin od vertikal asfalta turoben
nekaj kot prošnja na ustnicah bdi*

*Sinu pa ni za epiko škrto
frfotavih misli blodi čez svet
šotor smeha in joka razpne na vsakem vrtu
in žago sekiro opeva — kot poet ...*

POROČNA NOČ

*Čipkast žrtvenik,
v loku vzpet navzgor,
drobljenje čaš in gostov krik
v sivini najde samomor.*

*Brez giba zrem jo:
trepet dekliških grudi skriva,
svatje spolzko pesem zapojo,
tihi, rahli zven v meni umira.*

*Zamolcklo bije žila,
kravato sem odvrigel v temo,
kot srna si v brokatu utonila,
dehtiš z vonjem bilke v senu.*

*Zavest oplazi oster bič:
naj strem te z roko rablja?
V dlaneh nemir, ki melje v nič,
kar v pepelu let pripravljam.*

*Razderem vse, v vrenju znane groze
šinem v vrtinec prašnih cest,
in kamen v prahu, rešen vsake poze,
ki kljuje ne šepet nevest.*

MIZNOST MIZE

*Miznost mize
je v prostorski funkciji,
ne v uslužnosti.*

*Človek se uresničuje prek miznosti mize :
piše, jé, pomiva, glavo med lakte skriva.*

*V gostilnah je miznost mize
destrukcija :
človek nasilno posega v strukturo mize :
razbije njeno podobo na sočloveku.*

*Miznost mize omogoča
v človeških brlogih
skladnost strukture stanovanja.*

*Evropski pojem miznosti
je štirinožen,
japonski gnezdi v blazinah.*

*Miznost mize omogoča juhi
bivanje po sebi.*

*Ne zapustite me v norišnici,
svet se je razlil med zlogi,
bivamo v pojmovni mišnici,
kot hudič v peklu ubogi.*

PRIŠEL JE SIN

*»Prišel je sin
iz velikega mesta,
stara, pojdi v klet.
Uh, kako mu stopica nevesta,
to bo prisrčen klepet!«*

*Sin se po koči ozira,
stresa s kučme si sneg,
in kakor pav paradira,
molk se kopiči kot led.*

*»Streha nam pušča,
in soseda tožim,
stara vraguška ...
hoj, drv si naložim!«*

»Oča, kako je s prasico,
rad bi belega odojka,
in če ste zaklali telico,
bi rad mesa za našo trojko!«

»Sosed je hotel zažgati
skedenj in brezov kozolec,
in davki in oboroženi tati . . .«
briše si smrkelj, praska komolec.

Pred hlevom pa dame
v zadregi krzneni stojijo,
možje jih puščajo same,
»sin bo rešil beračijo!«

Pozno pod noč se odziblje
nov pežo s toplimi jajci,
»Ej, pamet je žamet«, ugiblje
za srečno pot, v strgani srajci.



Marij Pregelj: Nočni jezdec, 1957, lesorez

Partizanska prekupevalca

(RESNICNA ZGODBA)

Matevž Hace

Gregorjevega Janeza in Malnarjevega Pepeta so poklicali v štab bataljona, ki je taboril na levem bregu Krke in počival od dolgotrajnih bojov. Komisar bataljona, nizek, širok človek, čemernege vedenja, je držal roke v žepu in nekaj godrnjal.

»Pa prav v naš bataljon sta morala priti ta dva največja tihotapca. Če bi mogla, bi prodala še našo bataljonsko mulo Cvetko. Nič jima ni sveto. Ne poznata partizanske idealne morale. No, no, vaju bodo že tam na Štajerskem izučili. Hm, da nista domačina, bi vaju komandant že pospravil v trinajsti bataljon. Vrag z domačimi ljudmi, ker jim moraš gledati skozi prste.«

Vstopil je kurir in povedal, da Gregorjev Janez in Malnarjev Pepe vasu-jeta v hiši, kjer je šest deklet. Pijejo mošt in prepevajo tihotapske pesmi.

»Pojdi ponju in reci, da bo vsak hip prišel komandant.« Kurir je pozdravil in odšel v hišo veselih deklet in naših junakov. Komisar je začel samogovor. »Večkrat sem jima dejal, da nismo v tihotapskih časih, da to ni dolina pod Snežnikom, kjer so ga lomili svoje dni. Opustita, za božjo voljo, tihotapske pesmi. Prišel bo kdo iz korpusa ali glavnega štaba in bo rekel: 'Čudne borce imaš. Namesto naših borbenih pesmi pojejo pesem o dolarjih in Ameriki.' Njega, Klemen, bataljonskega komisarja, bo sram, da domačina-borca še ni-sta prevzgojena.

Tedaj sta vstopila Gregorjev Janez in Malnarjev Pepe. Obstala sta pri vratih, držeč roke v žepih.

»No, no, so vama roke primrznile?« ju je vprašal Klemen.

Dvignila sta roki in za silo pozdravila. Gregorjev Janez je drzno odgovoril: »Ker si sam v štabu in smo še domačini povrh, sva mislila, da nama ni treba pozdraviti.«

»Mislila sva tako,« je dodal Malnarjev Pepe in se kislo nakremžil.

»Doma sem za vaju Klemen, tukaj sem pa komisar, da vesta,« jima je osorno odgovoril Klemen. »Tudi sam pozdravim višjega od sebe in odzdravim nižjemu. Tak je red v vojski. Nista pastirja in svet poznata. Sedita, da se na hitro pogovorimo.«

Sedla sta molče. Klemen je začel:

»Ker sta nepoboljšljiva prekupevalca, vaju komandant ne mara videti. Sklenil je, da gresta s kurirjem korpusa na Štajersko. Tam se bosta javila v četrti operativni coni. S seboj bosta nesla domačim trideset pisem, ki so se nabrala v mesecu. Osebnost jih bosta oddala.«

»Ja, zakaj bi pa ravno midva morala na Štajersko?«

»Zakaj?« ga je zateglo oponašal komisar Klemen.

»Tak je sklep brigade in šla bosta. Pred štabom brigade sta oni dan pre-pevala tihotapske pesmi in pesmi o župnikovi kuharici. Ne poznata discipline. Ko so vaju poslali na Primorsko po sanitetni material, sta se tri tedne ob-jemala z bivšimi tihotapskimi ljubici. Do Jurešča sta prinesla petdesetlitrsko pletenko vina in ga tudi sama popila. V vasi Bač sta prodala sto kilogramov papirja, ki je bil namenjen tehniki za Kneškimi vrhom. Težko bi vama bilo, če bi to delala dvainštiridesetega leta. Vsega tega v štabu brigade ne vedo. To vem le jaz in tisti, ki vaju je opomnil. Če bi še živel tisti jezljivi komandant,

bi vaju dal pihnniti kakor vrano ali kragulja. Fanta, pametna bodita, to vama svetujem. Vidva niti ne vesta, da so me večkrat prijemali v brigadnem štabu, češ da vaju ne znam prevzgojiti.« Pobobnal je po mizi in se zazrl v Janeza in Pepeta.

Zunaj je bil sončen majski dan in ptiči so peli na obširnem sadnem vrtu. Ovce so blejale na vasi. Janez se je oglasil in zamolklo dejal: »Vse, kar se nama očita, se očita po krivici. Vино sva dobila pri dobrih ljudeh in ga tudi sama popila. Bog je tudi najprej sam sebi ustvaril brado. Papir sva sama zaplenila in ga tudi spravila v promet. V partizane nisva prišla za to, da bi stradala in drugim dajala. Ko sva pred mesecem prinesla v brigado tri tisoč cigaret in deset litrov žganja, nama še ‚bohlonaj‘ niso rekli. Slišala sva, da tudi tisti, ki so pri domobrancih, prepevajo tihotapske pesmi, pa se nihče ne usaja. Kaj bi kar naprej peli Hej brigade, naj kdo zloži še kakšno drugo pesem. Ampak...«

Klemen mu je segel v besedo: »Vidva ne bosta svetovala, kakšne pesmi naj pojo borci. Ne!« Zopet je pobobnal po mizi, kot bi hotel reči: »Vaju bodo že prevzgojili tam na Štajerskem.« Nato je zateglo in posmehljivo dejal: »Ti, Janez, pa ne boš primerjal naših pesmi s tistimi, ki jih pojejo domobranci. Po končani vojni lahko prepevate nabožne pesmi, če se vam bo ljubilo. Da pa sta sama požrla toliko vina, to mi ne gre v glavo. Na kolektiv nista nič pomislila.«

»Bog oče je najprej sam sebi ustvaril brado,« je tiho bleknil Pepe, Janez pa mu je pritrdil.

Bataljonski komisar je vzdihnil in jima dejal: »Tam na Štajerskem vaju menda ne bo nihče ščitil. Bodita pametna. Vidva še ne vesta, kaj se pravi biti v četi, kjer te nihče ne pozna.«

»Apostola ja ne bova,« je posmehljivo odvrnil Pepe in si prižgal cigareto. »Prekleti tožljivci, če imaš poznano žensko, te zatožijo. Če počivaš, te zatožijo, če piješ podarjeno vino, je to spet greh zoper partizansko moralo. To bi bil neumen, če bi se branil podarjenih in ponujenih dobrot. Da bi pa komandantu nosil vino in druge dobrrote — ne!«

»Šla bosta. Zelel bi, da ga ne bi spotoma lomila, pila in lenarila. Če bo zveza, bosta v štirih dneh na Savinjskem. Pismo za četrto cono je bilo odposlano včeraj. Pisali smo, da sta vestna, hrabra in sposobna poiskati sanitetni material. Da ženskarita, pijeta in sta stara tihotapca, ki bi prodala Mater božjo, tega seveda nismo napisali. Oni štajerski terenci in funkcionarji so bolj natančni, kakor smo mi.«

»Bomo še preganjali konje čez mejo, če zmagamo?« je nenadoma vprašal Malnarjev Pepe.

»Beži no, meja ne bo več tam, kjer je sedaj. Najbrž bo kje na Soči,« mu je odvrnil bataljonski komisar.

»Za kaj bi se pa potem vojskoval, če ne bom smel po vojni preganjati konj?« je osorno vprašal Gregorjev Janez in vrgel čik v kot sobe.

»Ne bomo se v teh resnih časih pomenkovali o tem, ali se bo lahko preganjalo konje ali ne,« mu je odvrnil komisar in končal. »Pogovorili smo se. Še enkrat vama rečem: Bodita pametna, če ne bo vrag. Lahko mi pišeta, kako vama gre na Štajerskem. Zdrava ostanita. Glejta, da vaju kje ne iznenadijo, ker Štajerska ni Kranjska ali Primorska. To si zapomnita. Nemci so zahrbtni.«

Odšla sta jezna na ves svet. Vedela sta, da ju komisar ščiti, a ne more vedno. Seveda, brigadni štab bi ju pustil, če bi jim bila nanescila cigaret in

istrskega vina. Tako pa so ju poslali na Štajersko. »Lepo nama je bilo,« je vzdihnil Pepe. »Tiste zaguljene Štajerske pa nič ne pozna.«

»Do Moravškega mi je vse znano,« je pripomnil Gregorjev Janez in zopet siknil: »Prekleti tožljivci. Če bolj je plašen, raje toži. Nisem vedel, da je v teh partizanih toliko ovajanja, nadzorovanja in tožljivcev. Vrag z njimi.«

Oglejmo si naša dva junaka, ki sta po svoje pojmovala partizansko vojsko, njene navade, običaje in vse, kar je v zvezi s partizanskim redom.

Gregorjev Janez je bil sin malega kmeta in iz družine, kjer je bilo osem bratov in pet sester. Delo na polju mu je smrdelo. Šest let pred vojno je tihotapil konje čez italijansko-jugoslovansko mejo. Bil je pevec in ljubimec številnih natakarič, vdov in nekaterih učiteljic. Pregarjal je konje imovitim prekupčevalcem. Prenekaterega je prikrajšal za dobiček. Kadar je imel polne žepe denarja, je jedel po gostilnah. Kadar mu je zmanjkalo denarja, je molče in sramežljivo jedel doma. Poznala so ga številna pivška dekleta in gostilničarji. Ob neki raciji so ga Italijani zalotili v gostilni med terenci in do kaptulacije Italije je preživel v Reniciju, na Rabu in v Gonarsu. Tudi tam se je znašel, ker je znal italijansko in ker je imel precej lir, je kupoval cigarete in druge reči. Skrbel je za deset internirancev, bivših tihotapcev. Na politiko se je razumel kot zajec na boben. Ob veselih urah je rad prepeval tisto Amerika, Amerika, oj dolarji. Ker so bili trije njegovi bratje v partizanih, je tudi on šel za njimi, brž ko se je vrnil iz internacije. Ostalo pa mu je staro mišljenje — lahko živeti in prekupčevati. Tak je bil Gregorjev Janez, drzen in nesramen, posmehljiv in kljubovalen, ženskar in pivec. Dobro je vedel, da s cigaretami prepričaš funkcionarja in prenekaterega zdravnika, obveščevalca in kuharja, intendanta in orožarja, komisarja in sekretarja, stražarja in patrolo, kadar je cigaretna suša.

Malnarjev Pepe mu je bil za las podoben. Izhajal je iz krepke kmečke družine, ki je imela doma lepe konje. Delal je na očetovem domu samo ob košnji in oranju. Bil je edini sin, zato je bila mati nanj bolj ponosna kakor na svoji dve hčeri. Oče je klel, ker Pepe ni bil za kmečko delo. Večkrat je možem na vasi dejal, da bi bil več koristnega naredil, če bi bil takrat, ko je ustvarjal Pepeta, naredil koš za nastilj. Pepeta to ni prizadelo. Rajši je preganjal konje, kakor pa bi se bil držal doma. Oče je večkrat dejal, da bi raje dobil na grunt zeta, kot ga pa prepustil takemu sinu, kot je Pepe. »Dokler bo meja na Ogulju in Javorniku, bomo preganjali konje,« je odgovarjal Pepe očetu in sestram. Kar je zaslužil, je sproti pognal pri Benčinu in na Vidmu, pri Megušarju ali Vilarju. Da je očeta še bolj jezil, je ponoči ob nedeljah prepeval pod očetovo sobo: »Oj, hišica, ti rodna, ti lepa hišica...« Ob takih prilikah je oče odprl okno in zavpil: »Ti kujon, ti, ja, hišica je lepa, samo tvoja ne bo nikoli, da veš.«

»Molči, stari, molči,« je dejala Pepetova mati, »stari, le molči, tudi ti si prepeval, ko si bil mlad. Ali nisi tudi ti prepeval pod okni? Si že pozabil? Naj se sin poveseli, dokler je mlad. Ko bo starejši in še gospodar povrhu, bo siten in molčeč, kakor si ti, stari.«

»Lenuha, potepuha še zagovarjaš,« je zamolklo dejal Pepetov oče, dal zalogaj tobaka v usta in čikal, sedeč na postelji. »Le po kom se je vrgel Pepe? Naš rod je bil vedno delaven, miren in krščanski. Pepe še k maši ne gre vsako nedeljo.«

»Kadar jemo, pa le moli,« ga je zagovarjala mati.

»Kar sem prigospodaril, bi on pognal v gostilnah,« je zamolklo dejal stari Malnar.

»Mlad je in poveseliti se tudi mora,« ga je zagovarjala mati.

»Oni dan je razbil za dvesto dinarjev kozarcev pri Grabnarju.«

»Seveda, ti ne veš, da ga je ona ženska ,upilila'. Več mu je zaračunala, kakor je bil dolžan.«

»Gostilničarji se lahko zmotijo, toda jaz nisem nikoli razbijal kozarcev, da veš, nikoli.«

»Star je bil ravno osemindvajset let, zato pa je to delal. Tiste gostilne se sedaj izogiblje.«

»Slišal sem, da hodi k Benčinu gledat tiste nakodrane natakariče. Rečem pa ti, da nobena natakariča ne bo delala v naši hiši. Ne, natakariča že ne. Primojduši da ne.« Stari je udaril ob mizo in divje pogledal ženo.

»Po svojem srcu naj si izbere,« je Pepeta zagovarjala mati in šla v kuhinjo pomivat.

Pepe je slišal ves ta pomenek. Oblekel se je in kot nalašč šel k Benčinu gledat lepe natakariče, posebno Milko, za katero so hrepeneli poleg tržkih fantov tudi drugi dolinski fantje. Večkrat ga je pogladila po kodrastih laseh.

Ko je maja vozil hlode iz gozda, so ga sneli karabinerji na dvorišču in ga odgnali v internacijo v Renicci. Klela sta skupaj z Gregorjevim Janezom. Pretrpela sta tudi to. Mesec dni pred razpadom italijanske vojske sta podkupila stražarja in zbežala iz taborišča. Oplenila sta neko italijansko trafiko na Primorskem in prinesla v brigado deset tisoč cigaret. Veseli so bili cigaret, toda že čez nekaj dni so jima očitali, ker se nista držala reda kakor drugi partizani. Na političnih urah sta spala. Rekla sta, da premišljujeta, kako da bosta po vojski preganjala konje čez mejo.

»Cepca sta, če mislita, da bo po vojni državna meja na Snežniku in Javorniku,« jima je zabrusil bataljonski komandant, ki je vedno vrtel v roki bereto — čedno pištolino.

»Misliš, da se bojim tiste igrače,« je prezirljivo dejal Gregorjev Janez. »Še karabinerja sem razorožil in ga premlatil, pa bi se take stvari bal?« Komandant pa jezen, da je pokalo. Gledal je, da se ju čimprej znebi. Na jetra mu je šlo, ker sta pela tihotapske pesmi.

To so gledali partizani, ko so slišali, da bosta šla na Štajersko. »Padla bosta v kakšno zasedo,« so modrovali domači soborci.

Drugi dan sta se poslovila od domačinov. »Tam ne bo kupčevanja,« ju je zbodel četni komandir, ljubitelj dolenjske šmarnice.

»Poslala ti bova dišečih cigaret,« mu je posmehljivo odvrnil Pepe.

»Še sama jih ne bosta imela,« je siknil četni komisar, ki je bil znan po tem, da je celo srobot kadil.

»Čete že ne bova pozabila,« je moško odvrnil Gregorjev Janez.

»Nič več ne bosta pela Amerika, dolarji,« je zaklical za njima komandir.

»Reva gorenjska, dolarja še videl nisi,« mu je zamolklo odvrnil Pepe.

Kurir, s katerim sta potovala, se je delal važnega. Pripovedoval jima je, kakšni so ljudje na Štajerskem. Blizu Save so naleteli na nemško zasedo. Kurir je zbežal in ju pustil sama. Prebredla sta Savo dva kilometra nižje in se ustavila pri gorskem kmetu. Imela sta lire in marke. Moško sta plačala, kar sta pojedla. Kmetu sta rekla, da kupujeta vole. Partizansko kapo sta imela v nahrbtniku, na glavi pa sta imela zelene klobuke. Kmet jima je povedal, da je dooral njive in posejal žito ter posadil krompir. Bilo je sončno aprilsko jutro. Ogledovala sta si vole. Celu uro so se pomenkovali. Nazadnje so udarili. Kupila sta vole. Gospodinja jima je dala hleb kruha in štiri klobase za potovanje. Kurirji, ki sta jih srečavala, so ju gledali postrani in godrnjali: »Pre-



Marij Pregelj: F. S. Finžgar: Pod svobodnim soncem (ilustracija), 1958

kletu, v partizane bi šla, ne pa uganjala kupčije.« »Molčite,« sta jim odgovarjala, »partizanska prekupčevalca sva.«

Blizu Vač sta dala vola v neki hlev in šla po vasi iskat kupca za vole. Prišli so kmetje in si jih ogledovali. Ves dan sta jih prodajala in pila slab mošt. Proti večeru jih je kupila mlada vdova. Povrhu je dala še prašiča za osem-deset kilogramov. Od veselja, da ju je poceni kupila, je Gregorjevega Janeza povabila v sobo na večerno vasovanje. Pepe se je zavlekel pa k neki ženi, katere mož je bil na ruski fronti.

»Ni prijetno biti vdova,« je rekla Janezu in ga objemala.

»Težko je biti partizanski prekupčevalec,« ji je zašepetal Janez.

»Kar domača bodiva,« je rekla vdova in ga peljala v spalnico.

»Tega kruha pa res manjka nam partizanom,« ji je še rekel.

»Lansko leto sem imela okrožnega moža, pa mi je še v postelji hvalil Stalina. Rekla sem mu, naj molči, saj se v postelji ne govori o politiki. Jezen je bil. Dejal je, da me ne more imeti, ker nisem za politiko. Tak okrajni, ki mi je zanesel uši v posteljo! Sedaj hodi tolažit tisto gostilničarko, ki ima starega moža in tri smrkilje, ki se 'lajdrajo' z mulovodci in terenci.«

Pepetu je pa tista žena konec vasi dejala: »Bog ve, kaj počne moj mož v Rusiji, če je še živ. Morda nocoj spi pri kakšni Rusinji. Mislim, da ni greh, če ustrežem partizanskemu človeku.«

»Kaj bo greh,« jo je tolažil Pepe. »Če se mož ne vrne, te bom pa jaz vzel in odpeljal na Notranjsko.«

»Noge si boš prej umil, preden greš v posteljo. Nesnažnega moškega ne maram. Prav toliko te je kot mojega moža. Menda se ne boš hvalil, da si vasoval pri meni. V nedeljo bom šla v Moravce k spovedi, pa se bo vse uredilo, kajne?«

»Dosti je, če greš k spovedi za božič. Ne bodi terciјalka. Bodi pametna žena.«

Ko je vdova, pri kateri je vasoval Gregorjev Janez, vstala, je pod vasjo opazila Nemce v strelski vrsti. Zbudila je spečega Janeza, da se je skril v svinjak, druga je Pepeta zaprla v veliko omaro na podstrešju. Nemci so preiskali pet hiš in pobrali kmetom slivovko in sod jabolčnika. Popoldne so odšli. Kmet, pri katerem so vzeli jabolčnik, ga je moral sam peljati v postojanko. Janez in Pepe pa sta zvečer gostilničarju prodala prašiča. Kupila sta pet tisoč cigaret in jih nosila s seboj. Na Savinjskem sta kupila nad Novo Štifo petnajst ovac in jih pet dni pasla po planini nad Suhovršnikom.

Tako ju je zalotila četa Šlandrove brigade. Komandir jima je hotel vzeti pet ovac. Za tri so se dogovorili, da jih prodasta. Slabo so jima plačali. Jezna sta bila, da je bilo kaj. Vendar sta se smejala, ko sta bila sama. Janez je rekel: »Dragi Pepe, ti nisi bil nikdar dovolj previden in koristen. Rečem pa ti, da je prijetno takole potovati v prekomando. Mislili so, da naju bodo rešeni in naju bodo spreobrnil tisti Štajerci. Zmotili so se, visoki tovariši. Greva, kupčujeva, vasujeva pri lepih vdovah in dekletih. Tega tisti višji tovariši ne bodo nikdar zvedeli. Kaj praviš, kaj bi kupila. Da bi le nekaj tisoč cigaret prinesla v štab. Zdravnik in kak načelnik se bosta kar otajala ob lepem darilu. Pustila naju bosta in naprej bova kupčevala.«

V vasi, kamor sta prišla, sta vprašala, kje bi dobila kakega debelega prašiča. Vaščani so ju nezaupljivo gledali. Oblečena sta bila v skoraj nove žametne obleke in pokrita z zelenimi klobuki. Dobila sta iskanega prašiča. Plačala sta likof in odgnala prašiča iz vasi. Prašič je cvilil, krulil ali navsezadnje se je le vdal v usodo. Srečavali so jih hiteči kurirji s pošto, straže in

obveščevalci. Vsak je hotel vedeti, kje sta dobila prašiča. »Sta ga kje sunila, ali kaj.«

»Midva sva poštena kupčevalca,« sta hladno odgovarjala. »Mirno in pošteno za našo slovensko pravično stvar. Nič vas naj ne briga, za koga midva kupčujemo. Partizana sva in konec.«

Peljala sta po cesti prašiča. Oba sta imela v roki leskovo šibico. »Bi šla rajši na kako stransko pot ali stezo,« je dejal Pepi Janezu. »Kar bojim se, da naju ne bi našla kakšna patrola.« »Beži no,« ga je zavračal Janez. »Petnajst nemških besed že znam. Pa, kar je važno, zelene klobuke imava in gamsovo perje za trakom. Nič se ne boj.«

Pepe le ni bil pomirjen. Kmalu se je pokazalo, da ima prav. Za ovinkom sta trčila ob nemško patrolo. Pepe jo je mislil ucvreti, ali Janez ni pustil. »Trgovca sva, in sicer prava svinjska trgovca. Ti molči, bom že jaz govoril.« Vodja patrole jima je pregledal legitimaciji. Izdajala sta se za trgovca iz Celja.

»Pazita, da vama ne poberejo prašiča banditi. Tam okrog Ločice se držijo,« je dejal nemški rdečelični stražmojster.

»Oh,« je odvrnil Janez, »banditi so kje na Pohorju. Na cesto se ne upajo.«

»Zakaj pa nosita gamsovo perje,« ju je vprašal stražmojster in pokazal z roko na klobuka.

»Lovca sva, lovca na gamse,« je drzno odvrnil Janez.

Šestčlanska nemška patrola je šla naprej in se še ozirala nazaj na čudna, drzna in neznana kupčevalca svinj.

Na občini sta se ustavila in prodajala prašiča. Prodala sta ga in kupila še tri tisoč cigaret. Krenila sta v gorsko naselje Čemšenik. V gostilni sta naročila kokoš in pet litrov vina, v mali trgovinici pa sta si kupila nove gojzarje. Predstavljala sta se kot trgovca goveda, konj in štajerskega vina. Okretna gostilničarka jima je verjela, ker sta vse plačala, kar sta pojedla in popila.

»Kdaj so bili štajerski partizani zadnjič tukaj,« je vprašal Janez.

Gostilničar in njegova žena sta se spogledala in si pomežiknila. »K nam pa res ne pridejo,« je rekla žena in zardela kot otrok, ki se zlaže.

»Eh, no,« je malomarno dejal Janez, »samo tako sem vprašal, ker se neki moji sorodniki potikajo po zasavskih gorah.«

Ko je Janez plačal, je rekel gostilničar: »Lepo je to, da se pošteno plača v gostilni. So ljudje, ki bi radi zastonj jedli in pili, pa še prenočevali zastonj. Gostilničarji v gorah bomo v teh težkih časih prišli na boben.« Čevljar, ki je delal nove škornje, je prisluškoval. Pepe se je obrnil k čevljarju in mu dejal porogljivo: »Te čevlje delate za gospoda župnika, da bo bolnike obiskoval po tem pogorju.«

»O, ne, to bodo škornji za nekega človeka, ki v trgu nekaj velja,« je osorno odgovoril.

»Tisti imenitni človek, kateremu delate škornje, ima najbrže kapo in pištolo za pasom. Pa dobro vam bo plačal. In podkvice ste dali na pete. Seveda, hribi so in človek res rabi podkvice na škornjih,« je dodal Janez in dregnil Pepeta, češ, ne bodi siten, saj veš, kje sva.

Pepe se je ozrl skozi okno. »Hvala bogu, naši gredo.« Po poti navzgor je prihajal bataljon. Skrila sta klobuke za srajce in izza škornjev potegnili partizanske kape in se pokrila z njimi. Gostilničarka je ostrmela, ko je videla, da sta partizana. Čevljar je odložil škornje, tlesknil z rokami in dejal: »Vedel sem, da sta naša. Škornje bo dobil neki imeniten višji partizan. Denar je imel in plačal je vnaprej.«

Komandant bataljona je stopil oblastno in samozavestno v sobo, kakor da bi bila hiša njegova. Ko je zagledal naša dva junaka, je vprašal: »Oj, vidva lenuha, potepuha, od kje sta vidva. Kaj delata tukaj?«

»Z Dolenjske sva in svojo pot imava,« je dejal Janez in se modro držal.

»Preklete, tam na Ločici v gostilni sta sinoči dva lumpa prodala svinjo in vse cigarete sta pokupila. Svinjarija je to, moj bataljon pa je že osem dni brez cigaret. Pa se vojskuj, če ni vsaj pet cigaret na moža na dan. Če bi ju dobil, bi ju obesil. Le kako se upajo priti iz Celja in trgovati v partizanskih krajih.«

Pepe mu je dal štiri cigarete. »Ker ste komandant,« je rekel. »Sam rajši manj kadim. Na Dolenjskem imajo partizani cigaret, kolikor hočejo.«

»Hrana se dobi, da, dobi se,« je važno govoril mladi bataljonski komandant, toda cigarete so kot zlato.«

V sobo so stopili še drugi bataljonski in četni funkcionarji. Janez je dal vsakemu po eno cigareto. Vsi so je bili veseli. Še prej sta v hlevu skrila nahrbtnika cigaret.

»Lepo sta oblečena. Obleki imata iz lodna,« ju je od strani ošvrknil bataljonski komisar.

»Dober borec ne sme biti oblečen v cape,« ga je zavračal Janez in si prižgal kuba cigaro. »Moja teta ima trafiko in ve kaj in kako je treba pomagati našim partizanom.«

»Blagor ti za tako žlahto,« je dejal načelnik bataljonskega štaba in kadil po petih dneh dišečo kuba cigaro.

Čevljar je dodeloval lepe in trdne škornje. »Salamensko,« se je obregnil vanj bataljonski obveščevalec: »Stavim, da bodo ti škornji za tistega divizijskega.«

»Kje je cona?« je važno vprašal Janez obveščevalca. Ta ga je bistro pogledal in dejal: »Ne vem, najbrž bo nekje na Savinjskem.« Opazil je, da nimata rumenih trakcev. Bataljonski obveščevalec je namreč imel veliko spoštovanje pred čini, trakci in položaji.

Čez eno uro in pol so vsi v bataljonu jedli ječmenove žgance, polite s prežganko. Prišli so terenci, starejši in mlajši. Govorili so le o tem, da sta dva nesramna trgovca iz Celja pokupila vse cigarete in cigare na Ločici, kjer sta dobro prodala stopetdeset kilografskega prašiča, ki so ga odkupili terenci tri ure potem, ko sta lopovska trgovca že odšla v Celje.

»Po vojski ju bomo razlastili, če le zvemo za njuni imeni. Narod se vojskuje, trgovci pa kupčujejo,« je važno dejal komisar in ugasnil čik ter ga dal v notranji žep. Osorno je pogledal Pepeta in Janeza in jima rekel: »Oni na Dolenjskem sploh ne vedo, kako težko je vojskovanje z Nemci. Kaj Italijani! To še gre!«

Čevljar je dodelal škornje, jih dvignil v zrak in rekel: »To bo vesel oni višji partizanski oficir!«

Janez in Pepe sta kupila za deset mark tri mačke in jih nesla s seboj. Vsi so čudno gledali za njima. »Tako bi rekel,« je dejal bistri obveščevalec, »zdita se mi prefrigana. Vse, kar pride tam iz Dolenjske, je tako čudno. Rečem vam, da smo pravi vojščaki le mi, Štajerci.«

Pod večer sta odšla proti Polzeli. »Še malo in ti vragi bi naju zasledili, da sva midva tista, ki sta v Ločici pokupila cigarete in cigare.« Ustavila sta se na Sent Andražu pri znanem sadjarju, rdečeličnem možu. Pokazal jima je sadjarske diplome in postregel z moštom in klobasami. Kupila sta tristo

litrov mošta, da ga bosta prodala naprej. Trije kurirji so bili zraven, ko sta kupovala. »Da ga ne bi žrli Nemci,« so dejali kurirji in se spogledovali.

»Mošt bodo pili naši ljudje,« je važno dejal Janez in udaril s partizansko kapo triglavko po mizi.

»Kakšne kape pa imata vidva. Čudne kape so to?«

»To so kape, ki se prilegajo. Take smo nosili na Kranjskem dvainštiridesetega. Kaj se boš usajal? Na Kranjskem bi bil in bi bil vse to doživel, kot sva midva, ki prihajava iz onega korpusa. Kaj vas ni sram, da nosite one nemške kape. Slovenci moramo nositi le triglavke, da se spozna, da smo slovenski partizani, da veste, vi kurirji. Vi ste vi, midva sva pa midva.« Goričarjev oče so se nasmejali in pokimali Janezu in Pepetu. Dobro jim je delo, da sta lepo v markah plačala tristo litrov mošta. Domača hčerka, čedna in mlada, je vedoželjno poslušala ves pogovor.

»Brigade pa dolgo ni bilo pri nas,« je dejal stari in se zazrl v Janeza in Pepeta.

»Tudi to se bo zgodilo. Seveda, brigada ne bo povedala teden dni prej, da pride. Glavno je, da se pol ure prej najavi, in to po obveščevalcih in patrolah.«

Stari je še prinesel mošta. Pili so ga vsi vprek. Popoldne je stari z volom peljal tristo litrov mošta proti Polzeli. Spotoma sta ga prodala brigadnemu intendantu. Marke je imel in plačal je vse v redu. Oče so peljali z volom sod vina. Janez in Pepe sta se norčevala iz kurirjev in očanca, ki je tako lepo prodal dober mošt. Stari je žvižgal in priganjal vola. Po cesti sta se pokrila v zelene klobuke. »Štajerska je hudič,« je menil Janez. Pepe mu je pritrdil. »Če se bo dalo, se bom poročil na Šent Andražu, da veš,« je trmasto nadaljeval Janez, ki je pazljivo opazoval starega.

Na ovinku ceste, ki drži k Polzeli, ju je ustavila partizanska patrola. V hipu sta imela na glavi triglavke.

»Mošt bo naš,« je vpil brigadni intendant. Bil je velik, močan, rejen. »Plačali boste,« mu je odvrnil Janez in pokazal pištolo.

»Prekleti zabušanti dolenjski! Delate se važne. Nič vam ni verjeti.«

»Pusti to. Nisem ti dolžan odgovarjati, za koga sva kupila mošt. Midva imava svoje delo, ti pa svoje. Pustite naju.« Janez je govoril osorno in prepričevalno, kot da bi bil divizijski človek. Pustili so ju in vozili so mošt naprej.

Iz gozda je v spremstvu prišel divizijski komisar. »Oj, vidva, ustavita se,« je zaklical za njima. Pokazala sta legitimaciji in se zazrla v njegov obraz. »Vidva sta tička, to se vidi. Kako to, da že štiri tedne potujeta iz Dolenjske do Polzele. Povejta!«

»Zasede, boji, premiki in za korpus delava.«

»In mošt?«

»To, tovariš, je najina stvar. Ker sva stara partizana, veva, za koga sva ga kupila za svoj denar in ne za divizijski denar.« Tudi divizijskega sta pre-tentala. Čez pol ure sta mošt prodala rajonskim terencem. Plačali so ga. Imeli so marke, dolarje in turške lire. Nekateri so imeli celo angleške funte. »Vrag in denar. Važno je, da je človek sit in spočit,« sta govorila. Terenci so kar dobro plačali.

Nato sta se ustavila pri Suhovršniku v Savinjskih gorah. Videla sta številno družino. Gibčna žena Suhovršnica jima je skuhalo ajdovih žgancev. Jedla sta in ji plačala z markami. Suhovršnica se je branila. »Za naše dam kar tako,

da veste. Oni Marok je priljuden človek, da vesta. Čudni kapi imata. Kar na tri roglje, da.«

Z gospodarjem sta se pogovorila in kupila deset ovac. Pošteno sta plačala in se napila mošta. Pod noč je prišel k Suhovršnikovim neki višji štab. Janez se je takoj znašel in dejal: »V cono sva poslana in te ovce, ki sva jih kupila, bova darovala coni. Oni coni, štajerski.« Čudno so ju gledali, obveščevalci in kurirji, načelniki in referenti, pisarniške ženske in komoraši, višji in nižji oficirji, kar jih je bilo. Janez je vedel, koliko je ura. Dregnil je Pepeta. Dvignila sta se in šla. Odgnala sta deset ovac, ki sta jih kupila še prav poceni. Ustavila sta se pri Gornjem Špehu. Pila sta mleko in jedla ržen kruh. Micka ju je postregla, da je bilo kaj. Lagala sta, da sta iz višjega štaba. Suhovršnik je molčal in kadil. Dež je padal vso noč.

Preden sta vstala, so prišli neki kurirji. Nesli so pošto daleč čez Savo na Dolenjsko. Ko sta se bližala Lučam, sta se izognila neki četi, ki je lezla proti Gornjemu Špehu, ki tiči kakor mala graščinica pod Rogatcem v višini 1579 m. Zvečer sta prekoračila cesto Luče—Ljubno. Nad cesto sta kupila stokilogramskega prašiča. Celo uro sta barantala s skupim kmetom. »To bova poklonila štabu. Važnim ljudem bova dala vsakemu po sto do dvesto cigaret in ni hudič, da naju ne bi poslali nazaj v Kranjsko deželo,« je posmehljivo rekel Janez.

Sončen dan je bil. Savinjske gore so bile kakor umite. Na križišču sta srečala kurirja. Z višine nad Lučami jima je razkazal in z imenom povedal, kako se imenujejo posamezne gore.

»Zakaj se ona gora imenuje Rogatec,« je vprašal Pepe. »So se morda kozorogi njega dni pasli tam gori?«

»Ne vem, morda se imenuje po kakem kmetu.« Kurir se jima je posmehoval, ko sta za nogo privezanega prašiča gnala po strmi stezi in še kar pogosto počivala. Pepe je ob počitku krmil prašiča s koruzo. Imel jo je polne žepe. »Ej no, v štabu bodo veseli prašiča. Tam gori pri Tratniku otepajo krompir, zelje in močnik. Še pohvaljena bosta,« jima je veselo govoril zgovorni savinjski kurir. Še bolj je bil vesel, ko mu je Janez dal osem cigaret. »Tudi štabni ljudje jih bodo nekaj dobili,« je važno spregovoril Pepe, pogledal Janeza in mu pomežiknil. »Še počivajva, ker se me revmatizem prijemlje.« »Mene pa ledvice dajejo. Desetkrat sem že bil pri zdravniku.«

»Čudni so, da vaju pošiljajo sem,« je sočutno rekel kurir.

»Ej, tam na Dolenjskem so silno strogi,« je posmehljivo dejal Janez in gladil krulečega, lepega, rejenega prašička, ki je počasi lezel v hrib po ovin-kasti stezi. Na nekem klancu so se ustavili. Savinjski kmet je pod strmo potjo prevrnil voz drv. Pomagali so mu jih naložiti in voz postaviti iz jarka na pot. Stari kmet je čiknil in veselo dejal: »Vi trije ste prvi partizani, ki sem jih videl delati. Drugi poleg vojskovanja poznajo le veselice in počivanje.«

»Seveda, vi, oče, spite vsako noč doma, mi,« je važno poudaril, »mi se pa vojskujemo za slovenski narod. Taka je reč. Vojskovanja ne vidite, samo počitek.«

»Ej, ti partizanček, ti,« je mračno odvrnil starikavi kmet, rjavega obraza. »Zdi se mi, da imate lepo številce lenuhov tam po gorah. Tudi moji trije se potepajo tam po dolenjski deželi. Jaz, Gašper, moram pa sam kositi, grabiti seno, domov vlačiti govedo, krmiti, orati in opravljati še vsa druga dela. No, eden je v nemški vojski. Potepa se tam po Rusiji, če ga ni že vrag vzел. Dve hčeri, stara in jaz se ubijamo na gruntu. Recite svojemu višjemu, da bi dal za pet dni deset partizanov-koscev. Dobili bodo šunke, ajdovih žgancev, žganja in mošta. To recite, če ste pravi partizani.«

Kmet je zadovoljen pognal voliče po slabi poti navzdol. Smejali so se kmetu in njegovim pridigam ter godrnjanju. Pod večer se je pooblačilo. Pripravljalo se je k nevihti. Janez in Pepe sta prišla v štab. Vsi so bili zbrani na vrtu in poslušali načelnika štaba, ki je govoril o borbenih uspehih v Bosni in na Hrvaškem. Zasvetile so se vsem stotim borcem in štabovcem, kulturnikom in obveščevalcem, intendantom in štabnim kurirjem oči ob pogledu na dva neznana partizana, še bolj pa na krulečega prašiča. Marsikdo je mlasknil z jezikom in si mislil: »Ha, ha, jutri bo pečenka.« Oddala sta prašiča z željo, da ga poje štab, ki najbolj trpi v teh gorah, ker sta ga kupila za zadnje marke. Članom štaba sta dala vsakemu po zavojček tobaka, drugim pa po pet cigaret. Vsi so bili veseli, višji in nižji, delavni in leni, resni in šaljivci. Zdravnik Žiga ju je pohvalil in s slastjo kadil cigarete. Načelnik pa je rekel, da so partizani na Dolenjskem bolj vzgojeni za kolektiv kakor štajerski. »Ej,« je rekel Pepe, »oni komisarji na Dolenjskem so nas naučili, da je kaj.«

Pred nočjo se je ulila huda ploha s treskanjem. Vse je šlo v sobe, skednje in hleve. Janez in Pepe sta na senu šepetala med seboj. »Ti, Pepe, kaj praviš, bi dala zdravniku cigarete? Jaz bi jih dal tristo, ti pa dvesto. Ni vrag, da naju ne bi spoznal za bolna, jaz na ledvicah, ti pa revmatizem. Boš videl, da nama bo verjel in pustil nazaj.«

Drugo jutro sta v štabu prosila, da bi ju pregledal partizanski zdravnik. In res se je tako zgodilo. Sivolasi šaljivi zdravnik je prebral poročilo o Gregorjevem Janezu in Malnarjevemu Pepetu. Pregledal ju je. Med pregledom je dal Pepe zdravniku v žep pet zavojev boljših cigaret, Janez pa štiri zavojčke. Zdravnik si je zopet prižgal cigareto. »Za čem sta prej bolehalo?«

»Ledvice, revma in omedlevica,« je hitro odvrnil Janez.

»Glavobol, krči na nogah in zobobol,« je dodal Pepe.

»Desetkrat bi omedlel, preden bi prišel na to goro.« Pri tem je Janez pokazal na strme gore.

»Popoldne bosta zvedela, kako je,« jima je povedal zdravnik in odšel v saniteto.

»Cigarete bodo naredile svoje,« je vzdihnil Janez.

Medtem je zdravnik v štabu dopovedoval, da sta Janez in Pepe zato tako dolgo hodila iz Dolenjske, ker sta zaradi bolezni počivala po kurirskih stanicah. »Bolehna sta. Vrag pocitraj one na Dolenjskem, da nam pošiljajo bolnike.«

»Pa še po kazni,« je bleknil načelnik.

Zdravnik je vrgel na mizo zavojček tobaka. Hlastno so planili nanje in kadili. Sklenili so, da ju pošljejo nazaj na Dolenjsko.

Vstopil je kurir in dejal, da bi Pepe rad nekaj dal štabu.

»Vstopi naj.«

Skrušeno je Pepe vstopil, obstal pri vratih in rekel:

»Moj stric je trafikant in mi je dal s seboj nekaj zavojčkov cigaret. Sam ne kadim in sem si mislil, da bi jih dal najbolj zaslužnim tovarišem.« Segel je v žep in dal vsakemu članu štaba po tri zavojčke. To so gledali vsi po vrsti. Ko je odšel, je dejal načelnik: »Dober partizan. Taki bi morali biti naši intendant!«

Medtem sta Janez in Pepe poiskala domače kurirje. Izročila sta jim pisma in vsakemu deset cigaret. Sedeli so za velikim skednjem in obujali spomine na lepa, vesela, srečna in nesrečna tihotapska leta. Zasvetile so se oči vsem šestim kurirjem ob pogledu na cigarete. »Ej, mi skupaj držimo. Pozna se, da smo njega dni preganjali konje čez mejo. To je bilo tovarštvo! Skupaj

smo gonili konje, skupaj ljubili, pili in kadili,« je otožno dejal Ludvik in slastno vlekkel dišečo cigareto. Janez in Pepe sta modro molčala o svojih kupčijah po Koroškem in Tuhinjskem, Savinjskem in Koroškem. Vedela sta zakaj. »Ej, v teh hribih piskamo. Slaba hrana, cigaret tri do pet na teden. Straže, patrole in večni premiki,« je otožno nadaljeval jecljajoči Mezinov France, ki je gonil v štabni saniteti mulo Hedo. Ostali so prikimali.

»Morda vaju bodo dali v jurišni bataljon,« je dodal Ludvik in si zopet prižgal novo cigareto.

Popoldne ju je poklical načelnik štaba. Poleg njega je stal zdravnik. »Ker sta bolehnata, bosta šla nazaj na dolensko oziroma ribniško okrožje. Po možnosti pa pošljita po kurirju Silvu še kaj cigaret za naš štab.«

Zdravnik jima je povedal, da zaradi bolezni, ki jo imata, ne smeta kaditi in ne piti žganja. Priporočil jima je »knajpanje«.

Proti večeru sta se vračala iz Štajerske, srečna in vesela zaradi modrega sklepa čudovitega zdravnika. Po poti sta zopet kupčevala s konji, voli, prašiči, tobakom in čebelami, fižolom in grahamom.

Na okrožje sta prišla čez mesec dni. Založila sta ga s parom rejenih volov, cigaretami in fižolom. Od takrat so jima radi pogledali skozi prste.



Marij Pregelj: Omizje, 1963, litografija

Spomini Jožeta Dolgana na pokojno hčerko Mileno

V življenju Milene Dolgan je bilo dvoje močnih elementov: hrepenenje po umetnosti in vnetost za boj človekovih pravic. To dvoje bi jo spremljalo ves čas njenega umetniškega ustvarjanja, če je ne bi bila zadela nesreča. Ali tudi ta usoda je bila v najtesnejši zvezi z njenima idealoma: umrla je na poti partizanskega boja v službi umetnosti.

Prirojeno ji je bilo nekaj dobrega in tudi okoliščine, v katerih je preživljala svoja otroška in dekliška leta, so dajale vsebino njeni celotni duševnosti.

Rodila se je 28. avgusta 1917, torej v razmerah prve svetovne vojne, v Studenem pri Postojni v učiteljski družini; oče in mati, oba sta bila učitelja. To pa tudi pomeni, v kakšnem okolju si je oblikovala značaj in si nabirala ideje za bodočnost. V letu njenega rojstva je vse, kar je bilo količkaj narodno zavednega, pričakovalo konec prve svetovne vojne, s tem v zvezi poraz Avstrije in nemške gospodovalnosti ter osvoboditev naroda v združenju s Srbi in Hrvati, v skupni državi Jugoslaviji, ki se bo po zmagi ustanovila. Narod pa je bil potem razočaran. Kraji okrog Postojne, ki so si tako želeli svoje države, so pripadli Italiji in tuja vlada je vzela ljudem še tisto malo svobode in veljave, ki so jo imeli pod Avstrijo. Studeno je ostalo pod Italijo, in sicer prav ob jugoslovanski meji. Meja je že sama opozarjala, da je tam čez domovina, tu pa da je sovražnik, ki si ga ljudje niso želeli in ki bi se ga bili radi čimprej iznebili.

Studeno pa je bilo po svoji legi in naravi tudi že samo na sebi zanimivo:

okrog sami hribi, senožeti in gozdovi, po eni strani si prišel v Razdrto, po drugi pa mimogrede v Planino, od zahoda te je vedno gledal Nanos; na severu se je nad vasjo vzdigoval Sv. Lovrenc z grobo zidano cerkvico na vrhu, na jugu pa so se razprostirali temni bukovi gozdovi, skozi katere si prišel po negotovih in navzkrižnih stezah in kolovozih v Postojno. Spomladi je Milena po gozdovih nabirala teloh, zvončke, trobentice, vetrnice in jetrnike, poleti maline, jeseni gobe. Dolgočasno ji ni bilo nikoli. Poklatila se je rada po vasi, igrala se je z vaškimi punčkami; če je bila sama, si je pred hišo nagrabila peska in kamena, nato pa je zgradila vasi, delala hribčke in pota, okrog pa je polagala špičke, češ da so to kravice, ki se pasejo. Pri takem delu je bila zamišljena in zamaknjena, zlepa se tega ni naveličala in nikogar ni pogrešala. Sicer so pa taki kraji otroku še najbolj v srečo, ker mu nudijo po eni strani vso prostost, po drugi strani pa ni nikjer v nevarnosti za kaj moralno slabega.

Ko je bilo Mileni šest let, so se starši preselili v Trnovo pri Ilirski Bistrici. Tu je bilo vse drugače: pokrajina je bila na široko odprta; ob veliki cesti iz Trsta na Reko so stale lepe trške hiše, trgovine z izložbami, posojilnica, samostan; ljudje, moški in ženske, so bili že na pol meščanski. Kmetje in kmetice iz okoliških vasi so prihajali v trgovine in po drugih opravkih. S narodo samo ni bilo stikov, pač pa s trškim življenjem. Bila je železniška postaja, kamor si hotel, da si videl, kdo se bo odpeljal, kdo

pripeljal in kdo mimo peljal. V trgu so bili zdravniki, advokatje, italijanski vojaki, karabinjerji, financarji, nameščenci, med slovenskimi družinami so bile tudi italijanske. Ne malega pomena je bil tudi kino, kamor je Mileno še posebno mikalo; po filmih je posnela baletne in druge gibe, da je potem doma svoje ljudi zabavala. Vse ji je bilo naklonjeno: sestre, učiteljice v samostanski dekliški šoli, male sošolke, v trgovinah je dobivala bonbone. Milena je bila zadovoljna z vsem. Tudi na odru se je z deklamiranjem in igranjem lepo izkazala. Ali tujo, vsiljivo navlako je tudi ona občutila kot vsi drugi. Doma so bile preiskave, očeta so zaradi tajnega narodnega, organizacijskega in pa izobraževalnega delovanja premestili v Benečijo in ga odtrgali od družine. Vse to se je nabiralo v Mileni. V obmorski koloniji je potem še sama okusila neprijaznost in nevljudnost tujih vzgojiteljic.

V novembru 1926 so starši dobili službo v Jugoslaviji; poslali so jih na Bloke, ki so bile blizu meje. Milena je prinesla iz Trnovega in Bistrice marsikaj takega, kar ni bilo na Blokah, v tistih hribovskih vaseh. Posebno si je v Bistrici nabrala podob in dejanj iz filmov. V zimskih popoldnevih je po hišah zabavala ljudi s plesi v pisanih šalih, z eksotičnimi kretnjami in mimi-kami. S svojim vedenjem se je priljubila kmečkim punčkam, sošolkam pa tudi odraslim dekletom in ženam. Pri igranju na šolskem odru je ljudi spravljala v dobro voljo s posrečenim posne-manjem otroških tipov. Tudi pojoče narečje tistih krajev je znala oponašati. Sploh je kazala talent za igralko. Ob nedeljah, posebno poleti, je rada obiskovala družine v drugih vaseh. Oči so se ji svetile, ko je hodila med zelenimi hribi, kjer se je pasla živina med zelenim grmovjem. Nikoli ji ni bilo dolgočasno, pusto in prazno, ker je ljubila vse, kar je bilo okrog nje.

Kaj pa njeni talenti za učenje? Bilo ji je vse v napoto, kar je zahtevalo

abstraktno pojmovanje in razmišljanje; posebno računstvo ni pri njej našlo pravega razumevanja. Toliko več moči in bistrosti pa je bilo v njeni intuiciji.

V letu 1928 so se starši preselili v Planino pri Rakeku, torej zopet ob mejo. Milena je po enem letu stopila na gimnazijo. Da ne bi bilo treba trem otrokom, ki so obiskovali srednjo šolo, stanovati po samostanih ali pa pri zasebnih družinah ali gospodinjah in da bi se dobro počutili, so starši zgradili v Ljubljani svoj dom in v njem uredili lastno gospodinjstvo. Na gimnaziji ni imela Milena posebne sreče; posebno matematika ji je delala težave. Bila je sicer še vedno vedra, šaljiva in dobre volje, vendar so ji pripetljaji v šoli večkrat to voljo zagrenili. Kazala pa je že tedaj veliko veselje in spretno roko za risanje, barvanje in modeliranje v plastelini, še posebno ornamentiko. Njeni zvezki so bili na videz vsi poččkani, če si pa natančneje pogledal, so bile to že prave risbe, v katerih si odkril prirojeno spretnost, smisel, iznajdljivost, originalnost ter elementarnost in načrtnost. V njeni beležnici je bilo že takrat vse polno sentenc o umetnosti; kjerkoli jih je brala, si jih je takoj prepisala. Zaradi tega svojega nagnjenja se je po dovršeni nižji gimnaziji, to je leta 1934, vpisala na kiparski oddelek Srednje tehnične šole.

Na kiparski šoli se je Milenino razpoloženje popolnoma spremenilo. Postala je vsa druga. Našla je sama sebe. V njeni naravi je živelo nekaj, kar se je moralo izživljati; le tedaj je lahko postala zadovoljna z življenjem in sama s seboj. V štirih letih gimnazije si je pridobila dovolj osnovne splošne izobrazbe, zdaj se je bilo treba posvetiti notranjim življenjskim nagnjenjem.

Že pred vpisom je imela namen, da bi se izučila kake umetne obrti. Že v prvih mesecih šole pa se je dalo do-gnati, da je v nji nekaj več kot obrtnik. Veselje do dela ter tehničnega in umetnostnega izpopolnjevanja so ji še po-

sebeno vzbujali profesorji France Kralj, Tine Kos in Anton Sever. Kralj je učil rezbarstvo, Sever modeliranje. Prav posebno spoštovanje je gojila do Franceta Kralja; hvaležna mu je vedno bila kot učitelju in človeku in vselej jo je zadelo, če se mu je pripetilo kaj neprijetnega. Učenje in delo, ki je ustrezalo njeni naravi, veselju in zanimanju, ter humano in dobrohotno razmerje med učitelji in učenci, je Mileno sprostilo, šole ni več čutila, nevšečnih dogodkov ni bilo nikoli. V drugem letu je na univerzi poslušala predavanja Izidorja Cankarja iz umetnostne zgodovine.

Kiparski oddelek je imel tri letnike. Ker je bilo delo v kamnu za žensko v tretjem letniku pretežno, je po dveh letih odšla v Beograd in se tam vpisala v štiriletno Umetnostno šolo, kjer je nalletela na dobrega učitelja Pallavicinija. To šolo pa je obiskovala samo eno leto, ker so leta 1937 tudi v Beogradu ustanovili Umetnostno akademijo, kamor je bila Milena takoj prvo leto sprejeta.

Na akademiji je bila posebno zadovoljna z rektorjem Tomom Rosandićem, znamenitim srbskim kiparjem; le-ta je bil za Milenino umetnost in njeno življenje velikega pomena kot učitelj in človek; vedno je o njem govorila s hvaležnostjo in globokim spoštovanjem. Na akademiji je napravila več kipov v naravni velikosti po živih modelih. Od teh je bila pač najboljša zapuščenost. Vse to so že prvi dan vojne uničile sovražne bombe.

Veliko zanimanje je imela Milena za umetnostno zgodovino. Že v Ljubljani je hodila poslušat na univerzo predavanja Izidorja Cankarja, na akademiji pa je bila zgodovina umetnosti tako in tako obvezen predmet. Da bi neposredno spoznala italijansko renesanso, je leta 1938 v počitnicah prepotovala skoro celo Italijo. V Benetkah, Milanu, Florenci, Rimu, Sirakuzi, Neaplju in drugod, ji je bil glavni namen, da si je ogledala galerije, katedrale in druge stavbe, kipe in zgodovinske spomenike umetniške vredno-

sti. Na potovanju se je hotela poglobiti v dela velikih mojstrov in si čimbolj razširiti obzorje po svetu umetnosti. Da ne bi videla samo tisto, kar bi ji po naključju prišlo pred oči, in da ne bi tavela v negotovosti, je že vnaprej proučila pot in si napravila točen načrt za tisto, kar je hotela videti.

Kupovala si je biografije znamenitih slikarjev in kiparjev, rada je brala biografske romane velikih umetnikov. Ljubila je gledališče, glasbo, književnost, balet. Temeljito je proučevala probleme odnosov med družbo in umetnostjo in taka dela, kot je Družba in umetnost Grigorija Plehanova. Opazovala je življenje in si pri tem pomagala s študijem psihologije, poznala je Freuda in Adlerja.

Doba pred okupacijo je Mileno zelo prevzela. Že v Italiji je spoznala krute in grobe krivice proti narodu in proti ljudem, ki so si z rokami kruh služili. V Ljubljani in Beogradu ji je bilo v zadoščenje in zadovoljstvo, da se je z ljubeznijo gojil jezik naroda, kar v Italiji ni smelo biti, vendar je kmalu občutila, da tudi v Jugoslaviji ni vse v redu, očitvidno ji je bilo, kako se nad nečim socialno krivičnim in zastarelim dviga nekaj novega, mladega, naprednega in pravičnega, obenem pa bojevitega, kar hoče staro odpraviti in ga nadomestiti z boljšim, bolj človečanskim. Zavednejši so našli rešitev v komunistični ideologiji, drugi so se pa še vedno oklepali jugoslovanskega nacionalizma in domačega klerikalizma. Skoro vse, kar je bilo količkaj narodno poštenega, pa je vsaj slutilo, da nam preti nevarnost od fašizma, od Italije in Nemčije. In spet so bili med nami taki, ki so upali na pomoč od zahoda, in taki, ki so bili gotovi popolne sovjetske zmage.

Tudi med mladino je bilo dvoje mnenj: eno komunistično in eno nacionalistično oziroma klerikalno. Za kaj se je odločila Milena? Po naravi je bila zelo dobra in je imela neko posebno nagnjenje do vseh tistih, ki so bili revni

ali so imeli v življenju kako drugo nesrečo; ni mogla gledati krivice, pa če se je godila posamezni osebi, narodu, razredu ali kaki drugi skupini ljudi. Razen tega je bilo tudi ozračje družine, v kateri je rasla, tako, da ji je dajalo po mišljenju in hotenju tisto duševno hrano, ki je ustrezala njenim duševnim potrebam. Milena je že kot otrok začela živeti v komunizmu, saj ji je ta beseda pomenila nekaj lepega, dobrega, človečanskega, obenem pa boj proti grdobiji sveta. Njega pomen je že zgodaj slutila, občutila, teoretično pa ga že ni poznala, pri nji je vse izhajalo iz neke razumne srčnosti in intuicije. S socialnim pojmovanjem v zvezi je iskala motive v težaskih delavcih, zgaranih ženah, v kmečkih otrocih in dekletih. Njen vzor je bila Käthe Kolwitz. Tiste čase so bili motivi iz proletarskega življenja le prevečkrat samo moda... Mileni pa tega ni bilo treba, ker je bilo v nji dovolj ljubezni do ljudi in prirode.

V Beogradu je ostala do usodnega 27. marca 1941. Še o pravem času je dovršila štiri letnike akademije. Namepravala se je izpopolniti še v nadaljnjih dveh specialnih letnikih, toda to se ji zaradi splošne zmešnjave med okupacijo ni posrečilo.

Sovražni napad na jugoslovanske narode je sprejela kot hud udarec za domovino, zase in družino, vendar je vse to imela kot nekaj začasnega, kar bo prej ali slej minilo, potem pa bo prišla doba polna najlepšega življenja, saj bo vendar Sovjetska zveza vse prav uredila. Sicer pa ni držala križem rok; vedno je kaj delala. V tej dvorani palače Bata, v sedanji Nama, nasproti pošte, je »Slovenski lik« 14. maja 1941 priredil razstavo 65 slik in plastik. Razstavili so France Kralj, Lojze Perko, Vladimir Jakič, Ivan Strekelj in Milena. Na razstavi je Milena imela lastni portret, Torze, Žanjici, Sestrici in nekaj druge male plastike. Kipcem se je poznalo še začetništvo, pot sama je bila še nezgrajena, vendar je že s temi deli pokazala

talent in ustvarjalno silo, razločno je bilo že tedaj opaziti njene značilne poteze.

Pozneje je zmodelirala malega Miška, doprnski kip dečka ter doprnski nagrobni spomenik Janka Arnška, ki je bil jeseni 1942 ustreljen kot talec.

Med okupacijo se je preživljala z izrezlavljanjem ornamentov na lesenih škatlicah in drugih predmetih za neko podjetje narodnih izdelkov. Takoj, že v začetku julija 1941, je tudi že delovala kot aktivistka Osvobodilne fronte. Raznašala je Poročevalca, zbirala je denar, hrano, obuvalo in obleko za partizane, bila je v pomoč kvartnemu sekretarju za Poljane pri tehniki in intendanci. V juniju 1942 ji je bila poverjena obveščevalna služba za Poljane, magistrat in finančno direkcijo. V septembru 1943 so jo priredili agitpropu na Poljane. Bila pa je izdana in 12. junija 1944 so že prišli ponjo belci-detektivi, vendar je niso našli doma, ker je bila pravočasno obveščena, da jo ima policija na seznamu; skrila se je že dva dni poprej v neki drugi hiši, nato se je pa s prehodnim dovoljenjem neke druge Milene odpeljala k stricu v Košano pri Pivki. Zasledovanje je bilo v zvezi z njeno obveščevalno službo. Če se ne bi bila umaknila, bi jo bila zadela ista usoda kot njeno sodelavko profesorico Vido Janežičevo, ki so jo v zaporu na nečloveški način do smrti mučili.

V Košani je prevzela naloge prosvetne referentke za okraj Pivka. Bila bi pa kmalu zajeta in odpeljana v nemško taborišče. Nekega jutra so namreč prišli v vas belci in Nemci. Hodili so po hišah, pobrali so vse ljudi razen otrok, starčkov in bolnikov, odpeljali so jih in postavili na prostor pred gostilno. Prvo so zgrabili Mileno, ki je pravkar šla dol po vasi, mesto so ji odkazali prav pred hišnimi vrati. Ko je bila gruča fantov, mož in žena pred njo že dovolj gosta, se je Milena zmuznila skozi hišna vrata v vežo, od tu pa po stopnicah v vinsko klet, kjer se je skrila za sodi. Ljudi so

odgnali na železniško postajo. Tu se je pa zgodilo nekaj nepričakovanega. V zraku so zabobneli angleški avioni, prileteli so nad postajo in začeli metati bombe. Zajeti vaščani, belci in Nemci, vsi so se razbežali in iskali kritje med skalami po kraškem svetu. Ljudje so izrabili to zmešnjavo in stekli po kamnitem klancu domov v vas. Tako so se vaščani rešili nemške internacije. Toda brez nesreče ni bilo: štirje domačini so obležali mrtvi.

V septembru so jo poklicali v partizane v Belo krajino, kjer so ji odkazali delo v grafičnem oddelku Centralne tehnike KPS v Črmošnjicah. Tu so že bili Alenka Gerlovičeva, Vito Globočnik, Ive Šubic, Lavrič in drugi, vodja pa jim je bil pokojni Niko Pirnat. Ves ta naraščaj pa je seveda imel vsakdanje zveze s takimi že dozorelimi umetniškimi osebnostmi, kot so bili Božidar Jakac, Dore Klemenčič in brata Vidmarja.

V tehniki je Milena zmodelirala Pionirčka, Partizana Mongolca, Partizanko in podobno, pomagala pa je tudi Lavriču pri izdelovanju lutk za »Jurčka«. Njena dela so bila na ogled na razstavah partizanskih likovnih umetnikov jeseni 1944 in spomladi 1945 v Črmošnjicah. Kot si je Milena pri partizanih utrdila svojo osebnost, tako si je izpolnila izrazitost v svojem kiparskem upodabljanju.

Takoj po osvoboditvi so se člani tehnike pripeljali v Ljubljano. Tukaj so se še vedno skupaj držali; delali so načrte, skupaj so hodili in se skupaj vozili. Neka večera, bilo je 10. junija, jih je avto peljal proti Viču. Nasproti je vozil tovorni avto z močno lučjo. Šofer se mu je ognil na desno, tu pa je zadel v tramvaj, ki je pravkar vozil proti mestu; šofer namreč ni videl tramvaja, ker ga je slepila luč nasproti vozečega tovornega avta. Milena je sedela spredaj na desni, kjer je bil udarec najhujši. Izdihnila je v sanatoriju Emona. Tako je ugasnilo to življenje, polno dobrote in hrepenenja po lepem, ki se je hotelo

izpopolnjevati in narodu marsikaj pomembnega ustvariti.

V juliju 1945 so razstavljali v Jakopičevem paviljonu umetniki-partizani. Še tisto leto v decembru pa je Društvo slovenskih upodablajočih umetnikov prav tam priredilo posmrtno razstavo v narodnoosvobodilni vojni padlih likovnih umetnikov Hinka Smrekarja, Franja Goloba, Lojza Sušmelja, Janeza Weiss-Belača in Milene Dolganove. Tu se je v Milenini plastiki opazila še njena mladost, toda očitne so bile osnove, ki bi tudi v bodočnosti in dozorelosti ostale odlika njene umetnosti, to so smisel za bistvenost in značilnost, realizem v zvezi s psihološko poglobitvijo in duhovno vsebino, vedrost, razločnost in razumljivost njenih stvaritev, čut za plastičnost, tehnična in srčna spretnost ter posrečen odnos do materiala. Kazala je talent za oblikovanje v lesu in terakoti. Ena glavnih njenih potez je originalnost, povsod opaziš Mileno.

Kaj je bila Mileni umetnost? O tem je imela že ustaljeno mnenje. Pridobila si ga je s pridnostjo in delom. Umetnost naj po njenih mislih izpopolnjuje narodno, socialno in občečloveško življenje. Toda tudi druge panoge, na primer zdravilstvo, kmetijstvo, tehnika, gradbeništvo, niso same sebi namen, pač pa hočejo vsaka po svoje pomagati do udobnejšega življenja. Kljub temu ima vsaka panoga zase nekaj posebnega in mu ne smejo biti druge panoge v oviro. Tako je tudi končni namen umetnosti red nekaj občečloveškega. Toda umetnost je vendar po svojem bistvu nekaj svojevrstnega, ima še svoje posebne naloge in je njen razmah vedno trpel, kadar koli so ji cerkvene, državne ali režimske sile določale preozke meje. Po Mileninem naziranju bi se moral mnogo bolj vzgajati v razumevanju in doživljanju umetnosti. Mlajši, med katerimi je bila tudi ona, bodo morali iskati vsebino umetnosti v življenju naroda, tej živi vsebini pa bodo morali poiskati prikladne oblike.



Marij Pregelj: Nocturno, 1955, lesorez

Če ni, tudi vojska ne vzame

Andreana Družina-Olga

Vreme je bilo lepo in prvo pomladansko sonce nas je prijetno grelo v hrbte, ko se je kolona naše Šerčerjeve brigade pomikala proti Dobravi pri Dobrniču, kamor smo prispeli 15. marca 1943. leta okrog dveh popoldne.

Razmestili smo se po hišah in skednjih ter se spravili za nekaj ur k počitku. Po izdatni večerji smo krenili iz Dobreave proti Žužemberku. V Gradencu so nas psi začutili že od daleč in so lajali, kot bi jih kdo iz kože deval. Previdno smo prečkali Krko in tako prišli v Suho krajino. Vso pot do Ambrusa smo zaradi zased belih ali Italijanov, ki so ta teren močno kontrolirali, hodili v razstojanju in potiho. Pred Ambrusom smo spet zavili v desno in lezli navkreber proti Korinju, kjer je bila belogardistična postojanka, kamor smo prispeli okoli enajstih ponoči in zasedli položaje. Bili smo obveščeni, da imajo beli utrjeno le cerkev in šolo, sicer pa so nastanjeni po hišah. Računali smo, da jih bomo polovili kot zajce, a smo se ušteli. Belogardisti so bili o našem prihodu že obveščeni in so nas čakali pripravljeni. Vsi do zadnjega so se spravili v šolo in v cerkev, ki je bila znotraj in zunaj močno utrjena. V zvoniku so imeli strojnično gnezdo, od koder so obvladovali Korinj in vso njegovo goličavo okolico.

Zaradi teme je bilo napadati zelo težko, vendar je ob prvem svitu II. bataljon šolo v jurišu zavzel in jo zažgal. Belogardisti so jo po že pripravljenih rovih popihali v cerkev, ki je bila spremenjena v bunker. Okrog cerkve je bil visok zid, prostor okrog cerkve pa je bil spremenjen v eno samo minsko polje.

Streljanje je trajalo ves dan in še vso noč, vendar cerkve nismo mogli zavzeti. Drugi dan obleganja so se nad vasjo naenkrat pokazali italijanski bombniki, ki so okolico Korinja mitra-

ljirali in bombardirali, vasi pa ne, ker so se bali za svoje. Bombardirali pa so v prazno, ker smo bili vsi v vasi. Treskalo in pokalo je tudi okoli Ambrusa, Zvirč, Zdenske vasi in proti Zagradcu, kjer so naše brigade napadale postojanke in zavračale belogardistično-italijanske kolone, ki so svojim postojankam hitele na pomoč iz Ljubljane, Novega mesta in Kočevja ter Št. Vida pri Stični.

Vse tiste dni je neznansko grmelo in pokalo. Po Korinju se je valil težak, siv dim, pomešan s sajami gorečih hlevov in skednjev. Belogardisti so iz zvonika sekali iz strojnic s svetlečimi naboji in tako zažgali pol vasi. Živina je presunljivo mukala od strahu, žeje in gladu, kajti kmetje je ta dva dni niso ne napajali ne krmili in ne molzli. Vsi so ždeli v kletih in čakali, kdaj bo tega pekla konec. Naši so šli v hleve, odvezali živino in jo nagnali ven, ta pa jo je ucvrla naravnost na napajališče.

Naš obroč se je vedno bolj zoževal in se bližal cerkvi, a zavzeti je nismo mogli. Počasi smo se od hiše do hiše pomikali naprej. Beli so videli našo nemoč in so nas pijanih glasov obkladali s psovkami. »Svinje partizanske, ušivci lačni, bi radi žrli naše konzerve, kaj? Prekleti antikristi, bi radi kadili, pa nimate kaj! A naših ne boste! Bi radi dobili naše flinte, a? Ne boste jih ne, če bi z vami vred morali poginiti tu na Korinju.« Nismo jim odgovarjali, ker bi to prav nič ne pomagalo, pač pa smo jim sem in tja spustili kak rafal ter jim tako za nekaj časa zaprli usta. Neki belček je sezul škorenj in z njim mahal proti nam ter pri tem vpil: »Svinje partizanske, bi rade moje škornje? Ste bos, kaj? Pa jih ne boste dobili.«

Našemu mitraljezcu Tomažu je šlo to na živce, da je kar škripal z zobmi. Ni se mogel zdržati in je brez komandirjevega dovoljenja vžgal po roki in

škornju. Videli smo, kako je tista roka škorenj nemočno spustila in se med krikom in kletvicami umaknila za obzidje. »Ha,« je zadovoljno dejal Tomaž. »Ta roka nikoli več ne bo zalučala kakšne bombe. Veste,« je rekel Tomaž, »ko je belogardist mahal s tistim svojim škornjem, mi je bilo, kot bi pred bikom mahal z rdečo cunjo. Tako ošabnost je bilo treba kaznovati.« Bojan Polak-Stjenka, komandant brigade je zbral okrog sebe iz vseh treh bataljonov prostovoljce-bombaše. Ti so pod zaščito strojničnega ognja jurišali do cerkve in belogardistom nasuli bomb. Z vikom in krikom so se ti umaknili v bunkerje in potem neusmiljeno streljali na nas. Trikrat so šli bombaši nad bunkerje, a vse zastonj. Po drugem neuspehu smo opazili, da se komandant ni vrnil. Z grozo smo ugotovili, da leži hudo ranjen pred cerkvenim zidom. Njegov namestnik Jože Klanjšek-Vasja je tedaj dal povelje, naj vsi mitraljezci sekajo v cerkev, borci pa so ponovno jurišali proti zidu. Toda zdaj ne toliko zaradi belogardistov kakor zato, da rešimo komandanta. Juriš je uspel. Komandant je bil rešen, pri tem pa smo izgubili najboljšega mladince-bombaša iz II. bataljona. Tudi njega smo odnesli. Beli pa so kot obsedeni iz zvonika metali bombe, ki so se z oglušujočim treskom razletavale pred cerkvijo. Ob osmih zvečer je bil napad na Korinj ustavljen in dobili smo ukaz za umik. Brigada je pri tem neuspelem napadu imela sedem mrtvih in nad dvajset ranjenih. Med temi je bilo osem tovarišev iz Cankarjeve brigade, ki so bili k nam poslani z minometalcem. Ta je pri vlaganju bombe v cev eksplodiral in fante hučo ranil. Koliko so imeli izgub beli in Italijani, nismo nikoli zvedeli. Zaradi neuspeha smo bili zelo žalostni. Tomšičevcem in Cankarjevcem smo zavidali velike uspehe, saj so porušili postojanki Ambrus in Zvirče, pobili precej sovražnih vojakov, zalepnili veliko vsakovrstnega orožja, raznih dobrot in ujeli 6 Italijanov.

Na Malem vrhu smo trčili na kolono Italijanov, ki je belim in svojim hitela na pomoč v Ambrus in Zvirče. Boja nismo sprejeli, preveč smo bili utrujeni, preveč smo imeli ranjencev. Naša kolona se je pomikala proti Brezovemu dolu, od katerega so ostala le pogorišča, iz katerih se je tu in tam vil le še rahel dim. Naenkrat sta se nad nami pokazala dva italijanska bombnika in se spuščala vse niže. Bili smo na čistini. »Lezi!« je zavpil namestnik Vasja in vsi smo bili v hipu na tleh, čakaje, kaj bo. Letali sta nekajkrat zakrožili nad vasjo, se spet dvignili in odleteli. Kolona je vstala in se spet pomikala naprej. A ne dolgo, kajti bombnika sta bila že spet nad nami. Ponovilo se je isto kot malo prej. Bombnika sta odletela proti vasi Visejc, se nizko spustila, naenkrat spet dvignila, dvakrat zakrožila, nato pa so se od njiju odtrgale črne pike, ki so postale podolgovate in vedno večje ter padle v vas. Strahotno je zabobnelo, pod nami pa se je zemlja kar stresala. Iz vasi so se čuli pretresljivi kriki ranjenih in prestrašenih ljudi ter zateglo mukanje ranjene in prestrašene živine. Letali sta se še enkrat spustili čisto nad vas, jo nekajkrat obkrožili in pri tem streljali bežeče. Končno sta izginili, nad vasjo pa so se vili stebri črnega dima in motili prečudovito sinjino neba.

Namestnik Vasja je zdravniku Tinetu dodelil poleg bolničarjev še četo borcev za pomoč ranjenim vaščanom, ki so skrbno obvezane prepeljali kar v novo-meško bolnišnico, kajti imeli smo dovolj svojih ranjencev. Brigada je nad vasjo Visejc zavila levo v gozd in ostala tam do prvega mraka. Postavili smo straže, patrolje so odšle v izvidnico, mi pa smo plegli in zaspali. Okoli sedmih smo krenili naprej in se ustavili v Retjah, kjer so bolničarji in zdravnik dr. Tine Milavc najprej ranjence spravili na vozove, ki smo si jih na silo izposodili od neprijaznih kmetov. Ranjenec je spremljala ena četa vse do Podstenic v Rogu, kjer so bile partizanske bolnišnice.

Nam so povedali, da bomo ostali tu le toliko časa, da bo nekaj skuhanega in da se malo odpočijemo. Bili smo utrujeni in hudo lačni.

Naši četi je bila dodeljena dokaj velika hiša in skedenj premožnega kmeta. Ta je bil že v letih in nam prav nič naklonjen. Ko smo stopili v veliko in prostorno izbo, sta za pečjo sedela gospodar in žena. On je pletel koš, žena pa je med prsti imela molek. Pozdravili smo vsi z »Dober večer« in kmet je le stežka zagodrnjal: »Bog daj.« Žena pa niti odzdravila ni. K možaku je stopil četni komisar Dušan in povedal, da smo mu za nekaj časa zasedli skedenj in da bo nekaj ljudi tudi v hiši. A to bo le za nekaj ur, toliko, da si odpočijejo.

Kmetov obraz se je pomračil. Ni mu bilo prav, zato je ježno dejal: »Vse seno mi boste pomendrali in uničili! S čim bom pa krmil živino? Že tako mi vsega primanjkuje.«

Dušan je utrujeno skomignil z rame in rekel, da bodo pač morali on in živina malo potrpeti.

Gospodar na to ni rekel nobene več, mi pa smo svoje nahrbtnike odložili in posedli po klopi okrog velike in čiste javorjeve mize. Komisar Dušan je sedel h kmetu in z njim napeljeval pogovor. Ta pa ga niti pogledal ni, medtem ko je kmetica srepo gledala na nas, kot bi hotela reči: »Capini ušivi! Le kdo vas je klical?«

»Kaj nimate nič otrok pri hiši?« je poizvedoval komisar.

»Imamo,« je bil kmet kratek.

»Kje pa so?« je bil radoveden Dušan.

»Hči je v Ljubljani. Včeraj je šla tja, a se še ni vrnila, sinova pa sta v vojski,« je povedal kmet.

»A tako, v kateri vojski pa?« Kmetica ga je grdo pogledala kot bi hotela reči: »Kaj te pa briga.«

»V naši,« je s težavo iztisnil iz sebe možak.

»Tako? V kateri naši? Danes je toliko teh vojska, da se več ne znajdeš,« je komisar Dušan gonil svojo.

Kmet ni vedel, naj bi mu odgovoril ali ne. Pogledoval je ženo, ta pa njega. Pa se je oglasila žena: »V naši vojski sta, borita se za vero in za naše gospode duhovne, ki jih vi, komunisti, tako preganjate.« Vstala je izza peči in odšla ven, a se kmalu vrnila.

»A tako je to! Za vero se torej borita. Za kaj se pa mi borimo?« je vpraševal komisar.

»Ne vem, za vero prav gotovo ne,« je pribil kmet.

»Res je, za samo vero prav gotovo ne, borimo se pa za svobodo, da bodo ljudje lahko svobodno verovali po svoji pameti, da jih k temu ne bo nihče silil niti ne odvrčal. Tudi pri nas je veliko vernih borcev, a jim tega nihče ne brani. Kar vprašajte jih, pa vam bodo povedali, kako je s to rečjo pri nas. Nihče jih ne sili in nihče jim ne brani. To je njihova stvar in sami odločajo o tem. Danes je za nas glavno, da smo složni v boju proti okupatorju. Tako mislijo vsi poštenei Slovenci.«

To politično prepričevanje je pretrgal brigadni intendant Lovšin, ki je prirobantil v hišo:

»Preklete, ne dobiš in ne dobiš! Ali nimajo ali so jim res vse pobrali ali pa so vse poskrili.«

»Česa ne dobiš,« je vprašal komandir, ki je tudi vstopil za njim.

»Masti! Niti za žlico ne in niti ščepca soli. Krompirja, fižola, kolerabe in nekaj ovsene moke sem dobil, drugega pa prav nič.« In se je obrnil h kmetu. »No, oče, morda se bo pa pri vas le dalo kaj dobiti? Saj ne bo zastonj!«

Kmet je spet čakal, zato pa se je oglasila žena: »Masti nimamo. Kje pa naj jo vzamemo? Enkrat ste tu vi, drugič Italijani, pa še naši fantje pridejo. In vsi hočete imeti. Kaj mislite, da prašiči rastejo kot plevel po dežju?«

Lovšin je bil presenečen nad ploho besed, da mu je kar sapo zaprlo. Tako jezične in odrezave babnice na svoji intendantski poti še ni srečal. Razjarjeno je zdaj tudi sam zakričal. »Kdo pa so ti vaši fantje? Čigavi pa smo mi potem?«

Menda nas nimate za antikriste? Smo morda hudičem podobni?»

»Hostarji ste — komunisti, proti veri ste. Naši fantje pa se bore za vero,« je jezno odgovarjala kmetica.

»A zato ni ne masti ne soli. Če bi bili kot vaši fantje, bi bilo vsega zadosti.«

V naše veliko začudenje se je Lovšin pomiril in uporabil zdaj čisto drugačno taktiko.

»No, veste, mati, ni prav, da nas imate za take. Saj se tudi mi borimo za vero. Ta vera je svoboda Slovencev! Če bomo svobodni, vam je nihče ne bo branil in v cerkev boste lahko hodili, kolikor vas bo volja.«

»Tako pravite vi, oni pa povedo drugače.«

»Kako drugače?« se je spet raztogotil Lovšin, ki mu ni bilo prav, da bi kdo govoril in mislil drugače kot on. Popraskal se je za ušesi, pogledal komisarja, kot bi mu hotel reči: »Kaj pa zijaš vame? — Pomagaj, saj je to tvoje delo.« Komisar ga je razumel in mu blago dejal: »Pusti, Lovšin, te stvari, bom že jaz pojasnil tovarišici, ti se le zaradi masti pomeni, da bomo lahko jedli zabeljeno in slano.«

»No ja, saj res, pa ti povej!« Lovšin se je spet obrnil h kmetu! »Naj bo s to vero kakor hoče, jaz potrebujem mast in vi mi jo dajte, če jo imate. Plačal vam jo bom, tu je denar.« Segel je z roko v žep in na dan privlekel polno pest italijanskih lir. »Saj tudi vi potrebujete denar, in menda je pravi? Saj vidite!«

Kmet je pogledoval zdaj bankovce zdaj ženo, kot bi ji hotel reči: »Pa jo dajva, če jo plačajo.« Toda žena je ostala trda.

»Masti ne moremo dati, če je nimamo. Če bi jo imela, bi jo dala, ker je že denar pri roki.«

Bilo je jasno, da masti ne bo in da bo večerja nezabeljena in neslana.

Niti opazili nismo, kdaj je vstopil brigadni šaljivec Fonze. Z žalostnim glasom je spregovoril: »Oh, kakšna škoda, da bo močnik nezabeljen.« Usta pa so se mu raztegnila v nasmeh: »Nič zato!

Enkrat več ali manj nezabeljeno nas res ne bo spravilo ob življenje. Ampak danes bi se dobro zabeljen močnik le prilegal. Že četrti dan smo ob svojem. Oče in mati prav gotovo ne vesta, kaj se to pravi.« Hotel je reči še nekaj, pa ga je ustavil intendant Lovšin: »Prekleta!« Obrnil se je in zdirjal ven, kjer smo občudovali njegov »zabeljen« in jeze poln samogovor.

Fonze se je smejal na vse grlo, se tolkel po kolenih in kritiziral Lovšina: »Tak intendant, pa še brigadni povrhu! Naj te dajo krompir lupit, to funkcijo pa meni prepusti, jo bom bolje opravljal. Če ne drugega bom borcem vice pravil, bodo vsaj dobre volje. Ampak to ti povem, da bo Fonze in vsa brigada jedla zabeljeno večerjo in če bo močnik, bodo po njem plavali za prst debeli domači ocvirki.«

»Vsaj norca se ne delaj iz mene,« je skoraj prosil Lovšin. »Od kar sem intendant, se mi še ni primerilo, da mi ne bi uspelo dobiti nekaj masti in soli. Tu pa je ko zakleto!«

Fonze pa je modroval: »Lovšin, močnik bo nocoj dobro zabeljen in amen.« Fonze je bil čudno skrivnosten.

Šele zdaj smo opazili, da je bil ves sajast. Vse je mučila radovednost in silili smo vanj z raznimi vprašanji. Še Lovšin se je pri tem pomiril. Končno je Fonze povedal:

»Gospodar je moral pred kakšnim mesecem zaklati kar dva čedna štirinožca, ki sta bila precej okroglih oblik. Naše partizanke pa so take, kot pač vse ženske: kamor pridejo, žicajo, če ne drugega pa vodo, da se lahko umijejo. No in tako so se gospodinji vsilile kar tri: Mija, Vesna in Marija. Nekje so staknile nekaj krompirja in hajdi kuhat. Te, veš Lovšin, ne vprašajo ne po masti ne po soli, da je le nekaj za pod zob, s čimer si želodec pogreješ in potolažiš. Kmetici to ni bilo najbolj prav, pa kaj hočeš: vojska je vojska in moraš se vdati. Tudi te tri pomenijo vojsko: puške imajo. Pa še prav dobro znajo meriti. Pustila jih je torej, da so si v ku-

hinji kuhale in odšla v hišo. Vračala pa se je pogostoma in zaskrbljeno pogledovala pod zapeček in proti dimniku. Dekleta so to opazile in so me poklicale, ko sem se smukal okoli njih, da bi dobil kak krompir. Dognali smo, da mora biti tam nekaj skritega. To jo skrbi. Dejal sem si: kar pogledat grem! In ko ste se pričkali zavoljo tiste vere, smo z dekleti tisto zadevo lepo uredili. Tako, zdaj sem vam povedal vse in vse je lepo na varnem.«

Pod pečjo je bilo dračje, izpod kate-rega so izvlekli petdesetlitrski lonec, poln dišeče masti. Dekleta so lonec po-grabile in ga odnesle ven. Fonze pa je dračje zadelal nazaj, kot je bilo. Vsi, ki smo to slišali, smo ostrmeli.

Fonze je ponosno pogledoval po nas in nadaljeval. »To pa še ni vse. Ko sem šel k dimniku, bi kmalu zgubil oči. Slabo mi je postajalo in zdelo se mi je, da je le privid. — Marija, sem zaklical, poglej, jaz ne vidim dobro! Zdi se mi, da je fata morgana! Marija je prišla, pogledala, me ježno ošinila in nahrulila: Trapa zmešana! Kakšen privid! Gor zlez! in dol zmeči, pa ne bo več fata morgana. In sem šel in vso mesnino zmetal dekletom, ki so pobirala in nosila ven, kar se je dalo hitro. Vse smo srečno prenesli in rešili!«

»No, ta je pa debela, smo že tam. Fonze, že spet tako lažeš, da sam sebi verjameš,« ga je zavračal Lovšin, ki ga je dobro poznal.

»Primojduš, tovariši, zdaj pa res ne lažem,« se je pridušal Fonze. Fonze se je še dolgo in na vse pretege pridušal, da je govoril resnico. »Če ne verjamete, tovariši, pojdite z mano! Saj ni daleč, tamle za onim kozolcem je vse skupaj, pa vam pokažem. In če ni res, si dam glavo odrezati.«

»Seveda, če bi imel dve,« mu je nekdo oponesel.

»Pa pojdimo,« je dejal komisar in smo šli vsi. Tam pa bi nas res vse kmalu zadela kap. Za kozolcem na šotorskem krilu je bil kup mesenih dobrot: šunk, krač, velikih kosov lepo suhe slanine,

nadevani želodci, domača salama in suhe klobase. Iz tega kupa so se dvigale najlepše vonjave. Sline v ustih so se nabirale same od sebe in v želodcih nas je kar zvižalo.

»O prekleto,« je poskočil komandir. Komisar pa je gledal in ni mogel verjeti svojim očem, nato se je popraskal za ušesi in skoraj žalostno dejal: »Fantje, polomili ste ga. Tega ne bi smeli na svojo roko. To se pravi isto kakor krasti.«

»Kako krasti?« se je jezno oglasil Fonze. »Menda ne boste zdaj rekli, da sem kradel. Kmet je rekel, da nima nič in da so mu naši že vse pobrali. In če nima nič, mu nismo mogli nič vzeti!«

»Ti kar po svoje filozofiraj, mene ne boš prepričal. Tega brez dovoljenja štaba ne bi smeli napraviti! Če bi vsi tako delali, kam pa pridemo. Fantje nič ne bo iz tega. To moramo javiti štabu bataljona, ta pa naj javi štabu brigade, ki naj vso stvar uredi. Kakor bodo oni rekli, tako bo. Kmet nam sicer ni naklonjen, toda red je red.«

Fonze se je zdaj na vse načine pri-toževal, a nič ni zaleglo. Oba sta šla v štab bataljona in tam še enkrat vse povedala od začetka do kraja. Bataljonski komisar je dal poklicati brigadnega intendanta in ga vprašal, kako je opravil v vasi. Še posebej pa ga je vprašal po našem kmetu. Tudi intendant Lovšin je povedal, da je kmet trdil, da nima nič.

»Torej je res rekel, da nima nič in da so mu naši že vse pobrali?«

»Tako je rekel,« je poudaril Lovšin.

Potem smo bataljonskega komisarja Brkina in brigadnega intendanta peljali za kozolec, da sta si ogledala tisto bogastvo.

»O,« je vzkliknil Lovšin, kajti drugega ni spravil iz sebe.

»Oho, to pa ni kar tako,« je rekel Brkin. »No, pa se pojdimo še enkrat pogajat h kmetu. Morda bo priznal, pa mu bomo te stvari vrnili in potem nam bo le kaj prodal.«

Kaj bo komisar ukrenil, nismo vedeli, le v silnih skrbeh smo bili zaradi mese-

nih dobrot. Fonze pa je preklinjal, da smo ga komaj mirili.

Vstopili smo v hišo, kmet je bil še vedno za pečjo in pletel svoj koš. Tudi kmetica je sedela ob njem. Bila je jezna in je čakala, kdaj se bomo spravili ven.

Komisar je kar se da vljudno pozdravil: »Dober večer, oče in mati.«

»Bogdaj,« je odvrnil kmet, ne da bi nas bil pogledal.

»Oče, radi bi se še malo pomenili z vami zaradi nakupa masti. Saj ste klali, kajne?«

»Sem,« je odvrnil kmet kratko.

»No, potem nam jo boste nekaj prodali, saj jo bomo plačali,« je prijazno govoril komisar. »To morate pač razumeti. Nekaj moramo jesti tudi mi, saj razumete, kako je s to stvarjo. Tudi sami ste bili gotovo vojak kje na tirolski fronti in prav gotovo veste, kaj se pravi biti lačen. Glejte, mi smo že štiri dni lačni! Še vode nismo imeli.«

»Nimam ne masti in ne mesa, sem jim že povedal, da so mi pred dnevi vaši vse pobrali,« je kmet ostal trd.

»Je res, kar pravite? Dosti vam ne verjamemo in bomo zato malo pogledali. In če bomo kaj našli, bomo potem sami vzeli, kolikor bomo potrebovali, ne da bi nam vi odmerjali. Da se ne boste potem pritoževali! Dobro premislite,« je govoril komisar kmetu.

»Rekel sem, da masti nimam! Lahko se pri Bogu in pri svojih otrocih zakolnem, da je čista resnica, kar vam pravim,« ni odnehal kmet.

»Ni se vam treba zaklinjati,« je rekel komisar. »Bomo rajši kar sami pogledali. A ne samo pri vas, po vsej vasi bomo ugotovili, kako je s to rečjo. Če resimate nič, je vse v najlepšem redu.«

Obrnil se je k četnemu komandirju in rekel: »Nekaj ljudi naj gre pogledat in z vami naj stopi tudi oča, da ne bo potem kaj narobe.« Pa so šli. Dolgo jih ni bilo nazaj, mi pa smo nestrpno ča-

kali, kako se bo vsa zadeva končala. Ko so se vrnili, so povedali, da razen korenja, repe, pese, krompirja, kolerabe in podobnega niso našli ničesar.

»Ste tudi v kuhinji pogledali?« je vprašal komisar.

»Nismo,« so odgovorili.

»Pa še tam poglejte, da ne bo delo opravljeno le na pol!«

Tedaj pa se je oglasila kmetica:

»Ježeš Marija, Tone! Gospodje tovariši, kaj smo za božjo voljo tako hudega napravili?! Smo mi krivi, če so fantje pri belih? Svojo pamet imajo, ne ubogajo nas! Le s čim sva se tako pregrešila, da nas sedaj tako sumničite?«

Komandir ji je nekaj odgovoril, borci pa so se že vrnili in povedali, da tudi v kuhinji niso ničesar našli.

Kmet in žena sta se spogledala, rekla nobene in se oddahnili.

»Res je, po krivem smo vas obdolžili! Pa ne zamerite in oprostite nam to nadlegovanje,« se je opravičeval komisar, ki je komaj zadrževal jezo in smeh. Pri vratih se je še enkrat obrnil in rekel: »Še enkrat, ne zamerite. Kaj hočete! Vojska je in če ni, tudi vojska ne vzame! Pa lahko noč in še enkrat brez zame.«

Kmetici je godila ta ljubeznivost, pa je rekla: »O, kako je galanten ta vaš gospod tovariš komisar.«

»To pa to,« je smeje hitro odgovoril Fonze. »Galanten pa kar se da. Še vaš gospod fajmošter iz Hinj niso tako galantni, kot so naš politični komisar.« In tudi Fonze se je, kot prej komisar, priklonil in rekel: »Pa ne zamerite za nadlego in lahko noč.« Izginil je iz hiše, za njim pa smo planili tudi mi, ki smo komaj še zadrževali smeh.

Okrog enajstih smo jedli najslajši močnik in najboljše klobase na svetu.

Po tej nepozabni večerji je bil zbor. Odšli smo v največji tišini, obšli Hinje in zavili proti Ribnici, kjer so nas čakali novi boji.



Marij Pregelj: Homer: Odiseja (ilustracija), 1951

Kajuhove nagrade za 1968. leto

V Klubu poslancev v Ljubljani so konec februarja slovesno podelili Kajuhove nagrade za leto 1968. Te nagrade je podelil Zavod »Borec« že tretjič.

Žirija je prejela v oceno 15 tekstov: štiri dokumentarna dela, pet spominskih spisov in šest leposlovnih del. Izmed teh prispevkov je izbrala samo dva ter jima podelila drugo in tretjo nagrado, medtem ko prve nagrade tudi letos ni podelila.

Res pa je, da je med predloženimi deli še nekaj takih, ki bi že zaradi vloženega dela in truda, pa tudi zaradi zanimive snovi zaslužili priznanje. To velja zlasti za dokumentarna dela. Vendar še tako skrbno in truda polno zbiranje podatkov in njihovo navajanje (ne glede na njihovo važnost in neko sorazmerje) še ne ustvarja — da se tako izrazimo — »čitljivega berila«, namenjenega širšemu krogu bralcev. Založba »Borec« namreč ne zbira dokumentarnega gradiva. S tem se ukvarjajo druge ustanove. Za založbo in izdajo pa mora biti delo tako sestavljeno in toliko popolno, da ga je mogoče neposredno tiskati in izdati v obliki knjige, ki naj doseže bralca.

Podobno velja tudi za spominske spise. Tu je zahteva po »čitljivosti«, se pravi splošni zanimivosti in obči vrednosti gradiva še večja. Vendar jo je lažje izpolniti, ker tako delo ni neobhodno vezano na znanstveno dokumentiranost dejstev. Zato pa mora biti toliko bolj literarno oblikovano in izpiljeno. Posebno pa mora biti skrajno pazljivo in do kraja preverjeno vse, kar zadeva navajanje oseb, bodisi živih ali mrtvih.

Glede čistega leposlovja pa je bilo stališče založbe in žirije že večkrat obrazloženo in velja tudi za letošnje žetev. V njej pa je tudi precej čisto nezrelih in neboljglenih literarnih poskusov. Žirija je sicer pozdravila ambicije mladih

in novih piscev, ki jim je tematika NOB pri srcu, svetuje pa vsaj tistim, ki so v nekaterih odlomkih svojih del pokazali talent, da ta dela oziroma odlomke poskušajo objaviti najprej v periodični literaturi.

V imenu žirije je nagrade podelil Milan Apih. *Alenka Nedog* je dobila drugo nagrado za biografijo »*Tone Tomšič*«. V obrazložitvi je med drugim rečeno, da to obsežno delo na vseskozi jasen, pregleden, znanstveno natančen in človeško topel način prikazuje Tomšičevo osebnost, obenem pa daje tudi širok vpogled v družbeno-politična dogajanja od leta 1925 do konca leta 1941, posebno pa še v rast in delovanje KP in vseh tistih gibanj, s katerimi je KP sodelovala, pa tudi tistih, s katerimi se je borila. V delu najdemo tudi utemeljene ocene o razmerah na Primorskem v času boja proti fašizmu, pa o tokovih na ljubljanskih šolah, posebno na univerzi, o preganjanju komunistov in njihovem trpljenju v zaporih, o oblikah ilegalnega delovanja KP, o ljudsko-frontnem in delavsko-kmečkem gibanju, o naprednih glasilih in delovanju ilegalnih tehnik na Slovenskem in končno o pripravah na vstajo in začetek NOB v Sloveniji. Vse to je nujna spremljava k Tomšičevemu življenjepisu, saj je bil kot organizacijski sekretar KP Slovenije eden vodilnih funkcionarjev partije in neposredno povezan s temi dogodki.

Kljub temu pa je ostal opis Tomšičeve osebnosti osrednja nit, ki povezuje vse v celoto. Opis s prikazom oblik Tomšičevega revolucionarnega dela, njegove predanosti, vztrajnosti in odločnosti, zlasti pa njegovega toplega odnosa do ljudi med katerimi je deloval in živel, predstavlja lik predvojnega komunista in pravega ljudskega heroja. Višek doseže delo v pretresljivem opisu pone srečenih poizkusov, da bi Toneta Tomšiča rešili iz zaporov.

Biografija Toneta Tomšiča je pisana stvarno, brez olepšavanja in neutemeljenega opravičevanja njegovih ravnanj. Pri tem je morala avtorica zbrati

Opomba: V žiriji so bili: Vlado Kavčič, Ciril Zlobec, Zdravko Klanjšček, Ivan Križnar, Milan Apih ter za opremo Stane Bernik. V pomoč pa so bili nekateri člani Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani in nekateri drugi.

in pregledati nešteto pisanih virov in izjav ljudi, kar vse je storila z veliko natančnostjo in vestnostjo. Zato je njena knjiga pomemben znanstveni dokument, obenem pa zanimivo branje tudi za manj razgledanega bralca, zlasti pa za mladino, ki v NOB išče svoje vzore.

Tretjo nagrado je prejel *Ladislav Kiauta* za monografijo 18. divizije z naslovom »*Na bojni črti osemnajste*«. Obrazložitev pravi, da je okrog sedemsto strani obsegajoči oris bojne poti ene od najpomembnejših partizanskih divizij v primerjavi z dosedanjimi monografijami narodnoosvobodilnih enot, med katerimi prevladujejo zgodovinski orisi brigad, pomemben pohvale vreden podvig, ki je nedvomno zahteval večletno truda polno delo. To delo je bilo še toliko težje, ker divizija vse do februarja 1944 v glavnem ni delovala kot enotna operativna celota, temveč po brigadah ali celo v manjših enotah, skoraj popolnoma samostojno. Zato je moral pisec zbrati in kritično oceniti nešteto virov, včasih povsem drobnih in manj pomembnih, ki jih je bilo ponekod preveč, drugod pa premalo. Odtod nesorazmerja, ki so opazna predvsem v prvem delu knjige.

Kljub temu pa je to soliden tekst, ki nam poleg vseh pomembnejših vojaških dogodkov, ki so zelo skrbno in podrobno opisani, posreduje tudi podatke o drugih plateg življenja v brigadah — tako o prosvetno-kulturnem delu, o propagandni aktivnosti itd.

Iz vseh nanizanih podatkov se vidi, kolikšne žrtve je terjalo partizansko vojskovanje in s kakšnimi težavami so se morale boriti partizanske enote, da so ohranile svojo bojno sposobnost. Prepletanje zgodovinskih zapisov in citiranje dokumentov z natančnostjo raziskovalca ter reportaže daje temu delu še poseben značaj, ki zbuja v bralcu zanimanje, obenem pa mu širi obzorje in razumevanje NOB in partizanskega vojskovanja.

Poleg teh dveh nagrad je žirija podelila tudi eno, in sicer samo prvo nagrado za *knjižno opremo Janezu Vidicu* za opremo knjige Jožeta Smita »*Koleselj iz Cedilike*«. Utemeljitev pravi, da se je slikar Janez Vidic kot opremljevalec in ilustrator uveljavil z vrsto del, ki izpričujejo oblikovalsko inventivnost in domišljen prijem. Njegova oprema in ilustracije Smitove stvaritve so dala pesniški zbirki vrednoto, ki je z njo vsebinsko uglasena, s svojo likovno vsebino pa bogati videenje sveta, ki ga pesnik zлага. Vidičev likovni izraz sloni na dveh temeljnih sestavinah. Prva je vpetost na domača tla in človeka, druga, lahko bi rekli chagallovska, pa mu služi kot sredstvo za poustvaritev prepletenosti doživljajočega sveta, ki ga pesnik tke v svoji izpovedi. Zunanja oprema knjige je uglasena z notranjo in prispeva k celotnemu tipografskemu videzu knjižice, kar jo v lanskeletni knjižni beri založbe »Borec« postavlja vsekakor na izjemno mesto.

Ivo Grahor: Življenje in smrt

Nedolgo pred zadnjo vojno sem se z Ivom Grahorjem srečal dvakrat ali trikrat, ko nam je študentom v primorskem klubu predaval o aktualnih problemih v svetu in o Slovencih v zasedeni Primorski. Vedeli smo, da je Ivo Grahor levičarsko usmerjen publicist, vedeli smo, da sodeluje v organizacijah Primorskih Slovencev, da je pisatelj in pesnik, sem in tja smo v časnikih brali kak njegov esej ali kritiko, sicer pa se v javnosti ni dosti uveljavljal. Tudi kake knjige za časa svojega življenja ni izdal. Sploh se je kazal kot tih in zaprt človek, nekoliko bolehen, izrazito intelektualno govoreč, torej prav nič kot udaren revolucionar. Toda njegove precizne

ugotovitve in ostre obsodbe so napravile na nas globok vtis. Med vojno o njem ni bilo slišati. Po osvoboditvi smo izvedeli, da je marca leta 1944 umrl v Dachauu, kamor so ga iz ljubljanskih zaporov prepeljali malo prej. Po vojni se ga dosti tudi nismo spomnili. V knjigi *Iz krvi rdeče* ga je omenjal Tone Pavček, njegov prijatelj in sodelavec Zorko Jelinčič se ga je spomnil v dveh spominskih člankih, pred dvema letoma tudi Dušan Kermavner. Izšli so morda še dva ali trije spominski sestavki, to pa je tudi vse. Zato v knjigi, ki prvič prinaša Grahorjevo izbrano delo (Ivo Grahor: ŽIVLJENJE IN SMRT, izdala Cankarjeva založba v Ljubljani, izbral,

uredil in spremno besedo napisal France Vurnik, bibliografijo sestavil Jože Munda, opremil Karel Hrovatin), urednik najprej načena problem našega odnosa do kulturne dediščine. Pri tem ugotavlja, da se v našem časopisju in revijah polpretekle in minule dobe skrivajo prenekaterne vrednote, ki bi že zdavnaj morale biti nanovo predstavljene v knjižnih izdajah, saj so v njih ugotovljene in obrazložene stvari, ki jih znova odkrivamo kot Ameriko. Kljub nekaterim tehtno pripravljenim izborom knjižnih del avtorjev, ki jim usoda ni bila naklonjena, pa kar naprej odkrivamo vrzeli. Eno teh hoče zapolniti tudi knjiga izbranega dela Iva Grahorja, ki prinaša izbor Grahorjeve proze, dramatike in esejistike.

Ivo Grahor je bil, kot ga nam predstavlja Jože Munda, doma v Dolnji Bitnji pri Ilirski Bistrici, kjer se je rodil leta 1902. V Ljubljani je maturiral na realki, potem pa je študiral filozofijo in romanistiko na ljubljanski univerzi, odslužil vojaščino v Italiji, leta 1924 pa odšel na Poljsko in od tam ilegalno v Sovjetsko zvezo. Tam so ga zaprli, pa je kmalu spet prišel domov in nato v Ljubljano, kjer je diplomiral. Leta 1929 je sodeloval pri znani publikaciji *Knjiga drugova*, prvem jugoslovanskem almanahu napredne literature. Zaradi tega so ga v Ljubljani tudi zaprli in ga obtožili, da je bil v zvezi z ilegalnim komunističnim gibanjem. Na procesu proti sodelavcem *Knjige drugova* je bil sicer oproščen, vendar pa zato ni dobil profesorske službe. Zaposlil se je pri Službenem listu v Ljubljani, kjer je dočakal tudi drugo svetovno vojno. Jeseni 1943 so ga zaprli, januarja 1944 odpeljali v Dachau, marca istega leta pa je tam že podlegel pljučnici.

Ivo Grahor je že kot študent sodeloval pri društvu Preporod in drugih naprednih študentskih društvih, po vrnitvi iz Sovjetske zveze pa se je vključil v aktivno partijsko delo. Veliko je predaval, sodeloval na ilegalnih konferencah — tudi na Primorskem — se ukvarjal z manjšinskim vprašanjem, pa tudi pisal eseje, kritike, politične članke in črtice ter novele, pa je tega sorazmerno malo objavljval. Nekaj tega njegovega leposlovnega dela prinaša sedaj knjiga *Življenje in smrt*.

Urednik je snov v knjigi razdelil na tri razdelke. V prvem delu knjige *Življenje in smrt* so objavljene Grahorjeve novele in črtice, ki zavzemajo pretežni del. To zaradi tega, ker se je v prozi

Grahor vendarle najpristneje izrazil. Sledita ji dva odrska teksta, v zadnjem razdelku knjige pa je objavljenih šest esejev oziroma kritik. Izbor v tej knjigi se je ravnal po tematskih značilnostih in ker je to prva knjižna predstavitev Grahorjevega dela, si knjiga ne lasti nikakršne pravice do dokončnosti. Tako piše urednik v spremni besedi in pripominja, da bo šele zdaj, po tolikih letih mogoč zaokrožen in globlji vpogled v Grahorjevo literarno delo, obenem pa dana možnost za pravo vrednotenje tega dela. Pri izboru Grahorjevega gradiva ni odločal literarnozgodovinski kriterij, ali vsaj ni bil na prvem mestu, pač pa kritični odnos do gradiva, ki je potreben pri odločanju za izdajo vsake knjige. Literarnozgodovinski pretresi naj bi šele sledili. Tako je pred nami knjiga, ki izpolnjuje našo moralno dolžnost, da se spomnimo dela tistih, ki jim je bilo zaradi zvestobe naprednim idejam njihovo delo in življenje nasilno pretrgano.

V svoji spremni besedi urednik analizira posamezne črtice in novele in ugotavlja, da je Grahorjeva proza nastajala v času, v katerem je dobivala vse večjo veljavo socialno realistična literatura. Tudi Grahorjeva proza se vključuje v to napredno slovensko literaturo in zavzema v njej svoje častno mesto. Pa čeprav pisatelj v svojih novelah in črticah ni mogel podati celotnejše družbene strukture svojega časa. S portreti ljudi iz socialnega dna in z njihovimi človečanskimi hotenji pa je opozarjal na moralne krivice, izvirajoče iz socialnih nasprotij, in hkrati nakazoval možnosti za rešitve v moralni zavzetosti posameznikov. Kakor vse njegovo delo pa tudi njegova proza ostaja kot nedodelan kip. Obe Grahorjevi odrski deli dokazujeta — tako piše France Vurnik — da je imel Grahor gledališče za tribuno, na kateri naj bi se slišala življenjska spoznanja, razglabljanja in filozofski disput o moralnih vrednotah človekovega nehanja. Uporabil je edino sredstvo za obrazložitev svojih idej — dialog — medtem ko je vsa druga gledališka sredstva pušcal ob strani. Pri tem je drama *Sestra Milena* bolj rezultat avtorjeve fantazije kot pa izraz resničnega doživetja. Grahorjeva dramatika dokazuje predvsem pisateljevo ustvarjalno hotenje izpovedati svoj odnos do sveta in spoznanja o njem v vseh literarnih zvrsteh. Izbor Grahorjeve esejistike in literarne publicistike sploh se omejuje na najbolj značilne primere te zvrsti

ustvarjanja, na primere, v katerih je morda zapisana Grahorjeva sodba o nekaterih še danes živih problemih.

Življenje in smrt, knjiga izbranega dela Iva Grahorja, je torej knjiga, ki nam bo predstavila naprednega slovenskega intelektualca, javnega delavca, pisatelja in publicista iz časa med obema vojnama. Objavljene črtice in novele imajo ne samo svojo idejno, temveč tudi umetniško vrednost, čeprav obravnavajo tematiko, ki nam je danes že odmaknje-

na. Dramatika stoji v ozadju. Objavljeni članki oziroma eseji pa imajo vsaj pretežno polno vrednost. Ker ima knjiga spremno besedo o Grahorju in njegovo bibliografijo, pa seznam literature o njem, govorimo torej o izdaji, ki predstavlja počastitev Iva Grahorja, oživitve spomina nanj, ki govori torej o izpolnitvi moralnega dolga do njega, pa tudi o knjigi, ki prinaša tudi živo, aktualno publicistiko in tudi branja vredno kratko prozo.

S. R.

Slobodan Nešović: Moša Pijade in njegov čas

Med napovedmi novih izdaj v letu 1969 sta tudi dve knjigi o slovenskih borbah in revolucionarjih, knjiga o Borisu Kidriču in knjiga o Borisu Kraigherju. Ne vemo, kako je s konceptom teh dveh publikacij, niti tega, kako daleč sta njuna avtorja z rokopisom. Toda knjiga srbskega publicista in novinarja Slobodana Nešovića MOŠA PIJADE IN NJEGOVO ČAS bo gotovo še dolgo časa lahko zgled, kakšna naj bo po vsebini, po značaju, obsegu in zunanji podobi knjiga te vrste. Knjiga Slobodana Nešovića, ki jo je ob sodelovanju z beograjsko založbo Prosveta izdala v slovenščini (prevod je oskrbel Franček Šafar, opremo pa Ante Šantić) založba Mladinska knjiga, je namreč prva tovrstna izdaja posvečena enemu vodilnih jugoslovanskih komunistov, revolucionarjev, javnih in političnih delavcev, Moši Pijadeju. Obenem pa knjiga, ki nam tako vsestransko, tako temeljito — za slovenskega bralca morda celo preobširno — predstavlja znanega jugoslovanskega revolucionarja, da bo le malokdo drug uspel zbrati toliko gradiva, tako dragocenega gradiva in ga tako temeljito obdelati v študiji, ki daleč presega prikaz ene osebnosti in ki pomeni že knjigo o jugoslovanski politični zgodovini. Knjiga, posvečena Moši Pijadeju, je izšla ob pripravah na petdeseto obletnico Komunistične partije Jugoslavije. Njen pomen ni samo v tem, da je posvečena velikemu revolucionarju. Njen pomen ni samo v tem, da prihaja med slovenske ljudi ob pripravah na proslavitev polstoletnice partije. Njen pomen je tudi v tem, da ob prikazu življenja in dela revolucionarja Moše Pijadeja predstav-

lja delovanje Komunistične partije od njenih začetkov pa do časa, ko je v Parizu marca 1957 Pijade omahnil v smrt, strtl od robij, naporov revolucionarnega dela in vsestranske aktivnosti po osvoboditvi.

Snov knjige velikega, leksikonskega formata je razdeljena na vrsto poglavij, ki si slede kronološko in ki opisuje ne samo življenjsko pot Moše Pijadeja, temveč tudi prihod njegovih prednikov v Beograd, potem vse postaje življenjske poti in politično življenje v stari Jugoslaviji, življenje po osvoboditvi in čas med vojno. Najprej so torej predstavljeni Moševi predniki, od katerih se je revolucionarjev stari oče preselil v Beograd. Potem se bralec seznani s šolanjem, izobraževanjem in začetki časniškarskega dela Moše Pijadeja. To obdobje je zaključeno z letom 1916, ko so morali Srbi Beograd prepustiti Avstrijcem in se umakniti iz njega. Življenju med prvo svetovno vojno, političnemu zorenju in pristopu k revolucionarnemu gibanju so posvečeni nadaljnji odstavki knjige. Sledi prikaz poveljnega obdobja in Pijadejevega aktivnega političnega dela v vrstah Komunistične partije. To je čas, ko je bila Moši Pijadeju posvečena skrb za partijski tisk in tiskarno, pa tudi čas, ko je bil obsojen na hudo zaporno kazen. Od leta 1926 pa do malo pred vojno, do leta 1940, je Moša Pijade kot režimu nevaren revolucionar in borec za pravice delavskega razreda prestajal kazen v najbolj zloglasnih zaporih stare Jugoslavije. Kratkemu obdobju svobodnega življenja v miru pred vojno je posvečeno samostojno poglav-

je. Nato pa že srečamo Mošo Pijadeja, ki se iz bombardiranega Beograda umika na jug proti Črni gori, kjer se potem pridruži partizanom in tovarišu Titu in od koder ga potem vodi pot po vsej Jugoslaviji v štiriletnem osvobodilnem boju. Dva zadnja razdelka knjige sta posvečena življenju in delovanju Moše Pijadeja v novi Jugoslaviji do njegove smrti.

Avtor knjige je svoje delo imenoval kronika. Dejansko je njegovo delo več kot kronika. To je že zgodovinski prikaz revolucionarja, njegove osebnosti in prikaz političnih ter splošnih razmer, v okviru katerih je Pijade deloval. Seveda je Moše Pijade vseskozi v ospredju. Zato je prikazan kar se da popolno kot človek, kot borec, kot revolucionar, kot slikar, časnikar, kot umetnik, kot avtor in soustvarjalec pravne ureditve nove države, kot soustvarjalec revolucije. Ta prikaz je vseskozi zasnovan na dokumentih, na arhivskih in drugih listinah, delih samega Pijadeja in drugih avtorjev, kar daje knjigi vso avtentičnost in verodostojnost, s tem pa tudi značaj zgodovinsko utemeljene biografije. Tudi pripoved je vseskozi stvarna, čeprav morda mestoma, kot rečeno, celo pre-

obširna. Nekaj pa je še, kar daje celotni knjigi poseben pečat: obilica skrbno izbranega slikovnega gradiva. Reproduriranih je precej Pijadejevih slikarskih del, od katerih nekaj kaže, da bi se Moša Pijade razvil v odličnega modernega slikarja, če ne bi vsega svojega življenja in vse svoje dejavnosti posvetil revolucionarnemu delu. Tudi obilica drugega slikovnega gradiva, od katerega je mnogo takega, ki ga ne poznamo, dopolnjuje tekstni del in predstavitev Moše Pijadeja kot človeka, javnega in političnega delavca.

Knjiga Moše Pijade in njegov čas ima dva dela, ki sta lepo in organsko spojena in se medsebojno prepletata. Knjiga predstavlja Mošo Pijadeja, obenem pa tudi njegov čas. Včasih morda bolje čas, včasih morda izčrpnjeje revolucionarja. Toda kot celota, čeprav malce ohlapna, pomeni vendarle knjigo, kakršne nismo imeli in kakršnih bi pravzaprav morali imeti več. Ne samo zaradi prikaza osebnosti, temveč tudi zaradi predstavitve časa in okolja zadnjih desetletij. Prikaz časa in plastična upodobitev človeka v njem, vse to daje tej Nešovičevi knjigi tehtnost in svoj pečat dragocene publikacije. S. R.

Dve izvirni slovenski noviteti

Poleg knjige Manice Lobnikove Mlade trave — o tej knjigi smo že poročali — sta v zadnjem času izšli še dve izvirni slovenski noviteti, ki sta vredni, da ju ne prezremo. Gre za dve povsem različni deli, za dvoje romanov, od katerih eden posega v našo sodobno stvarnost, drugi pa v preteklost; za dvoje knjig, ki sta tudi kvalitetno precej različni, ki pa vendar obe zaslužita, da se ju vsaj spomnimo. Kajti skoraj moralna dolžnost je, da v našem revijalnem tisku, če tega že ne dela naš dnevni tisk, zabeležimo izid novih slovenskih literarnih del. Ne samo zato, da opozorimo boroče ljudi na domače knjižne novosti in ne samo zato, da kritično spremljamo slovensko literarno ustvarjalnost. Če ne drugega vsaj zato, da damo s tem slovenskim pisateljem nekaj skromnega priznanja za vse njihovo ustvarjalno prizadevanje, za njihove psihične in večkrat tudi fizične napore in sploh za nji-

hovo, v današnji družbi vse premalo priznano umetniško dejavnost. Vsaj to, da novosti domačih pisateljev in pesnikov ne prezremo, pa večina novih knjig, ki ta čas prihajajo na naš knjižni trg, vsekakor zasluži. Še zdaleč nismo tako kulturno bogati in tako vzvišeno visoki, da bi si mogli privoščiti molk ob izidu novih slovenskih romanov in novih knjig domačih avtorjev.

Pri tem imamo v mislih dva nova romana, Leopolda Suhodolčana roman BOG LJUBEZNI in Mimi Malenškove pripovedni tekst o Jakobu Petelinu-Gallusu POSLUŠAJ ZEMLJA. Prvo knjigo je izdala založba Obzorja, drugo koprška založba Lipa. Prvi je roman iz sodobne stvarnosti v našem podeželskem mestecu, drugi je biografski roman, ki skuša osvetliti osebnost slovenskega skladatelja Jakoba Petelina-Gallusa; čeprav je našega rodu, ga tujina bolj pozna in ceni kot domovina. Prvi tekst je so-

razmeroma kratek, drugi pa nadpoprečno obširen. Oba pa je vredno prebrati.

*

Leopold Suhodolčan, ki je slovenskega beročemu človeku znan predvsem kot mladinski pisatelj, se vse bolj uspešno ukvarja z deli za odrasle bralce. Kajti od knjige do knjige je boljši, bolj izdelan, bolj prečiščen. Pa čeprav obdeluje isti svet svojih malih junakov podeželskega slovenskega mesteca, ki prekipavajoče živi v sodobnem času. To mesto se Dobrije, v katerem spoznamo naše malo mesto ob severni meji, mesto, ki se je v povojnem času korenito spremenilo. Te materialne in duhovne spremembe mesteca ter moralne in materialne probleme njega prebivalcev obravnava Suhodolčan v svojih tekstih. Obdelal jih je v svojih dveh romanih Svetlice in Dobrijska balada, obdeluje jih tudi v najnovejšem tekstu Bog ljubezni. Spet nas popelje v Dobrije in nam predstavi ta kraj tak, kot je bil včeraj, kot je danes, z županom, političnimi veljaki, direktorji, kulturniki in malo-meščani, z ljudmi, ki delajo in mislijo po starem, delajo pa se močno napredne, z ljudmi, ki delajo, se zabavajo, spletkarijo, hočejo pa svoj kraj ne samo gospodarsko, temveč tudi kulturno dvigniti. Zato so organizirali kiparski simpozij, na katerem so povabili nekaj tujih in enega domačega kiparja, ki ustvarjajo svoje skulpture iz železa. Domači kipar je iz Maribora, na nesrečo pa je ženo imel iz Dobrij. In ta žena se je smrtno ponesrečila z njim na avtomobilski vožnji. Zoper kiparja spletkari njegov nekdanji tast s simboličnim imenom, z njim potegnejo domači veljaki in organizatorji simpozija, ki ignorirajo domačega umetnika, ki ga skušajo onemogočiti, spraviti proč. Prav v času simpozija se razčisti zadeva z ženino smrtjo in to da kiparju moč, da vendarle dokonča začeto plastiko, da se spusti v boj s sovražnimi krajevnimi veljaki in da po opravljeni nalogi, z moralno zmago in novo življenjsko izkušnjo zapusti Dobrije.

V prvih dveh tekstih je Suhodolčan obravnaval vrenje malega razvijajočega se mesteca, vračal se je tudi v vojno preteklost, orisal gospodarski razmah po osvoboditvi, pa tudi nove ljudi. V tem njegovem pisanju je bilo nekaj neizčiščenega, nekaj kaotičnega kot v mestu, ki je bilo predmet njegove pripovedi. V najnovejšem delu tega kaotičnega vrenja ni več, niti v Dobrijah in tudi ne

v pisateljevi pripovedi. Mesto se je razvilo, gospodarsko utrdilo, ljudje so se živeli v razmere in čas, pojavili pa so se novi, morda ne tako temeljni, pa nič manj zanimivi in življenjski problemi. Res je, da so okrog zgodbe s kiparjem, njegovo pokojno ženo, njegovim bivšim tastom še vedno pletejo ostanki preteklosti, spletke in intrige domačinov, toda v bistvu gre pisatelju vendarle za določeno, ožjo tematiko, ki je tudi časovno omejena. Vse to pa je dalo novemu Suhodolčanovemu romanu ob strnjeni in zaokroženi zgodbi trdnejšo kompozicijo, večjo notranjo enotnost in izčiščenost pripovedi. Ni več izrednih dogodkov, ni nenavadnih usod, temveč je vse bolj preprosto človeško, razumevajoče in resnično. Bolj pristno pa zato morda tudi bolj pretresljivo.

Pisatelj je uspel prikazati duhovno zaostalost, če že ne revščino gospodarsko sicer razvitega mesteca ter spopad umetnika s tem okoljem. Umetnikova zmaga nad krajevnimi veljaki, ki ga zaradi ženine smrti skušajo onemogočiti, je popolna in neoporečna, pa čeprav gre morda njegova človeška zmaga tudi na račun njegove umetniške ustvarjalnosti. Seveda so pri tem tudi stvari, ki nas povsem ne prepričajo; tako nevidni sovražnik, bivši umetnikov tast, ki je duša gonje proti njemu. Prepriča nas ne delavec, ki kiparju pomaga, ker je morda neživljenjski, nasilno vtkan in neprepričljiv. Ne zadovolje pa kiparjeve moške zmage nad ženami. Zadovolji pa nas glavni junak, ki zaživi kot prepričljiv, v svojem bistvu kompliciran tračičen lik, skorajda postane žrtev sovražnega, nazadnjaškega okolja.

Ker je pripoved stvarna, realistična, glede na razmere, ki jih obravnava, tudi sodobna, pa vseskozi kritična, lahko govorimo o zreli umetniški upodobitvi današnjega časa in njega problemov. O zreli upodobitvi ljudi malega slovenskega mesta v današnjih nasprotjih med materialno in duhovno kulturo. Torej o knjigi, ki je ne samo tehten umetniški dosežek avtorja, temveč tudi dokument, umetniški dokument današnjega časa.

*

Od romana Mimi Malenškove POSLUŠAJ ZEMLJA smo več pričakovali. Morda prav zato, ker je njen prejšnji biografski roman o vodji slovenske protireformacije, Tomažu Hrenu (Inkvizitor), izredno uspel in ga lahko uvrstimo med naše najboljše biografske romane. Tudi kritika in literarna zgodovina sta

namreč ta tekst izredno ugodno sprejela. Zato smo morda nad romanom o Jakobu Petelinu Gallusu nekoliko razočarani. Ta tekst nam namreč ni prinesel tega, kar od dobrega biografskega romana pričakujemo. Predvsem je osebnost Gallusa zavita precej v temo in jo je pojasnil pravzaprav šele Dragotin Cvetko v svoji študiji o tem skladatelju, ki ga tujina bolj pozna in bolj spoštuje kot domovina. In vendar je bil Gallus doma iz Kranja, kjer je dobil osnovni glasbeni pouk pri očetu in vendar je v svoje številne vokalne ter instrumentalne skladbe vnesel tudi domače, slovenske melodije. Malenškova s svojim tekstom v pogledu razjasnitve Gallusove osebnosti ni napravila koraka naprej. Gallus je pred nami ostal še vedno neznan, nekam skrivnostna osebnost, njegovo življenje še marsikje zavito v temo, predvsem pa nam njegova skladateljska ustvarjalnost ostaja še vedno nepojasnjena. Tako nam torej v obsežnem romanu, ki je morda celo preobširen, ostajata Gallusova človeška osebnost in še bolj njegova umetniška osebnost nepojasnjeni, neznani in megleni. Seveda pa je pisateljica s tem tekstom

vendarle opravila koristno delo. Zaradi preobširnosti morda trpi dinamika teksta, pa tudi sama pripoved ni posebno zanimiva za širok krog povprečnih bralcev. Tako bo roman najbrž ostal manj privlačen. Vendar pa smemo verjeti, da bo Gallusa po tem romanu vendarle spoznal dobršen del slovenskih ljudi in da bodo za tega v domovini pozabljenega skladatelja zvedeli mnogi, ki skladatelja doslej še po imenu niso poznali. Razen tega pa je pisateljica, očitno pač zaradi preskopih podatkov o glavni osebnosti, posvetila več skrbi prikazu okolja, prikazu razmer v drugi polovici 16. stoletja, ko je Gallus živel in deloval. Dobra predstavitev dobe in osvetlitev tedanjih razmer v svetu, predvsem v svetu, v katerem je živel Gallus (v samostanu v Melku, na dunajskem dvoru, v Bratislavi, Pragi), pa je gotovo tudi nekaj pozitivnega. Toda kot celota pa ta roman, ki vendarle premalo plastično predstavi bralcu umetniško, ustvarjalno osebnost Jakoba Petelina Gallusa in ki tudi po svoji notranji ubranosti izzveni malce enolično in nedinamično, ne sega v vrhove biografskih romanov.

S. R.



Marij Pregelj: Avtoportret, 1942 (Sulmona), olje, svinjski mehur

Marij Pregelj

Ljubljanska Moderna galerija je priredila slikarju, grafiku in ilustratorju Mariju Preglju, eni najmočnejših umetniških osebnosti naše sodobne umetnosti, obširno posmrtno retrospektivno razstavo in izdala obsežen katalog. Ker bo vsakdo, ki ga zanima umetnik, segel po tem katalogu in bo med drugim našel v bibliografiji še ostalo literaturo o njem, ga naj predstavim le z nekaj skopimi splošnimi podatki in poiščem nekaj drobcev iz medvojnega časa in te povežem v nekaj spominski mozaik.

Marij Pregelj, sin pisatelja dr. Ivana Preglja, je bil rojen 8. avgusta 1913 v Kranju in je umrl 18. marca 1967 v ljubljanski bolnišnici. Leta 1936 je dokončal zagrebško umetniško akademijo (profesorji O. Mujadžić, J. Kljaković, L. Babić). Študijsko je bil v Parizu, Italiji, Veliki Britaniji, ZDA, Romuniji in na Holandskem. V letih 1938 do vojne in po vrnitvi iz vojnega ujetništva 1943 je bil gimnazijski profesor v Ljubljani, 1947 je postal predavatelj za slikarstvo na Šoli za umetno obrt v Ljubljani, 1948 docent, 1963 izredni in 1965 redni profesor slikarstva na Akademiji likovnih umetnosti v Ljubljani, kjer je deloval do smrti. Med leti 1960—1964 je bil predsednik Zveze likovnih umetnikov Jugoslavije. Prvič je razstavljal leta 1937 na I. razstavi kluba neodvisnih slovenskih likovnih umetnikov v Ljubljani. Sodeloval je na pomembnejših slovenskih in jugoslovanskih razstavah doma in v tujini ter na mednarodnih razstavah. Samostojno je razstavljal v Ljubljani 1950 (z M. Malešem in M. Kavčičem), 1952 (z B. Kobetom), 1963, 1966, v Parizu 1952, Beogradu 1963, Bukarešti 1965, Rimu 1966, na Bledu 1966 (z Dragom Tršarjem), Skopju 1967.

Prejel je mnoge nagrade: eno izmed 4 odkupnih nagrad na natečaju za slike iz slovenske zgodovine, Ljubljana 1939; drugo nagrado na natečaju za slike iz domače zgodovine (za sliko Za taborskim obzidjem), Ljubljana 1940; prvo nagrado na natečaju za zgodovinske slike (za sliko Riba faronika), Ljubljana 1941; Levstikove nagrade založbe Mladinska knjiga za ilustracije, Ljubljana 1949, 1957, 1960; Prešernovo nagrado za mozaik v Delavskem domu v Trbovljah, Ljubljana 1958; tretjo nagrado za najboljšo umetniško in tehnično opremo knjige na razstavi knjig v Beogradu 1959; drugo nagrado na natečaju za okrasitev svečanih prostorov Zveznega izvršnega sveta v Beogradu (za delo Sutjeska) 1961; Prešernovo nagrado za razstavo v letu 1963, Ljubljana 1964; zlato plaketo za sliko Omizje beračev na II. jugoslovanskem trienalu likovnih umetnosti v Beogradu 1964 in postumna priznanja: medaljo za ilustracije Dekameronu v Certaldu 1967, odkupno nagrado na VII. mednarodni grafični razstavi v Ljubljani 1967; posebno priznanje na III. jugoslovanskem trienalu likovnih umetnosti v Beogradu 1967.

Bavil se je s slikarstvom (olje, tempera, mešana tehnika), grafiko (predvsem litografijo), fresko slikarstvom, sgraffitom, mozaikom, ilustracijo in tapiserijo. Motivika je bila dokaj pestra: figuralna kompozicija, portret, interieur,

tihožitje, krajina. Med množico del so reprezentativnejša: freska Osvoboditev v Domu milice v Ljubljani 1947 (preslikana), stenska kompozicija v sgrafitu v stolpu na ljubljanskem gradu (skupno z ing. arch. B. Kobetom) 1951; mozaik za spomenik internirancev na pokopališču v Campori na otoku Rabu 1954; mozaik za Delavski dom v Trbovljah 1957; mozaik Ljubljana v borbi za poslopje Skupščine SRS v Ljubljani 1958; mozaik Sutjeska na stopnišču palače Zveznega izvršnega sveta v Beogradu 1962 (vsi mozaiki delavnica Alfio Tombosso v Ljubljani); tapiserija Belo mesto za Dom družbenih organizacij v Mariboru 1965; 8 tapiserij za trgovino Boutique v Ljubljani 1966.

Ilustriral je številne knjige. Posebno izstopajo ilustracije Homerjeve Iliade in Odiseje. Med drugim je še ilustriral I. Preglja, J. Londona, J. Jovanovića-Zmaja, F. Milčinskega, J. Krymova, A. Gradnika, F. S. Finžgarja, E. Hemingwaya, E. Ecksteina, P. Kunaverja, F. Bevka, F. Levstika, P. Petrovića-Njegoša, Afriške pripovedke, Francoske pravljice, Trije velikani: Stara tolminska pravljica, Roman o Tristanu in Izoldi, Boccaccia, W. Faulknerja, Th. Wilderja.

Leta 1946 se je s ca. 50 umetniki iz vse države udeležil delovne ekskurzije Po sledih IV. in V. ofenzive in na progo Brčko—Banovići.

Razvojna pot je vodila M. Preglja od začetnega realizma, pred vojno in tik po njej, do lastnega sloga, ki ga je kot impulzivna umetniška osebnost tudi izpričal med prvimi po vojni pri nas. Značilnosti »pregeljanstva« so ekspresivna dramatičnost v kompoziciji in nazadnje predvsem v barvi.

Se nekaj osnovnih podatkov iz medvojne časa, ki mi jih je dal sam decembra 1963. leta: ob razsulu stare Jugoslavije je bil ujet v Teharjih, bil prek zbirnega taborišča Stalag XVIII-A/H Wolfsberg in drugih poslan v nemško vojno ujetništvo Oflag VI-B Dössel-Warburg, nato septembra 1941 v Oflag XIII-B Nürnberg-Langwasser, nato je bil prek repatriacijskega taborišča Gänserndorf poslan decembra 1941 v prehodno taborišče na Reko, od začetka 1942 je bil v italijanskem vojnem ujetništvu v Sulmoni, nato v Garessiu, kjer je ostal do kapitulacije Italije, nato se je skrival v piemontskih hribih vse do vrnitve konec oktobra 1943. leta. O delih pa je na kratko omenil, da jih je največ nastalo v taborišču Dössel-Warburg. Iz Nürnberga, kjer je delal velike kompozicije v gvašu, npr. Slepca idr., jih je manj, medtem ko je material iz italijanskih taborišč v glavnem propadel. To pa predvsem zato, ker je šlo odtod mnogo ujetnikov v Afriko. Omenil je tudi, da je v Garessiu naredil jaslice s ca. 300 osebami. Pri tem mu je pomagalo celo taborišče. Navedel je tudi olje-platno, ki so ga uporabljali na begu za šotorsko krilo. Spomnil se je usode svojega avtoportreta. Ujetnik Borut Šink je dal to delo v Aquilo, od koder so ga po letih poslali v ljubljanski narodni muzej. Poleg lastnikov ujetniških del, ki se jih je še spomnil in naštel, je še omenil, da je nekaj risb uporabil Oto Bihajli-Merin za scenarij svojega filma Rdeča roža in da je pred leti izginilo precej njegovih risb ob pripravih za album medvojnih del.

Žal pa je bil to le prvi bežen ustni zapis njegovih spominov na ujetništvo. Popolnejši naj bi sledili takrat, ko bi bila evidentirana tudi dela privatnih lastnikov, ki so raztresena vsenaokrog in bi se dalo na podlagi teh še marsikaj rekonstruirati. Še preden pa je to uspelo, je prežgodaj omahnil.

Tako lahko podam le okrnjen prikaz njegovega dela iz ujetništva. Iz taborišča Dössel-Warburg je največ risb v tušu in svinčniku (doslej jih je registriranih nad 30, brez fotografij del, ki so neznano kje). Najpogostejši motivi so omizja, študije ujetnikov v vseh mogočih situacijah: stoječih, sedečih, ležečih in pri različnih opravilih: v razgovoru, pri čitanju, poslušanju kon-

certa, igranju kart, oblačenju, striženju, obiranju uši. Med portreti je portret slikarja Doreta Klemenčiča, pogosto je risal tudi srbske ujetnike.

Iz taborišča v Nürnbergu je doslej najdenih ca. 10 del. Med njimi obstaja večje Omizje v gvašu.

Tudi iz italijanskih taborišč se je ohranilo malo del oziroma so še bolj razmetana pri privatnikih. Značilno zanje je, da so že raznovrstnejša po tehniki (delal je tudi v olju ipd.) in vsebini (med motivi so tudi krajine). Pričel se je že bolj ukvarjati s slikarskimi problemi in svojim izpovedim iskati ustrezen likovni izraz. Zato je bil morda kdo od portretiranih razočaran nad svojim portretom in je raje hvalil realistične portrete samoukov. Posebno je občudoval dela nekaterih francoskih slikarjev.

Iz prehodnega taborišča na Reki so znane risbe-portreti pesnika Mileta Klopčiča ter portret Stanislava Ropotarja.

Iz Sulmone je avtoportret, portret ing. Pavla Benedika, dr. Jožeta Novaka, dr. Rada Tavčarja v olju na svinjski mehur, nadalje portreti dr. Saše Cvahteja, ing. Draga Derkoviča, dr. Stanka Jereba, ing. Miloša Poliča, Jurija Štanteja, prof. Hinka Uršiča, Gvida Vitka, prof. Jožeta Žigona idr.; iz Garessia portreti dr. Vladimirja Frantarja, dr. Stanka Jereba, Boruta Sinka, prof. Pavla Šivica, prof. Hinka Uršiča idr. v raznih tehnikah, pogosto v olju.

Mnogo del pa je propadlo na begu iz taborišča, npr. portreti Ivana Kraigherja iz Dössla in Gerassia itd. ali ostalo v Italiji. Po pripovedovanju ing. Pavla Benedika idr. je ostalo nekje nad Calizzanom že omenjeno večje olje z motivom pogrado v 4 ujetnikov: Benedika, Cvahteja, Novaka, Tavčarja, ki so ga uporabljali na begu za streho nad ognjiščem (bilo je nedokončano, ker je Preglju zmanjkalo barv). Isti je omenil tudi olje s pogledom na Sulmono, ki ga je dr. Jože Novak, čigar last je bilo, poklonil županu Barbieri v Calizzanu, kjer je nekaj časa vedrila omenjena skupina.

Se spomini na Pregljevo delo, citat iz pisma Ivana Kraigherja, ki je bil z njim v nemškem in italijanskem vojnem ujetništvu: »Pregelj je v vseh logorjih mnogo delal, tj. slikal z veliko vnemo. Spominjam se njegovih risb omizij in skupinskih slik v tušu. Slikal je tako, da je ošilil trsko iz mehkega lesa in jo uporabljal kot pisalo — pravil je, da tako dobi lepe mehke tone... Imel sem vtis — in tudi večkrat mi je pravil, da je vedno zelo napet, ko se je usedel pred belo ploskvijo platna in se ga je lotil strah, kaj bo »ratalo«, kot mi je pravil! Seveda nisem tega pri njem nikoli vzel resno, ker sem vedel in takoj uvidel njegovo moč in silo stvaritev, ki jih je napravil.«

Več še vedo njegovi tovariši iz vojnega ujetništva. Slikar Dore Klemenčič je pripovedoval, pa tudi zapisal je v spominih, da ga je srečal med ujetniki že v zbirnem taborišču v Wolfsbergu kot podporočnika v civilni obleki s šinjelom, ker niso imeli dovolj kompletnih oblek. Tedaj mu je Pregelj pripovedoval, kako so se umikali iz Slovenije v Slavonijo. Zaspal je na vozu, in ko se je zbudil, je bil pokrit s snegom. Tudi v taborišču Dössel-Warburg, kjer so Preglja oblekli v francosko obleko, sta bila skupaj, in to v isti baraki, le v nasprotnih sobah, ki ju je ločil hodnik. Po kakšnem mesecu so pričeli risati. Pregelj je od nekod prinesel neki pisarniški papir za risanje in med prvimi risbami je narisal njega. Kmalu pa so Nemci začeli prinašati boljši papir, svinčnike, tuše in celo barve, kar so pač slikarji naročali in se je pričelo risanje v večjem obsegu. Risali so motive iz taboriščnega življenja in portretirali. Ko je bila razstava, na kateri so sodelovali Klemenčič, M. Pregelj in S. Pengov, je Pregelj dobil drugo nagrado. Pregelj je večkrat prišel k njemu na cigarete, ki jih je dobil kot honorar za portrete kurirjev, ki so imeli mož-

nost priti do njih. Tedaj sta veliko debatirala o umetnosti in prišla do skupnih mišljenj, naj ne bo umetnost zgolj forma, pač pa da je potrebna tudi določena pripovednost, vsebina. V taborišču Nürnberg pa sta bila s Pregljem v istem oddelku, imela sta celo dva sosednja od treh zgornjih pogradov. Tako sta lahko nemoteno izmenjavala svoja mnenja o umetnosti. Pregelj mu je največ pripovedoval o umetnostnih razmerah v Ljubljani, ki jih Klemenčič ni poznal, ker je živel zadnja leta v Banja Luki. Predvsem je govoril o Neodvisnih in skupini umetnikov, ki se je zbirala v tedanji gostilni pri Košaku v Wolfovi ulici. Ti umetniki da so bili vsi levo usmerjeni. Pregelj je za »lagermarke« kupil neko obsežno knjigo o slikarskem materialu z barvno kemijo in mu jo je posodil. Spominja se tudi Pregljevega znanca — umetnostnega kritika Ota Bihajla-Merina. Tedaj pa, ko so se lahko ujetniki, ki so bili iz tedanje tako imenovane »Ljubljanske pokrajine«, javili za odhod tja, je Pregelj odšel v repatriacijsko taborišče. Ker pa je napisal podatek, da je rojen v Kranju, ki ni spadal pod »Ljubljansko pokrajino«, ampak »tretji rajh«, se je moral čez dober teden vrniti. To je bilo za Preglja izredno težko doživetje. Medtem ko je Pregelj odšel, je prišel tudi paket zanj. Pooblastil je Klemenčiča, da ga prevzame. Ko se je Pregelj tako nepričakovano vrnil in šel v drugo barako, je pred njim zapustil taborišče Klemenčič, ker je Banja Luka, kjer je poučeval in so kolegi prosili zanj, spadala pod NDH. Takoj po vojni sta se dostikrat videla. Marsikaj o Mariju Preglju bi lahko povedal tudi drugi stanovski kolega Slavko Pengov, če bi še živel. Razne podatke, predvsem o delu in razstavah v nemških taboriščih, je dal tudi Franjo Smole. Glede razstav v Nürnbergu je omenil, da so bile le manjše po barakah. Ko so slikarji in samouki razobesili dela, so se ujetniki obveščali med seboj in hodili gledat.

In še spomini na slikarja Marija Preglja iz italijanskega vojnega ujetništva.

V še neobjavljenih spominih ga je omenil pokojni slikar Ivan Miklavec pri opisovanju njegovega slikarskega dela v taborišču Sulmona (spomini str. 159): »Nekega dne me naprosi taboriščni kaplan, da bi s fresco slikami okrasil ozadje oltarja kapelice, katero so sezidali francoski (dodatek J. Štanteja: in angleški) ujetniki za nedeljske maše. Kaplan je preskrbel suhe barve; Miro (op.: Marij Pregelj), Nini (op.: Ivan Kraigher) in jaz (op.: Ivan Miklavec) pa smo se oprijeli dela, da bi si krajšali čas. Kaplan pa se je preveč vmešaval v naše načrte s svojimi pobožnimi predlogi. Pričakovanih priboljškov tudi ni bilo od nikoder, zato smo se dela naveličali in ga hitro končali. Okoristili pa smo se s tem, da smo odnesli v svoj sektor nekaj raztrganih angleških plaščev za izdelavo copat. Z nami je šlo tudi nekaj zidnih barv, pa sem poslikal dolgočasne stene barak in obzidja z 2 m visokimi kompozicijami komičnih skupin in posameznih taboriščnih tipov s poudarkom njihovega dela in obnašanja. Tudi v obednici sem z nekaterimi stenskimi freskami poživil neprijetne in gole stene.« Ivan Kraigher je še dodal: »Glede slikanja kapelice v Sulmoni sta kot slikarja nastopila predvsem Miklavec in Pregelj. Jaz sem le barval opeke, ki so bile po barvi zelo načete od solitra in smo tako hoteli doseči lepši videz. Ko je Pregelj naslikal ob stranski steni oltarja nekega angela — je bil tako Preglovsko narejen, da laiku kaplanu seveda ni bil všeč in je to tudi Preglju pokazal. Zato je Pregelj takoj delo opustil in prepustil, da je Miklavec naprej slikal (po mnenju kaplana »bizantinsko«, ker je bil Miklavec izbral tedaj neko bolj dekorativno tehniko). Pregelj pa se mi je ves preplašen pridružil in sva skupaj barvala rdečo opeko.« Pri barvanju opeke je sodeloval še Guido Vitek.

Po pripovedovanju dr. Saše Cvahteja je Pregelj naredil v Sulmoni tudi ilustracije Villonovih pesmi. Bile so na listih, iztrganih iz skicirke, pod risbami so bili verzi.

O razstavi v tem taborišču je Jurij Stante omenil, da je bil med organizatorji te Stanislav Ropotar. Bila je v prostoru, kjer so se zbirali in imeli razne kulturne prireditve. Dela so pustili na določenem mestu in jih hodili gledat, potem so jih zopet spravili. Stanislav Ropotar je še omenil, da je bila razstava poleti 1942 in da so razstavljali Pregelj (v glavnem portrete), on, Ivan Miklavc, Ivan Kraigher, Jurij Stante in verjetno še kdo.

Ker pa je bil Pregelj po pripovedovanju vodje pevskega zbora prof. Pavla Šivica tudi član tega (bil je basist in je kasneje v Garesiu sodeloval pri izvedbi Mokranjčeve Rukoveti), bi si zopet izposodili Miklavčeve spomine (stran 155): »... Da bi laže prenašali težave kazenskega taborišča, smo organizirali pevski zbor in orkester. Poleg violin, harmonik in kitar so nam dobro služile kuhinjske posode in pokrovke, prazen zaboj od margarine je služil za boben itd. Pevski zbor je pel (dodatek P. Šivica: tudi) pri nedeljskih mašah pred taboriščno kapelico (dodatek P. Šivica: in sicer dosledno v slovenščini), kar je privabilo mnogo pobožnega, pa tudi radovednega civilnega občinstva v bližino taboriščne ograje. Ker nismo mogli drugače, smo hoteli na ta način pokazati Lahom (dodatek J. Štanteja: in soujetnikom Angležem) svojo kulturo in da nismo »barbari slavi«, kakor so nas tako radi imenovali. Kaplan (op.: vojni kurat) je oskrbel še pianino in s tem zelo povečal delavnost naših pevcev in glasbenikov. Neumorni aranžer raznih glasbenih prireditev je bil poleg pevovodje še Gvido Vitek.« Glasbena dejavnost je trajala vse do strelav dveh Italijanov izza vogla na naše ujetnike, pri čemer je bil eden smrtno zadet, drugi pa težko ranjen. Po tem dogodku so ujetniki sklenili bojkot — niso šli k maši, odpadlo je tudi cerkveno petje. Pogreba so se lahko udeležili le zastopniki jetnikov in pevski zbor pod vodstvom Pavla Šivica. Na poglebu je govoril dr. Rajko Omčikus, zaradi česar je moral v zapor, njegov udarni govor pa je še dolgo krožil med ujetniki in se ga še danes dobro spominjajo.

Iz Sulmone je večina ujetnikov odšla v Garesio. Slikar Miklavc je napisal v spominih (stran 163) o življenju v »hotelu« Miramonti v Garesiu, kamor je prišel 4. oktobra 1942: »... Tovariš Šivic je zbral svoje muzikante in pevce ter prirejal domače koncerte, drugi smo organizirali razstave slik, risb in karikatur, šahovske turnirje, razna strokovna predavanja, jezikovne tečaje, kapetan Vasić pa je piredil teoretičen ali »suh« šoferski kurs — brez avtomobila. Kupili smo (dodatek P. Šivica: za taboriščne lire) aparaturo za zvočni kino in jo namestili v veliki pritlični hotelski dvorani, iz Milana smo si pa izposojali filme (op.: komanda si je izposojala). Vesti iz časopisov in iz tajnih virov nam je vsak večer objavljala profesor Jovančević s pridevkom »Enzo Segala« (to je bilo ime znanega časopisnega vojnega dopisnika). Tako smo dokaj točno poznali trenutne situacije na frontah in doma.

Prišla je zima in z njo zabaven Miklavžev večer. Sodelovali so naši najboljši igralci in šaljivci, in ko sem jih šminkal, je vsak izpil svoj gratis-liter vina. Temu primeren je bil tudi njihov nastop. Pregelj-Miklavž nikakor ni mogel dokončati svojega dolgovoznega nagovora. Zato sta Ungvaj-Anton (op.: Viktor Plemelj) in Vitek-Lucifer energično in primerno smešno končala nebeški spor, ki se je vnel zaradi tega na odru in med publiko. Malo pred polnočjo pa je italijanska komanda spoznala, da brijejo nebeščani norce prven-

stveno na njen in nemški račun, ter nas razgnala.« (Op. ing. Miloša Poliča: med glavnimi organizatorji humorističnega programa je bil Stane Klemenc.)

O razstavi, ki je bila 1943 v veliki dvorani, je Stanislav Ropotar omenil, da so razstavljali Pregelj, on, Ivan Miklavec, Ivan Kraigher, Ivan Pušnar.

Ujetniki so tudi omenjali Pregljeve stenske kompozicije v bifeju »hotela« Miramonta ter jaslice, ki so jih po pripovedovanju S. Ropotarja postavili v kot dvorane. Figure za jaslice je narisal na karton in pobarval. Te so z združenimi moči izrezali in nato sestavili. Motivi so bili vzeti iz ujetniškega življenja.

Prof. Hinko Uršič, ki je bil s Pregljem v italijanskih taboriščih, je v pismu napisal: »Danes bi bilo težko opisati, o čem smo se razgovarjali dolge dni, ker kot oficirji nismo delali. Pregelj je veliko študiral, ruščina in angleščina sta bili v modi, on pa je poleg tega študiral španski jezik. Veliko je skiciral, pravil pa je, da je skiciral še več prve mesece v nemških taboriščih.« Vsi pa so poudarjali, da je vneto bral knjige in da je veliko govoril o bistvu modernega slikarstva. V ostalem je gojil namizni tenis ter rad prepeval angleško mornariško pesem »Mrha očetova na dnu morja...« ali pel v duetu s tenoristom Jurijem Lukežom. Spominjajo se ga tudi kot humorista.

Dr. Vladimir Frantar je še pripovedoval o dogodkih po kapitulaciji Italije 8. septembra 1943 pa vse do vrnitve v Ljubljano 28. oktobra 1943. Po razsulu je oficir iz Sicilije, imenovan »Siciliano«, obvestil ujetnike, da bodo kmalu prišli Nemci in kdor hoče, da lahko gre, ker so vrata odprta. Vsi so odšli razen dveh, ki sta bila bolna (Edo Pičman in Gvido Vitek). Porazgubili so se po okoliških vaseh in hribih. Skupina štirih, v kateri so bili Pregelj, ing. Teodor Gregorič, ing. Miro Vodeb in dr. Vladimir Frantar, so šli v Garessia Sul Colmo v zapuščeno hišo sredi gozda, kjer so se nastanili. Gospodar te hiše je bil Buscaglia in je zanje prejel živilske nakaznice. Pri njem so bili zaposleni, pobirali so kostanj, spravljali les, krompir itd. Nabirali so gobe in si jih pekli. Kakih 5 do 6-krat so se skrivaj vrnili v taborišče po knjige. Seznanili so se z družino Molinari, ki je posredovala pri oficirju iz Sicilije za ponarejene osebne izkaznice. Ker dr. Frantar in Pregelj še nista imela izkaznic, so ju v gostilni ujeli SS-ovci, vendar jima je uspelo uiti. Iz Garessia sta šla proti Torinu. Neki kovač jima je pomagal, da sta dobila izkaznice. Šla sta v Milano, kjer jima je kraljev agent Albert Kos dal denar in jima svetoval, naj gresta v Rim. Odločila sta se za domov. Prek Benetk oziroma Mester, kjer sta pre-spala, sta prišla v Trst. Tu je zanju garantiral Pičman pri kolegu iz I. svetovne vojne, ki ga je prepoznal na nemški komandi ter sta tako dobila dovoljenje za domov. Prišla sta v Ljubljano in se javila nemški komandi, nato sta bila prosta (dodatek ing. Miloša Poliča: prek slučajnega Pičmanovega znanstva se je vrnilo še več ujetnikov — ca. 18).

Takšna je v obrisu medvojna pot in delo slikarja Marija Preglja po doslej zbranih podatkih. Prav medvojna doživetja pa so bila osnova mnogim njegovim kasnejšim pretresljivim izpovedim. Bogatega Pregljevega opusa si ne moremo predstavljati brez omizij in pogradov, motivov, ki ju je pogostokrat upodabljal ali uporabljal celo v delih druge tematike. Pa tudi v ostalem je ta čas zapustil sledove v občutljivem umetniku. Več kot dve leti, kar je živel v množici prisilno utesnjenih ljudi, ki jih je družila le lakota in propadanje, je lahko veliko razmišljal o človeku, še več pa o bitjih, ki ne zaslužijo tega imena. Kot humanist se je tudi pozneje posvetil predvsem človeku in mračnim stranem njegovega življenja.

Vera Visočnik

»Zelena revolucija« v Indiji

Indijski pesnik Rabindranath Tagore je nekoč negodoval: »Lakota se seli po deželi.«

In tako je bilo v Indiji od nekdaj. 10 milijonov jih je pomrlo med bengalsko lakoto leta 1770, 4 milijone leta 1877. Ceste Kalkute so leta 1943 pokrivala iznemogla trupla. Pa tudi leta 1965 in 1966 bi jih bilo zaradi hudega monsunskega deževja pomrlo na stotine in stotine, če ne bi bila pravočasno prispela tuja pomoč. Videti je, kot bi se bila Indija že od davnih časov krčevito oprijemala Malthusovih tez, da mora število prebivalstva v svetu naraščati hitreje, kot pa možnosti za njihovo preživljanje. Pred dvema mesecema je znani britanski novinar Snow ostro nastopil proti velikim razlikam v svetu in opozoril: »Najbrž bomo v desetih letih zabredli v zelo širok napad lakote v svetu. Prišlo bo do vrhunca. Več milijonov ljudi, prebivalcev nerazvitih držav, bo umiralo pred vašimi očmi. Lahko jih boste gledali na TV zaslonih, kako junaško to počenajajo.«

DRAMATIČNA PRELOMNICA

Zdaj se je Indija resnično prvič trdno odločila, da ne bo stalno nihala nad prepadom lakote. Ta njena odločitev je morda tako pomembna kot kakšna druga, ki je zadnje čase pretresla svet. V dramatični prelomnici, kot jo sami imenujejo, se akcija v kmetijstvu širi iz enega konca velike države na drugega, strokovnjaki pa ji pravijo »zelena revolucija«.

Indija zdaj trdno upa, da bo kljub sedanjim 540 milijonom prebivalcev in še nadaljnjim 13 milijonom vsakoletnega prirastka, lahko že čez štiri leta s svojimi pridelki preživljala vse prebivalstvo velike in podhranjene države.

Načrt predvideva, da bi intenzivno sejali riž in pšenico, čimbolj uporabljali umetna gnojila in do kraja izrabili moderno namakalno tehniko. Uspehi te »zelene revolucije« so ponekod že vidni, blaziti v Pendžabu in Utar Pradešu, kjer se pod obronki himalajskih velikanov že razprostirajo velikanska polja mlade zelene pšenice in riža, ki črpata vlago iz srebrno se lesketajočih dolgih plastičnih cevi, razpeljanih po vsem območju.

Ključ za ta novi indijski napredek v kmetijstvu leži v novih zvrsteh žita, ki so ga iz odpornih japonskih vrst filipinski in ameriški strokovnjaki pred nekaj leti spremenili v odporne hibride, katerim ne škodujejo znatne temperaturne spremembe in so povrhu še zelo rodovitni. Upajo, da bodo lahko v ugodnem podnebjju dosegli celo dve do tri žetve na leto.

Takoj po veliki katastrofi, ki je zajela deželo leta 1965/66 so indijski veleposestniki zasadili 20 milijonov akrov teh novih hibridnih vrst. Uspehi lanskega leta so bili osupljivi. Pridelek je bil za 35 % ali za 4,3 milijone ton večji od predvidenega.

Takšne dokaze o začetni »zeleni revoluciji« lahko vidimo v miniaturni za posovd. Nekoč suha in nerodovitna prostranstva države Harjane so zdaj že preplavljene z zelenimi oazami žita. Kmetje pa so si že omislili naftne ali električne vodne črpalke in nič več niso odvisni od monsunskega deževja, ki ni bil vedno le blagodejen, pač pa tudi uničujoč in razdiralen. Seveda pa je poleg novih, modernih črpalk še veliko starih, ki so nekdaj napajale vodne kanale. Te stare naprave so iz opeke in zelo drage, kar so indijski kmetje kaj kmalu ugotovili, saj morajo ob teh čakati najmanj 4 dni, da jim namočijo en sam akter polja, električna črpalka pa to opravi v pičlih dvanajstih urah ali pa še celo prej. Velikansko število električnih črpalk pa porabi tudi zelo veliko električne energije, zato mora večina kmetov to delo opravljati ponoči. Danes po vsej Indiji kmetje že govorijo o večjih električnih centralah, medtem ko pred tremi leti skorajda še niso poznali električne razsvetljave.

Prejšnji teden je neki zahodnoevropski diplomat izjavil v New Delhiju: »Do nedavnega je poznala Indija le problem nerazvitega gospodarstva, morda pa se bo prav kmalu otrepala s problemi velike blaginje.«

ČRNA BORZA

Obilnejše žetve zadnjih nekaj let so indijskim kmetom res prinesle večjo blaginjo, tako da so mnogi vaški trgovci v svoje prodajalne lahko prvič pripeljali zobne ščetke, cigarete in celo kolesa ali

šivalne stroje. Razvoju, ki ga lahko že imenujemo gospodarski »boom« v malem, pa se je pridružilo hudo črnborzijanstvo, saj so trgovci kar svojevolsko v zadnjih treh letih povišali cene za šestkrat. Zelena revolucija pa je na drugi strani obrnila tudi migracijo iz mest v vasi. Veliko ne-kvalificiranih delavcev je zapustilo svoja delovna mesta v mestih in se vrnilo na deželo. To je tudi povsem razumljivo. Če danes indijski kmet dobro dela, zasluži dvakrat več kot pa delavec v industriji. Le-ti pa so prinesli iz mest tudi potrebe in zahteve po višjem življenjskem standardu. Te njihove zahteve pa so trgovci hudo izkoristili, saj so vse morali nabavljati iz velikih mest, medtem ko prej Indijec na podeželju marsičesa ni znal uporabljati, zato trgovec tudi ni nabavljajal.

Kljub očitnemu napredku v indijskem kmetijstvu pa so vladni funkcionarji zelo zadržani v svojih izjavah. Prevečkrat so že bili v hudih zagatah, da bi jih mogel ta majhni premik na bolje navdušiti. Trdno so prepričani, da še ni vseh težav konec, zato poudarjajo, naj bi se kmetijstvo razvijalo skladno z velikim vsesplošnim programom razvoja dežele na izobraževalnem in socialnem področju, pa čeprav malo počasneje. Te dni je predsednik indijske unije dr. Zakir Husein opozoril sonarodnjake: »Rad bi vas posvaril, da se ne bi bahali o kmetijskem napredku dežele, saj sami dobro veste, da še nismo popolnoma

zavarovani pred monsunskimi razdejanji. Zato raje temu posvečajte več skrbi, da vas ne bodo našli nepripravljeni.«

OBILICA DOBRIH ŽETEV BO SPREMENILA DEŽELO

Kljub vsem takšnim in drugačnim predvidnim opozorilom je že danes očitno, da bo tovrstna revolucija, če se bo le razvijala tako tudi v prihodnje in ne bo večjih vremenskih ali drugačnih katastrof, spremenila kaj kmalu velik del Indije, hkrati pa pomagala na noge tudi drugim državam v svetu.

V Pakistanu je danes okrog 135 milijonov prebivalcev; tu so si tudi že zastavili zelo ambiciozen kmetijski program z geslom: »Pridelajmo več hrane, da bodo naši otroci bolj zdravi!« Prepričani so, da bodo pridelali letos zase že dovolj hrane. Prav tako pa strokovnjaki ugotavljajo, da se tovrstna »zelena revolucija« širi tudi na Filipine, Ceylon, Turčijo in je poglajala svoje korenine celo v daljni Mehiki. Podatki namreč kažejo, da se bodo nove hibridne vrste žita in nova, moderna namakalna tehnika uveljavili ter prinesli ugodnejše možnosti za življenje, zlasti tistim, ki so nedavno še stradali ali pa vsaj bedno životalili. Počakati in tako delati je treba še nekaj let.

TIME 31. I. 69.

Libanonski čudež, ki bi si ga želeli prilastiti mnogi

Del človeštva, ki je mirno ždel dolga stoletja ob svoji slavni zgodovini, prenašal vse tegobe nerazvitega naroda, se je prebudil. Arabski velikan je na nogah. Predhodno ga je iz sanjarjenja predramil velik tehnični napredek zahodnega sveta v 20. stoletju. Zazelel si ga je delček prisvojiti tudi sam, ga uporabljati in si z njim ustvariti boljše življenje. Pritegnil ga je prijateljsko nastrojen veliki zahodni sosed — toda urno je zaduhal prevvaro. Za vso sladkobo in izumi se je skrivala grabežljivost. Hoteli so vedno več in več, nazadnje tudi zemljo. Tu pa se je arabski človek uprl.

Na robu vseh teh želja in hotenj ter grabežljivosti pa se je znašel tudi Libanon, dežela, ki lahko za marsikoga predstavlja zelo pomembno strateško točko. Če še naprej hoče obdržati svojo suvere-

nost, se mora sprijateljiti z vsem svetom. In tako si Libanon prizadeva obdržati dobre politične in gospodarske stike z vsemi deželami na svetu.

Svoboden, nevtralen, drugačen od drugih, stopa po svoji začrtani poti. Tako prispeva svoj posebni davek svetu s svojo posebno politiko, dežela pa se počasi spreminja v gospodarsko zelo razvito območje na Bližnjem vzhodu.

Skrbno varuje svojo drobno oljčno vejico miru, razvijajoč svoja pacifistična načela — posvetovanja, diplomacija, prijateljstvo, pomirjevanja — to je njena edina obramba, kajti Libanon je edina država v svetu, ki nima svoje redne vojske.

Libanon je zvest svoji preteklosti in je še vedno zatočišče za mnoge, ki beže iz svojih domovin iz političnih ali gospodarskih razlogov. Na tisoče jih prihaja iz

arabskih dežel in si širom po drobcenem libanonskem ozemlju ustvarja svoje nove domove. Libanon še vedno zastopa načelo nevmešavanja v notranje zadeve svojih sosedov, tako je tudi v zadnjem burnem letu za ta predel sveta odnesel le nekaj drobnih prask. Za zdaj mu to še kar dobro uspeva. Le kako bo v prihodnje?

LIBANONSKI ČUDEŽ

Libanonsko gospodarstvo, ki temelji na popolni liberalizaciji, se koplje v hudih navideznih nesmislih. Kljub temu pa tuji strokovnjaki strme nad njihovim napredkom. Skoraj neverjetno je, da ta mala država vsako leto pri tolikšni zunanji trgovini in izmenjavi le malenkostno preseže svoj uvoz nad izvozom. Njihova plačilna bilanca je že nekaj let neverjetno stabilna.

Tuji strokovnjaki pogosto trdijo: »To je le libanonski čudež!« Toda čudež ni nastal sam od sebe, zato pri tem ne smemo pozabiti na človeka, na Libanonca, ki si je lahko le z veliko samoiniciativo ustvaril takšen čudež. Država si ni vzela pravice kontrolirati razvejanosti trgovine, zlati tiste z zlatom, prelivanja kapitala ter brezštevilnih trgovskih poslov s tujino, ki prinaša deželi ogromne dobičke, s čemer bistveno pripomorejo k napredku dežele. Seveda je tak položaj za deželo zelo krhka podlaga, ki bi jo mnogoštevilni lahko izrabili v vsemogoče namene. Videti pa je, da v Libanonu zaupajo svojim ljudem, kajti če zgrešijo, potem nosijo vse posledice sami.

Vodstvo želi pripeljati deželo v večji gospodarski napredek, za vsako ceno obdržati neodvisnost in vsakemu na demokratični podlagi omogočiti razvoj. To pa je, kot kaže, edino, s čimer hočejo doseči razvoj posameznika in dežele nasploh, ki mu res z velikimi koraki hiti naproti.

Libanon se vseskozi prizadeva za harmonično sožitje med seboj in s svetom. To je kljub pestremu narodnostnemu sestavu tudi dosegel. Pravi čudež pa je za Libanon njegov delavski razred, saj z velikimi zamahi prekoračuje postavljene norme in akorde, ne meneč se za raznokrvnost ras, ki ga sestavljajo. Danes so mnogi med njimi zadržali svojo prvotno nacionalnost, privzeli pa državljanstvo. Med narodnostnimi skupinami so najštevilnejši: Arabci, Čerkezi, Kurdi, Alaviti, Poljaki, Belorusi, Bolgari, Židje, Grki in drugi. Vsi pa se zavedajo, da jim je Libanon nudil nov dom, zato so se združili in postali v manj kot eni generaciji — Libanonci.

ZIVETI SLOŽNO Z VSEMI

Kakor ima Libanon različne obraze, tako ima tudi pester mozaik religij. Libanonci so muslimani, židje in kristjani. Muslimani so ali suniti, šiiti ali druzi. Kristjani pa katoliki, pravoslavni in protestantje. Če so katoliki, so lahko maroniti, grško-katoliški, armenske vere, kaldejske, sirske ali rimo-katoliške. Pravoslavni pa so jakobiti, grško ali armensko pravoslavni. Vsi skupaj, v vseh štiridesetih možnostih, ki so Libanoncem na razpolago, pa so vedno monoteisti in Abrahamovi sinovi. Razvoj religij v Libanonu in današnje obredje sta povsem različna od ostalega sveta in tudi bolj zamotano. Eno cerkev lahko uporabljajo verniki različnih ver, kar seveda ni nikjer na svetu.

To je resnično različna skupnost, ki se je trdno odločila živeti skupaj in bo počasi prerasla v narod. To je današnji Libanon — zgodovina krščanstva in islama v malem. Zgodovina razkolov in pomiritev, osvajanj, sovraštva, krvi in solza...

RAZNOVRSTNOST KULTUR

V Libanonu danes izhaja 38 različnih političnih dnevnikov, ki prehajajo iz matične dežele tudi v vse arabske države, 42 tednikov, 150 različnih revij, deluje pa tudi nad 60 založniških hiš. Univerze so štiri: ameriška, francoska, libanonska in arabska. V vsakdanji uporabi so trije enakopravni jeziki. Veliko število študentov posluša predavanja tudi na tujih univerzah v Franciji, Zahodni Nemčiji, ZDA, Egiptu in drugod.

To je le nekaj znakov, kako vitalna in raznovrstna je kultura v tej deželi, ki išče, omogoča šolanje in odpira nova delovna mesta mladim talentom. Bodoči libanonski intelektualci bodo verjetno veliko bolj razgledani kot iz številnih drugih držav, ker veliko svobodneje izmenjujejo svoja mnenja in poglede.

Dvojezičnost ali trojezičnost je že v navadi, saj je stara že dva tisoč tristo let. Libanonec, ki govori francosko, vedno razume brez prevajalca angleško govorečega sosedu. Pa ne samo njega, tudi Arabca, vsi trije pa na naj govore vsak svoj jezik lahko živahno izmenjujejo svoja mnenja vsak v svojem jeziku in ga bodo vsi trije razumeli. Libanonci so večjezični narod po izbiri, ne pa zaradi nje kot Švicarji ali Belgijci, zato tudi glede tega nikoli ni prišlo do kakršnih koli sporov. Arabska narodnostna skupina, ki je najštevilnejša, pa govori običajno poleg svojega jezika tudi tekoče francoščino in angleščino.

Vsak Libanonec je že po naravi Evropejec in Arabec hkrati.

ZELJA POSTATI »NEKDO«

Libanonec si želi vedno prebiti v prve vrste neopazno, zato večinoma raje ostajajo v vaseh in prezirajo mesta. Toda ko se novi talenti vgnezdijo v mesta in postanejo »nekdo«, njihovega prihoda navadno ne spremljajo z velikim pompom. Pridejo neopazno, poskusijo srečo, in če se jim nasmeji, potem že pritegne pozornost. Če pa ne uspejo, pa se potihoma spet odpravijo nazaj v vas in čakajo novih možnosti.

Življenjska raven je v Libanonu v povprečju srednja, v mnogih primerih višja kot nižja.

Seveda pa sem ne prištevajo »bejrutsko družbo«, ki se ioči od njih s povsem svojim načinom življenja in napredka. Bolj so kričeči in vsiljivi kot drugod, navadno tujca preslepijo, da po prebivalcih glavnega mesta sodi vso deželo, vse ljudi. Bejrut ima svoje poslovne kroge, svoje politike, svoje play-boyje, svoje kurtizane, ki pogosto diktirajo tok življenja v mestu. Prav tako ima svoja luksuzna kopališča, kabareje, kasino Maalmatein, pravi spektakl, ki prav nič ne zaostaja za ameriškim Las Vegasom. Bejrut je kosmopolitski, eleganten, bleščeč, a ima prav tako tudi svoje »dobre otročiče«. Za duhovno življenje skrbe predvsem študentske okrogle mize, debatni krožki in podobno.

ZELJA PO NENEHNEM TVEGANJU

Prav kot željo po denarju je vsak Libanonec prinesel s seboj na svet tudi željo po tveganju. Živahnost, inteligenca

in iznajdljivost pomagajo Libanoncu, da se vedno znajde sam in se opira vedno samo na samega sebe. Toda v vsak posel vloži vse z vsemi svojimi prirojenimi lastnostmi vred: zvijačnost, zlobo in prekanjenost ter seveda obilico **shatare**. Seveda pa so kot pri drugih narodih v veljavi zakonite pogodbe, ki velikokrat temeljijo le na poštenosti partnerjev, ustnih dogovorih ali celo samo telefonskih, samo da posel teče nemoteno dalje v interesu vseh.

Čeprav pa je Libanonec ves prenapet in prizadeven, ima prirojeno željo po tveganju, dasi ga ta pripelje celo na beraško palico. Vse to svoje početje pa spremlja z nekakšno brezbriznostjo, ki je daleč od lenobnosti. Ves je zanesenjaški po zelo hitrem uspehu in si želi še hitrejšega napredka, več denarja, takojšnjih rezultatov, kar ga velikokrat pokoplje.

Rezultat te njegove želje po tveganju in neučakanosti niso le številni propadli finančniki, pač pa tudi številne zgradbe v mestih, ob morski obali in pod vzhodjem gora, ki so ostale le kot velikanski temelji nikoli dokončanih stavb, ogromni cementni oboki, ki ne bodo nikoli ničesar nosili. Marmornati bloki, ki molijo k nebu kot prazne roke, ki so se pozabile obrniti navzdol k zemlji, k trdemu delu.

In ta večna dinamika in želja po tveganju, ki spremlja ves narod, pomagata posameznikom, da se iz popolnega bankrota spet dvigne, opomore, da lahko ponovno pade v še večjega, včasih pa se junaško obdrži na vrhu, kolikor sreče je pač pograbil zase.

JEUNE AFRIQUE 3. II. 69.

Baski — pojoči narod pod vzhodji Pirenejev

Na meji med Francijo in Španijo z ene in druge strani leži dežela Baskov, ponosnega, upornega, a veselega naroda, ki se že stoletja bori za svojo samostojnost.

Lansko leto 3. avgusta je španska policija dobila nalogo postreliti vse politične jeitnike nacionalistične baskovske organizacije ETA »Euzkadi Ta Askatatzuna« (Dežela Baskov in njena svoboda).

Na številne vplivne intervencije so izvršitev obsodbe odložili. Kmalu za tem pa so po vsem španskem delu pričeli z množičnimi aretacijami, ki so jim navadno sledila mučenja in deportacije na drugi konec Španije — v Andaluzijo in Kastilijo.

To je prizadelo ves baskovski življenjski svet samo španskega, pač pa tudi francoskega. Na vse aretacije in grobosti policije so od-

govorili s še mlačnejšim nacionalnim odporom in takoj zahtevali lastno državo, v kateri bi zavladal socializem.

Zmotno bi bilo misliti, da se godi francoskim Baskom bolje kot španskim. Če so dosegli malo večji napredek kot oni na drugi strani meje, se še ni treba slepiti, da niso z vsem srcem in dušo najprej Baski in vse, kar je baskovskega, je njihovo. Njihovo politično gibanje »Enbata« sicer ni tako agresivno, vendar je zelo aktivno.

ZIVLJENJE BASKOV

Baski so kljub težaškemu življenju po naravi zelo veseli ljudje. Ob nedeljah se zberejo na trgih, fantje zapiskajo na pi-

ščali, dekleta pa zapojejo. In kaj urno se jim pridružijo še starejši. Vsako leto ob trgatvi pojejo vinskim jagodam: »Stisnil te bom, da bo priteklo vince...« To pa zato, ker trnovih jagod ni veliko, vendar so sladke in nabrekle, saj so si pol leta prizadevale, da bi iz skope hribovske zemlje izvlekle kar največ soka svojemu revnemu gospodarju. Le takó se je lahko vinska trta obdržala v tej pusti zemlji, ki je izpostavljena tako hudim vetrovom? Nad vinogradi pa se po visokem skalovju pasejo drobne črede trdoživih koz. Tu in tam z visoko kamnito ograjo zavarovana zemlja daje nekaj strokov koruze, in to je vse. Toda Baski, s tem kar imajo, niso nezadovoljni, zahtevajo le iste pravice kot drugi državljani, kajti vsa ta revščina je Baskom nacionalizem že prirodila.

Z obrazi, ki jih je spihala burja in razoral pot trdega dela, se sklanjajo zvečer nad svojevrstno igro z žogo, ki ji pravijo pelot. Starejši moški se v tej igri ob nedeljah izživljajo ure in ure.

Baskovski petje in igranje pelote je prvo, kar pade v oči tujcu, ki obišče deželo. Ze Voltaire je zapisal: »Majhno ljudstvo, ki poje in pleše ob vznjožu Pirenejev!« In res je veliki mojster zadel v polno. Pesem, pelot in ples je Baskom v krvi. In če Baski ne morejo več plesati in peti v svoje lastno zadovoljstvo, temveč zaradi turistične atrakcije, kar danes zahtevajo od njih, potem se v lastni deželi počutijo kot jetniki.

In to folklorno klovnstvo, ki ima pravico plesati eno samo poletje, je na drugi strani rodilo organizirano tihotapljenje iz Španije v Francijo in narobe. Vse, kar je v Španiji ceneje, gre v Francijo in obratno. Malokje na svetu je toliko tihotapev kot med Baski. Toda Basku to ni v sramoto, kajti — treba je živeti!

UPOR IN NEPOKORŠČINA

Sami Baski imenujejo svojo deželo Euzkadi. To je območje, kjer govorijo jezik eskuada in domovina, ki jo želijo spet svobodno, sami zase. Na francoski strani so razdeljeni na šest provinc z 200.000 prebivalci. V Labourdu, Basse-Navarri, Souléju in drugih. Na španski strani pa jih je okrog dva milijona in pol v Guipuzcoi, Navarri, Alavi in Biscayi — to pa so v resnici najbogatejši predeli Španije.

Vsak Bask, naj bo »kontinentalen« ali »polotoški«, to je francoski ali španski, je v prvi vrsti Bask. Francozu je težko razumljiv ta zadrti nacionalizem; če pa si zamislimo vse falangistično nasilje, deportacije, zapore in mučenje, potem vsakdo lahko to obupno željo po samostojnosti

hitro razume. Preostaja jim edina pot — boj za uveljavljanje svojih pravic, pa čeprav skozi zapore, mučenja in ubijanje.

V srčiki tega odpora so mladi Baski, ki poznajo le Francovo Španijo z vsemi njenimi krutostmi. Nekaj študentov je zapustilo univerze in odšlo v ilegalo, kjer počasi organizirajo upor, tako na španski kot na francoski strani z edinim geslom: »Baski hočejo svojo svobodo!«

Upor! Tetiva se je v stoletjih napela do skrajnosti! Kdaj bo počila? Danes, jutri, drugo leto? Upor proti vsemu, kar je tuje! Ti ponosni uporniki prepevajo:

Ljubim svojo vas, kjer je moja žena,
kjer je moj sin,
kjer je moj pes,
kjer so moja polja,
kjer je moja cerkev,
kjer sem le resnično srečen.

Srečen je s trohico upanja, mogoče srečen v jezi na državo, ki je poslala vojake v vas, da so ubijali, srečen v onemogli jezi nad policijo v Izunu, ki straži njegovo polje, ki ga je treba obdelati. Vsi ljudje so se zaprli vase, nihče ne govori z nikomer, nikjer ne vidiš skupine v zadnjem času, ki bi veselo prepevala. Ozračje, kot v Grčiji te dni — toda vseeno srečnejše. Kajti upor je na obzorju!

»VSI STE OKUPATORJI!«

Med obema deloma dežele Baskov, kjer se vije francosko-španska meja, ni nobenih razlik. Meje enostavno zanje ne obstajajo in je tudi nihče razen carinikov ne spoštuje. Zanje državne meje enostavno ni. Postavljena je bila sicer s pogodbo med obema sosednjima državama leta 1765. Toda šele 91 let kasneje, leta 1856, je dokončno priznala francosko-španska pogodba, a Baski je niso priznali nikdar! Prebivalci s španske strani enostavno govorijo o svojih sonarodnjakih s francoske strani le o »Baskih z one strani«.

Če ste Francoz in hodite po tej deželi, slišite na vsakem koraku »Kaj iščete tukaj, vi ste okupatorji!« Nič boljše se ne godi Špancem, ki le redko zaidejo na njihovo ozemlje. Po dvajsetkrat, tridesetkrat v kratkem pogovoru vam to vržejo v obraz. Kajti kljub boljšim razmeram so se francoski Baski dokončno združili v mislih s svojimi brati onstran meje. In povsod slišite samo eno: »Če bi nam dovolili svobodne volitve, potem bi prav gotovo zmagoval socialistično revolucionarno gibanje — ETA politično gibanje današnje baskovske mladine, ker stara stranka nacionalistov, ki je bila ustanovljena leta 1893 ima danes preveč zastarele malomeščanske nazore, zato mladine sploh ne more pritegniti. Nič

več podložništva — v programu je lastna samostojna država, takšna kakršno so si želeli vsa dolga stoletja.

V navarskem kraljestvu pod Karlom Velikim so imeli avtonomijo celo stoletje, a nikoli svoje države. Toda kljub temu si že od nekdaj vse baskovske province upravljajo same.

Baski tudi nikdar v zgodovini niso imeli svojega plemstva, toda po pravici povedano, so vsi Baski plemiči po svoje. Kajti v 18. stoletju je zadostovalo samó, da si nosil plemiško obleko, pa si bil že plemič. Po tem pravilu se je takrat dvignil neki Bask Froidour in naznanil: »Lahko si zadnji prostak v provinci, toda če imaš hišo, si plemič in imaš vse plemiške privilegije...«

Tako je do danes ta ponosni rod ostal v mislih še vedno plemenitaš, pa čeprav je reven kot cerkvena miš.

GOSPODARSKO STANJE DEŽELE

Ekonomska razvitost je zelo različna, to pa zaradi različnih predelov, v katerih živijo. Veliko jih je skritih po pobočjih Pirenejev in ti so najbolj revni. Nekaj pa jih je tudi v nižinskih predelih, in ker so izredno delavni in skromni, jim gre kar dobro.

V glavnem so kmetje, ki pridelajo največ koruze in vina, pa tudi izredni mojstri so za sir, zlasti za kozjega, ki ga poznata prav dobro obe sosednji državi. Ob obali pa se ukvarjajo z ribolovom, ki je bil nekoč zelo dober posel. Kaj pa danes? Včasih so lovili sardine in živeli v izobilju, nato pa je tržišče nenadoma zahtevalo tune. Pričeli so se združevati in loviti tune. Toda tunolovci so leta 1963, ko je francoski trg preplavila veliko cenejša japonska tuna, propadli.

Nekaj je tudi industrije. V mestu Turbamecu je na primer 200 manjših industrialcev. Toda mnogi le životarijo in vsak dan odpuščajo delavce. V dveh letih so morali zapreti najmanj 300 manjših tovarn v drugih mestih, ker so bile plače tako mizerne, da nihče ni mogel preživljati niti samega sebe, kaj šele družino.

Nekoč cvetoči turizem je ostal le še legenda. Še danes najdete v vsakem manjšem kraju udoben hotel. Baski sicer še vedno upajo, da se bo turistična reka spet

obrnila k njihovi deželi, polni sonca in prijaznih ljudi. Toda današnji turisti niso več zadovoljni s preprosto bukoliko, ki jim jo lahko nudi dežela Baskov. Premalo pa je finančnih sredstev, ki bi jih morali vložiti v luksuzne objekte. Takšnih izdatkov si noben Bask ne more privoščiti. Zato se jih danes le še 5 % aktivno ukvarja s turizmom, ki delajo štiri mesece na leto po 16 do 20 ur dnevno in zaslužijo le dve tretjini povprečne plače gospodinjke pomočnice na mesec.

Ker je gospodarstvo v deželi Baskov tako zelo zaostalo, odhajajo prebivalci s trebihom za kruhom že celo zadnje stoletje. Vedno več jih je, zlasti iz najrevnejših predelov. Tisti, ki so odšli, kličejo za seboj svoje družine, prijatelje, znanke... Danes računajo, da je po vsem svetu razkropljenih okrog 6 milijonov Baskov.

Tiste pa, ki kljub vsemu vztrajajo, zadržuje le ljubezen do rodne grude, zato njihove ostre in nenehne zahteve po enakopravnosti in samostojnosti niso tako neupravičene, čeprav niso zakoreninjene v preveč realna tla. Iz česa pa naj bi se živila nova državica, ki si jo želijo?

Tudi v kulturnem pogledu so Baski doslegli veliko. Svoj jezik govorijo, kot sodijo nekateri jezikoslovci, že 4000 let, pa vendar jih je odkril še Sebastian Elkano, ko je leta 1522 zaplul okrog Biskajskega zaliva. Svetu so dali velike umetnike — skladatelja Mauricea Ravela, filozofa Unamuna in še in še. V petih letih od leta 1935 do 1940 je bilo kar sedem latinsko-ameriških predsednikov baskovskega rodu. Pa tudi veliki borec Simon Bolivar je bil Bask.

Nekatere najdbe v čudovitih jamah iz paleolitika, vse poslikane s freskami, govorijo, da so Baski najbrž živeli že takrat na tem ozemlju. Verjetno veliko bolj srečni, kot pa danes.

Zato je vsa grobost obeh držav, ki se obnašata do Baskov kot mačehi, zlasti Španija, zaman. Kot so se do sedaj borili, se bodo tudi v prihodnje. Saj ni mogoče, da bi kdajkoli spremenil te ponosne veseljake, da ne bi ljubili skopih zaplat svoje zemlje, visokih grebenov Pirenejev, se zanje borili in umirali z zavestjo, da Baskov nihče in nikdar ne bo zbrisal z oblička zemlje.

NOUVEL OBSERVATEUR, 2. II. 69.

LEPOSLOVJE

BEVK, France: Mati Polona. Opremil: Bronislav Fajon. Založba Lipa. Koper 1968. 138 + (II) str.

CANKAR, Izidor: Lepaslovje — eseji — kritike. 1. knjiga. Uredil in pojasnil: France Koblar. Opremil: Zdravko Vatovec. Slovenska matica. Ljubljana 1968. 361 + (V) str.

CRONIN, Archibald Joseph: Zvezde gledajo z neba. Prevedel: Janko Moder. Opremil: Uroš Vagaja. Svet v knjigi 64. Založba Obzorja. Maribor 1968. 839 + (I) str.

DRUŽE, tvoja kuća gori. Izbor iz vijetnamske poezije. Udruženje književnika Srbije. Beograd 1968.

DUMAS, Alexandre: Črni tulipan. 2. knjigi. Prevedel: Silvester Škerl. Ilustracije: Karel Zelenko. Opremil: Branko Simčič. Zbirka Biseri. Urednik: Ivan Minatti. Mladinska knjiga. Ljubljana 1968. 1. knj.: 127 + (I) str.; 2. knj.: 146 + (II) str.

GRAHOR, Ivo: Življenje in smrt. Črtice in novele. — Komedija. — Eseji, članki, kritike. Izbral, uredil in spremno besedo napisal: France Vurnik. Bibliografijo sestavil: Jože Munda. Opremil: Karel Hrovatin. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. 402 + (II) str.

SABBACH, Pierre - Antoine GRAZIANI: Fanina. 2 dela. Zabavni roman. Prevod: Boris Verbič. Oprema: Bronislav Fajon. Založba Lipa. Koper 1968. 1. del: 321 + (II) str.; 2. del: 337 + (II) str.

SHAW, Irwin: Lucy Crown. Roman. Poslovenil: Rado Bordon. Opremil: Uroš Vagaja. Svet v knjigi 63. Obzorja. Maribor 1968. 350 + (I) str.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

NEKATERA vprašanja iz sodelovanja republik in federacije na področju zakonodaje in zunanje politike. Knjižnica zvezne skupščine, letnik V, zv. 9. Odgovorni urednik: Dragoljub Djurović. Založila Sekretariat za informativno službo zvezne skupščine, Beograd — Dopisna delavska univerza, Ljubljana. Ljubljana 1968. 65 + (II) str.

ZGODOVINA

AMBROŽIČ, Lado: Partizanska protiofenziva v Sloveniji. Preveo sa slovenačkog pukovnik Miroslav Stepančić. Ratna prošlost naših naroda 89. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1968. 275 + (V) str. + 1 zvd.

BRATOŽ, Hinko-Oki: Dnevnik partizana. Preveo sa slovenačkog: Franta Komel. Ratna prošlost naših naroda 90. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1968. 453 + (XVI) str.

(DVANAJSTI) XII. pohod »Po poteh partizanske Ljubljane« za leto 1968. Izdal Odbor za pohod »Po poteh partizanske Ljubljane«. Ljubljana 1968. 156 + (III) str. + 16 str. slik.

KLADARIN, Djuro: Bitka na Sutjesci. Novo, dopunjeno izdanje. Opremio: Ivo Friščić. Naprijed. Zagreb 1968. 305 + (III) str. + 19 skic.

LOŠKI razgledi XV. Gradivo zbral in pregledal uredniški odbor. Uredil: France Planina. Oprema platnic: ing. arh. Tone Mlakar. Mestno obzidje Škofje Loke na Grabnu. Muzejsko društvo v Skofji Loki 1968. 238 str. + 3 sl. Med tekstom slike.

PODJETJE

»MIZAR«

VOLČJA DRAGA

Podjetje za izdelavo vseh vrst trgovske in gostinske opreme po naročilu ter vseh ostalih mizarskih del,



čestita delovnim ženam k njihovemu prazniku, 8. marcu, in vsem občanom k prazniku ustanovitve OF, 27. aprilu.